

DOCUMENTS

de recerca en salut

L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES DE LA
SALUT A LES ILLES BALEARS DES DE LA
CONQUESTA FINS A LA GUERRA CIVIL

Govern
de les Illes Balears

DOCUMENTS de recerca en salut

L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT A LES ILLES BALEARS DES DE LA CONQUESTA FINS A LA GUERRA CIVIL

Govern de les Illes Balears
Conselleria de Salut i Consum
Direcció General d'Avaluació i Acreditació

**Govern
de les Illes Balears**

Edita:

Conselleria de Salut i Consum.
Direcció General d'Avaluació i Acreditació.

Equip redactor:

Grup d'Investigació d'Història de la Salut.
Institut Universitari d'Investigació en
Ciències de la Salut (IUNICS)

Coordinador:

Francesc Bujosa Homar

Autors/Autores:

Francesc Bujosa Homar
M. de Lluç Bauzà Amengual
Gloria Gallego Caminero
Margalida Miró Bonet
Isabel Moll Blanes
Joana Maria Pujades Móra
Josep Miquel Vidal Hernández

Disseny, maquetació i impressió:

amadip.esment

Dip. legal: PM-2236-2008

ISBN: 978-84-606-4749-2

PRESENTACIONES

PRÒLEG

Vist el resultat que teniu a les mans, us puc assegurar que ha estat un encert oferir els *Quaderns de recerca en salut* per publicar aquest treball historiogràfic, encara que un text tan elaborat i ben estructurat es mereix un llibre de tapa dura, de paper bo i ben il·lustrat.

Els autors han aconseguit un document equilibrat, molt documentat (com no podia ser d'altra manera) que dóna a conèixer les diferents iniciatives en la formació mèdica, desenvolupades al llarg de set segles, amb detalls suficients per fer-se una idea de com eren, sense perdre's en minúcies, d'escàs interès, mostrant el context amb prou referències per explicar-ne l'evolució.

El llibre no es limita a la formació per a l'exercici clínic. També s'obre al camp de la medicina preventiva i la salut pública, tan important en èpoques on les epidèmies podien acabar d'una onada amb la meitat dels ciutadans. Igualment són encertats els capítols sobre la formació dels metges menorquins, la formació en l'art del llevar de les nostres comares i la d'infermeria, estudis aquests dos que, encara que siguin més recents, han pogut desenvolupar-se i ara estan plenament implantats a les nostres Illes.

Per endegar un projecte convé conèixer-ne els antecedents. En aquest cas, els historiadors ens han sortit a camí, per recordar-nos que —ignorants del passat com som la majoria— no fem les coses de bell nou i que és més apropiat parlar de reinstaurar o refer. Així, quan en el moment de prologar aquest llibre, estam parlant de crear els estudis de grau de medicina a les Illes Balears, ens indiquen que seria més apropiat parlar de reprendre, ja que hi ha antecedents del seu ensenyament a les Illes Balears al llarg de quatre segles, tot i que en fa gairebé dos, des de 1824, que no s'ha titulat cap metge a la nostra comunitat.

Les grans universitats no es conceben sense els estudis de medicina (Bolonya, París, Òxford, Montpeller o Salamanca, Santiago, Barcelona, València...). Les noves universitats, quan s'han vist amb cor, les han creat, i ara a Espanya ja hi ha trenta-quatre universitats que ofereixen aquests estudis.

Aquí, els estudis de medicina no quallaren quan la Universitat s'iniciava i cap intent posterior ha arribat a bon port. Durant vint anys no s'han pogut iniciar noves facultats de medicina a Espanya perquè les autoritats educatives i sanitàries, davant la plètora de metges, acordaren no ampliar el nombre d'alumnes de primer curs. El fet és que les Illes Balears i La Rioja són les úniques comunitats autònomes que no compten amb estudis de medicina a les seves universitats.

Durant l'existència del Regne de Mallorca, la nostra facultat de medicina era la de Montpeller. Poca broma, era un referent europeu. Al segle XV tenia lògica comptar a les Illes amb estudis de medicina, perquè les comunicacions eren precàries, era molt costós enviar els joves a estudiar fora i calia ser, al màxim, autosuficients. Ara que estam tan ben comunicats, té sentit implantar-los de bell nou perquè podem formar bons metges per a les Illes, tal i com capacitam especialistes sanitaris, des de fa 30 anys, als centres d'atenció primària i especialitzada del nostre Servei de Salut.

Des de feia segles no havíem tengut tantes quotes d'autogovern com de les quals gaudim ara, per això, ara que podem i volem hem d'apostar per uns estudis de medicina de prestigi, que permetin a la nostra Universitat complir encara millor la seva funció social que és formar, innovar, contribuir a crear riquesa i benestar per a la nostra comunitat.

Ara que la porta s'ha obert és el moment d'engrescar-nos tots per impulsar uns estudis de medicina de qualitat a la Universitat de les Illes Balears, amb ambició, sabent que hi ha al darrere uns serveis sanitaris on es practica medicina de qualitat contrastada i que suporta qualsevol comparança amb les millors del país i del món. A pesar de la manca de desenvolupament acadèmic a la Universitat, la producció científica en medicina clínica és similar a la de la mitjana espanyola. En els serveis sanitaris hi ha tradició investigadora i formativa: en els darrers trenta anys, s'han especialitzat gairebé dos mil metges formats íntegrament a les Illes Balears. Els estudis de medicina seran un estímul per a l'excel·lència, per aglutinar professionals d'alt nivell i també serviran per potenciar la recerca i el desenvolupament en salut a les Illes.

Gràcies a l'erudició, la professionalitat i la saviesa dels autors d'aquesta monografia podrem, parafrasejant el títol d'un llibre de memòries del benllogut historiador Pierre Vilar, "*Pensar històricament*", tenir en compte en la proposta de crear nous estudis de medicina. En aquestes ocasions és quan es fa palesa la frase del dissortat Ernest Lluch, que afirmava que els terrenys de la història, la política i la investigació tenen confins que sovint se solapen¹.

És un luxe tenir en l'IUNICS un grup d'investigació de la història de la salut tant capacitat. Són un autèntic equip d'investigació que amb el seu rigor demostra dia a dia que estudiar la història de la medicina és molt més que "un passatemps agradable per a metges retirats"²

Vicenç Thomàs Mulet
Conseller de Salut i Consum

¹ Ernest Lluch. L'esforç per construir un país. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2007

² H.E. Sigerist. The University at the crossroad. Nova York, Henry Shuman, 1946. P. 19

PRESENTACIÓ

Com molt bé assenyalen els autors: “per projectar el futur sempre és important conèixer els antecedents”. Per aquest motiu, aquesta obra apareix en un moment molt oportú en el qual s'està plantejant la implantació dels estudis de medicina a la nostra comunitat. Els autors fan un repàs sistemàtic i molt clar de l'ensenyament de les ciències de la salut des de l'Edat mitjana fins a la Guerra Civil.

L'evolució del coneixement en ciències de la salut i de les professions que s'hi relacionen ens permeten entendre el per què d'algunes situacions actuals, així com de molts d'errors i també d'encerts. És, per això, que vull destacar l'interès i la importància d'aquest llibre i de la tasca tan activa que desenvolupen els membres del grup d'investigació d'història de la salut que forma part de l'IUNICS. Així, aquest grup ja ha generat nombrosos resultats, tant publicacions científiques com llibres i reunions científiques que, sense cap dubte, aporten una informació d'interès rellevant tant per al nostre Institut com per a la comunitat.

Fèlix Grases

Director de l'Institut d'Investigació en Ciències de la Salut (IUNICS)

L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT A LES ILLES BALEARS DES DE LA CONQUESTA FINS A LA GUERRA CIVIL

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ A L'OBRA	11
INTRODUCCIÓ	12
1. ELS ANTECEDENTS DELS ESTUDIS DE MEDICINA A L'EDAT MITJANA	15
1a) La situació a Europa	15
1b) Ramon Llull i la medicina	19
1c) Els estudis de medicina i cirurgia a les illes balears, segles XIII-XV: Les institucions docents. Els llibres que utilitzaven	23
2. ELS ESTUDIS OFICIALS DE MEDICINA A LES ILLES BALEARS, SEGLES XV-XIX I ELS ESTUDIANTS DE CIÈNCIES DE LA SALUT DE LES ILLES BALEARS DEL SEGLE XV AL XX.	32
2a) Els estudis de ciències mèdiques a l'Estudi General Lul·lià (1483-1673)	34
2b) La Reial i Pontifícia Universitat Lul·liana de Palma de Mallorca (1673-1772)	45
2c) La Reial i Pontifícia Universitat Literària de Palma de Mallorca (1773-1824)	54
2d) La formació dels metges menorquins	61
2e) La formació dels professionals de medicina i cirurgia a institucions fora de les Illes (1824-1936)	68
3. ALTRES INSTITUCIONS D'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT A LES ILLES BALEARS (SEGLES XVIII-XX)	79
3a) L'Acadèmia Medicopràctica de Mallorca (1788-1831)	79
3b) El Col·legi d'Anatomia i Cirurgia de Palma de Mallorca (1790-1825). L'Escola de Física i Química (1798-1800). Projecte d'una càtedra de clínica pràctica	81
3c) La Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Palma de Mallorca (1831-)	89
3d) Acadèmia Quirúrgica Mallorquina (1847-1869)	90
3e) El Col·legi de Metges de Illes Balears (1882-)	93
3f) La Direcció Provincial de Sanitat	95
4. LA FORMACIÓ DE COMARES, PRACTICANTS I INFERMERS DES DE LA CONQUESTA DE MALLORCA FINS A LA GUERRA CIVIL I EL PAPER DELS COL·LEGIS PROFESSIONALS	98
EPÍLEG	110
BIBLIOGRAFIA NO RESSENYADA A PEU DE PÀGINA	111
ÍNDEX ONOMÀSTIC	113

INTRODUCCIÓ A L'OBRA

Aquesta obra sobre la història de l'ensenyament de les ciències de la salut des de La Conquesta fins a la Guerra Civil surt a la llum en un moment en que el tema de l'ensenyament de les ciències de la salut a les Illes Balears està en boca de la societat illenca. Sembla, doncs, oportú posar a l'abast dels ciutadans un document que explica el desenvolupament històric de la docència dels professionals sanitaris de la nostra comunitat, ja que per projectar el futur sempre és important conèixer els antecedents i el present per, d'aquesta manera, tractar d'evitar errors passats i poder corregir, si cal, els actuals abans de prendre noves decisions.

No hi havia, fins ara, cap treball que abastés tants de segles ni tants de caires en relació de l'ensenyança de les ciències de la salut a la nostre Comunitat. Esperem doncs que l'obra sigui d'interès tant dels historiadors, pel seu vessant més purament historiogràfic, com pels ciutadans en general, professionals i administradors públics en l'especte de saber el que ha passat pe si ho volen tenir-ho en compte a l'hora de prendre decisions en relació a l'ensenyança de les ciències de la salut a les Illes Balears en el futur.

INTRODUCCIÓ

Potser no sigui balder del tot precisar el significat de dues paraules que estaran molt presents en aquesta discussió històrica sobre l'ensenyament de la medicina a les Illes Balears. La primera d'aquestes paraules és precisament medicina. Direm abans, que sobre el seu significat s'han comès diverses equivocacions, quasi totes en atorgar un sentit o significat massa restringit al mot. Així, si consideram que la medicina és únicament allò que diuen els llibres i les revistes de medicina, deixarem de banda totes les actuacions pràctiques i socials que serveixen per lluitar contra el patiment i el dolor físic i psíquic. Si consideram que la medicina és només allò que es fa per guarir les malalties, cometrem igualment un error perquè no reculliren ni la prevenció de la malaltia ni la promoció de la salut, que són dos aspectes imprescindibles a considerar si no volem tenir un concepte massa esquitit d'allò que és la medicina.

Un altre error possible és considerar la medicina com allò –sabers i accions– que té i practica la societat científica i occidental per encarar-se amb la malaltia, convé recordar que més de la meitat de la població mundial rep assistència sanitària per part de “guardadors” que ignoren completament els principis fonamentals d'això que s'ha anomenat medicina científicotècnica moderna. Tenir en compte aquests altres camins o mètodes alternatius és, també, absolutament necessari si no volem, com dèiem al principi, tenir un concepte restringit i en aquest cas, etnocèntric d'allò que és medicina. Hi ha encara una altra concepció més controvertida de la paraula medicina. Aquesta visió iguala medicina a allò que saben i que fan els metges i ignora, en conseqüència, molts dels esforços que altres ocupacions, com la dels veterinaris, els urbanistes, els infermers, els psicòlegs, els sociòlegs, els apotecaris, etc., fan per aconseguir millorar la salut de la població. Una definició de medicina, doncs, que intentàs superar les limitacions exposades seria aquella que digués que medicina és l'esforç que tota col·lectivitat, en concordança amb la seva cultura, organitza per curar i evitar la malaltia i millorar la salut, tant des del punt de vista físic i psíquic com des del social.

La definició que hem exposat té, entre altres avantatges, la d'incloure un concepte de medicina que serveix per a totes les èpoques i per a tots els territoris, i convindria dir també que els estudis empírics demostren que en totes les col·lectivitats conegudes s'han trobat rastres evidents de malaltia no només en els homes, sinó també en els animals i, fins i tot, en les plantes. Per això, no és un contrasentit afirmar que ja els homes prehistòrics –i entre ells els que habitaven les Illes Balears– organitzaren segurament algun tipus d'ajuda per

aquells que tenien algun impediment o incapacitat. En això es distingien els humans d'altres animals. Si tenim presents aquestes consideracions, el llenguatge actua amb molta més precisió i llibertat, i no es veu obligat a haver d'acceptar una sèrie de tabús que l'obliguen a evitar uns vocables clàssics com es "malaltia" o "medicina" que segueixen essent ben útils per entendre'ns. Més acord hi ha pel que fa a la paraula salut que, per a la majoria de la població, és sinònim de l'estat de benestar físic, psíquic i social. Un estat que permet una vida sana, joiosa i cooperativa.

Un altre vocable, el significat del qual convé tenir consensuat en llegir un treball com el nostre és, naturalment, el d'universitat. Així cal dir que les universitats europees tenen llur origen entre els segles XI i XII encara que no seria gens difícil trobar antecedents. En aquest sentit, s'ha de recordar la gran importància que tengueren l'Acadèmia platònica i el Liceu d'Aristòtil a la Grècia clàssica. Atenes, després de la caiguda de l'Imperi grec, continuà atraient durant molt de temps estudiants romans que després es convertirien en grans estadistes o escriptors, com són els casos de Juli Cèsar, Ciceró, August i Horaci. No direm res –només recordar– de les acadèmies jueves de Palestina i Babilònia, ni de la Nalanda a l'Índia, ni les d'Egipte i Marroc, que foren igualment importants centres d'estudi i expansió de l'Islam.

Entre els segles X i XII les escoles de cultura àrab, primer a centres com Bagdad, Basora i El Caire i, després, Còrdova, Toledo i Sevilla, es convertiren en importants centres de recerca sobre la física, la matemàtica, la filosofia i la medicina. Eren llocs on anaven també els estudiosos cristians que volien importar a casa l'esmentat saber àrab. Aquests cristians importadors de sabers, tenien el seu centre de reunió a les escoles abacials monàstiques i catedralícies, les quals, quan resultaren insuficients, hagueren de transformar-se en una altra classe d'institucions, que en un primer moment s'anomenarien *Studium Generale* i, posteriorment, Universitat. El mot universitat i el seu derivat universalisme no significava –ni significa tampoc ara– un saber general, sinó que era un saber que s'oferia a tothom, sense distinció de races, religions, idiomes o estaments. Sembla important tenir-ho present.

A partir del segle XII, es quan es constituïren aquestes institucions educatives i fou en el segle XIV quan es reemplaçà definitivament el terme *Studium Generale* pel d'*Universitas*. Fou, doncs, durant aquesta època de l'edat mitjana que es constituí aquest organisme escolar poderós i complet i que ha demostrat una gran riquesa i flexibilitat per poder arribar fins a nosaltres i adaptar-se a tots els canvis històrics i socials ocorreguts des d'aleshores, valgui la usual expressió antidarwinista.

El nostre propòsit no és altre que estudiar breument els seus orígens per comprovar fins a quin punt l'estructura i les funcions de les esmentades institucions han arribat fins a nosaltres sense grans variacions i recuperar, des del coneixement històric, alguns conceptes que poden ajudar-nos a entendre la universitat com allò que és realment: un lloc de trobada de cultures. Encara que aquestes institucions estan, pel seu origen, imbricades dins la vida medieval, s'han mantingut, ja ho anunciàvem, sense grans canvis fins avui. La seva estructura no ha canviat sensiblement. Un estudiant de l'edat mitjana que vengués a visitar una universitat espanyola, en sentir parlar de facultats, de col·legis, de batxillerat, de llicenciatura, de doctorat, de programes d'estudis, de lliçons magistrals, podria pensar que res no ha canviat amb l'excepció que les paraules catalanes o castellanes han ocupat el lloc de les llatines d'aquell moment. Molts dels elements que caracteritzaven aquella universitat segueixen vigents a la universitat d'avui.

1. ELS ANTECEDENTS DELS ESTUDIS DE MEDICINA A L'EDAT MITJANA.

1A) LA SITUACIÓ A EUROPA

La medicina que s'ensenyava en aquesta època es denomina *scholastica*, igualment que les altres disciplines del saber, és a dir, la que s'ensenyava a les *scholes* i es fonamenta en el redescobriments de la medicina grecoromana, en molts casos mitjançant traduccions, resums i comentaris d'aquests temes dels textos en àrab, a més de les aportacions originals dels propis metges àrabs com: Al-Rhazí (Rhazes) (865-925) iranià amb obres com el *Kitab-el-Mansuri (El llibre de Mansur)* i el *al-Hawi (Continents)*, el també iranià Ali Ibn al Abbas al-Majusi (Alí Abbas) (906-995) autor del *Kitâb âl-Malakî (Liber regius)*, el metge, científic i filòsof Avicenna (Ibn Sina) (980-1037) persa, autor de l'obra més consultada de la història de la medicina el *Kitab al Qanun (Cànon de la Medicina)*, Averroes (1126-1198) andalús, autor de *Kitab al Kulliyat al-Tibb (Liber universalis de medicina)* i també el cirurgià andalús Abu al-Qasim al- Zahrawi (Abulcasis) (936-1013) autor de *Katib at-Tasrif (El saber metge, posat a disposició de qui no l'ha pogut reunir)* considerat el primer gran cirurgià de la història. També fou una passa important en la medicina, feta pels àrabs, la creació de les "institucions hospitalàries" La primera notícia de la creació d'una institució d'aquest tipus, l'any 707 a Damasc fou durant el temps en què al-Walid Mansuri era el Califa.

També va tenir una influència molt destacada en la medicina d'aquesta època el metge i filòsof¹ jueu cordovès Moshé ben Maymon Maimonides (Maimónides) (1138-1204) autor de nombroses obres filosòfiques i de tres obres de medicina molt importants: *Tractat sobre els verins i llurs antídots* (1199), *Guia de la bona salut* (1198) i *Explicació de les alteracions* (1200).

La institució més antiga de difusió del saber a la Corona d'Aragó fou el Monestir de Ripoll (≈879) que va ser un centre avançat de traduccions i còpies de manuscrits àrabs i grecs al llatí. Fou cèlebre el seu "scriptorium"². Ja era un monestir de renom per la quantitat de còpies que produïen, quan hi va passar una de les figures més importants del renaixement científic de l'edat mitjana, el monjo i matemàtic Gerbert d'Orlhac (938-1003), futur Papa Silvestre II (999-1003). Orlhac va ser portat a Ripoll pel compte Borrell II (927-992) l'any 967 on va romandre fins

¹ Fins al Renaixement, d'alguna manera la medicina era una part de la filosofia.

² Lloc on un nombre de persones (copiadors) es dedicaven a copiar texts antics sistemàticament.

a l'any 970, si bé, durant aquest temps, va viatjar per altres monestirs catalans i de més lluny amb la intenció de llegir manuscrits científics. A conseqüència dels coneixements que va adquirir durant aquests anys va néixer la seva estimació pel sistema de numeració matemàtica dels àrabs. Aquest coneixement el va fer lluitar per introduir aquest sistema a Europa amb tal força que va aconseguir la substitució dels números romans pels àrabs com a sistema habitual que, com sabem, s'ha conservat fins avui. Una idea prou fidedigna del desenvolupament cultural del monestir la dóna el nombre de còdexs que es guardaven al monestir: 66 a l'època d'Orlhac, 121 l'any 1008, època del nomenament del seu abat més famós, l'abat Oliva (971-1046), i 246 a la seva mort l'any 1046.

Sembla imprescindible citar l'Escola de Salerno (≈ 900-1000-1225)³, ciutat pròxima a Nàpols, com el més antic centre d'estudis de medicina a l'Europa medieval. Inicialment fou coneguda sota el nom de *Collegium Hippocraticum* pel tipus de doctrina imperant a l'escola, que en un principi era fonamentalment pràctica. Però, lentament, es va convertir en una institució més semblant a allò que es coneix com a una "escola". Sabem que ja a principi del segle X tenia un "degà" i diversos metges que ensenyaven amb textos grecs i llatins.

La culminació de l'escola va arribar amb Constantí l'Africà (1010-1087), metge del nord d'Àfrica que sota l'impuls de l'arquebisbe de Salerno Alfano (10??-1085), el qual l'envià a conèixer la medicina àrab per tot l'Islam, al voltant de l'any 1075 va poder traduir al llatí una trentena de textos àrabs i donar-los a conèixer des de l'escola. Amb aquest bagatge de textos, l'Escola de Salerno va poder donar un ensenyament científic de primer nivell als seus alumnes.

Existeix una obra considerada com el compendi de la medicina que s'ensenyava a Salerno a principis del segle XII, escrita en forma de poema i titulada *Flos Medicinae o Regimen sanitatis salernitatum*. D'aquesta obra s'han fet, al llarg del temps, centenars de traduccions en multitud d'idiomes i es pot dir que va ser, amb diferència, l'obra de medicina més difosa per tot el món conegut fins que va arribar el Renaixement.

A França, un poc més tard, de forma paral·lela i al voltant de monestirs i catedrals es crearen, també, escoles, a diferència de l'Escola de Salerno que estava considerada com una "escola laica". Entre les escoles catedralícies va destacar la de la ciutat

³ Com a bibliografia bàsica per aquest període hem tengut en compte: Castiglioni, Arturo (1941). *Historia de la medicina*. Barcelona. Salvat Editores S. A.; Lain Entralgo, Pedro (1989). *Historia de la Medicina*. Barcelona. Salvat Editores S. A.. Per a temes concrets: Busqueta, Josep Joan; Juan Péman Coord. (2002). *Les universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui: estudis històrics*. Barcelona. Pòrtic.

de Chartres (≈900-1200), lligada a la seva catedral i que va ser coneguda amb el nom d'acadèmia Carnotensis i a la qual va exercir la docència Bernat de Chartres (Bernardus Carnotensis) (10??≈1130) a qui se li atribueix la famosa frase que posa de manifest el caràcter acumulatiu del coneixement científic que aprofita els descobriments de generacions anteriors: *Dicebat Bernardus Carnotensis nos esse quasi nanos gigantium humeris insidentes, ut possimus plura eis et remotiora videre, non utique proprii visus acumine, aut eminentia corporis, sed quia in altum subvenimur et extollimur magnitudine gigantea*⁴

Bernat de Chartres va exercir la docència al voltant de l'any 1120 i de la mateixa escola són, els considerats els seus deixebles, Guillem de Conches (1080-1145) i el deixeble d'aquest, Joan de Salisbury (1115-1180). Sense ser metges, en els seus escrits originals i en els comentaris d'altres existeix una abundant i interessant filosofia mèdica. Contemporània dels anteriors fou la monja benedictina Hildegarda de Bingen (1098-1179) també autora d'escrits de filosofia mèdica d'àmplia difusió.

També és coetània de l'Escola de Chartres, l'Escola de traductors de Toledo (≈1130-1284). La ciutat fou, després de la Conquesta cristiana i durant molt de temps, un model de convivència entre cristians, jueus i mahometans. L'arquebisbe de Toledo, Raimundo, va organitzar un equip de savis de les tres religions, els quals varen traduir molts documents antics i, entre aquests, un nombre molt important d'escrits de medicina, grecs i àrabs, que s'han denominat *Corpus Toletanum* que era més extens que les traduccions que havia fet Constantí l'Africà. El traductor més important de l'època fou Gerardo de Cremona (1114-1187) del qual se suposen al voltant de 90 traduccions, entre aquestes la de l'*Almagesto* de Ptolomeu a partir de la seva versió en àrab, i el *Cànon* de Avicenna.

Altres institucions d'alta docència, precursors directes de les universitats foren els *Studium Generale* creats per iniciativa civil (autoritats municipals, reis, comtes, etc.) però d'aprovació i promulgació pontificia. Entre aquests *studium*, el primer que es va crear fou el de Bolonya, datat l'any 1088 per iniciativa de la corporació municipal. Una de les característiques de l'ensenyament de la medicina a Bolonya fou l'especial dedicació a la pràctica de la cirurgia per part de personalitats com Ugo Borgognoni de Lucca (1180-1268), inicialment professor a Salerno, precursor de la utilització de substàncies soporíferes a l'hora d'operar, el fill de l'anterior, Teodorico Borgognoni de Lucca (1205-1298) autor d'un tractat de cirurgia *Cirurgia* (1266) i Rolando de Capezzuti (≈1250), i en el cas dels estudis anatòmics Guglielmo da Saliceto (1210-1277), cirurgià i bon anatomista, com es posa de manifest al seu

⁴ Segons Joan de Salisbury a la seva obra sobre el "quadrium" *Metalogicon* (Capítol III versicle 4)

Llibre *Liber in scientiae medicha*; Taddeo Alderotti (≈1223-1303) considerat com el metge més representatiu de la docència escolàstica del *more scholastico* (el saber mèdic) i Mondino de Luzzi (≈1270-1326), anatomista de primer ordre, que va dur a terme moltes disseccions i fou autor d'una *Anatomia* molt divulgada.

L'any 980, Montpeller ja era un centre de trobada de cristians, jueus i musulmans per estudiar en comú temes de tota índole. Aquest ambient favorable va donar lloc, l'any 1180, que el senyor de Montpeller, Guilhem VIII (1157-1202) conscient d'aquest ambient, féu un edicte segons el qual es permetia exercir la docència de la medicina a qualsevol metge sense tenir en compte el seu origen o religió i l'any 1220 el Cardenal Konrad Von Urach (≈1170-1227) creà definitivament l'Escola de Medicina de Montpeller. L'any 1289 el Papa Nicolau IV, elevà l'escola a *Studium Generale* tancant el cicle institucional. Mestre a Montpeller foren, Arnau de Vilanova (1234-1311) figura cabdal de la medicina medieval, redactor del pla d'estudis de la Facultat de l'any 1309 i autor de llibres com *Medicinalium introductionum speculum* (1298), *Cautelae medicorum* i *Regimen sanitatis* (1298), Bernard de Gordon (≈1257-1320) autor del *Lilium medicinae* (1305), Henri de Modeville (1270-1330) alumne de Bolonya i gran anatomista, autor d'*Evolució de l'anatomia* i Guy de Chauliac (1300-1368) autor d'*Inventorius sive collectorium partis chirurgicis medicinali* i un dels primers metges en practicar les disseccions de cadàvers, pràctica de gran utilitat per avançar en el coneixement del cos humà.

La tercera en antiguitat de les universitats europees és la de París, creada formalment com *studium generale* l'any 1200 per Philippe II (Philippe Auguste) (1165-1223), encara que de manera menys completa i formal bastants anys abans, i confirmada pel Papa Innocenci III (1198-1218) amb les quatre facultats clàssiques reconegudes: arts, dret (inicialment l'eclesiàstic), medicina i teologia. Una de les primeres figures parisienses fou el cirurgià Guido Lanfranchi (Lanfranco) (1240-1306) autor d'una *Cirurgia magna*.

Des de la Conquesta de Mallorca pel rei d'Aragó Jaume I l'any 1229, Mallorca es convertí en un important centre comercial que mantenia relacions amb tots els altres centres comercials del Mediterrani nord-occidental. La de 1229, és la data de la qual partim a l'hora d'investigar els llocs on anaven a estudiar els aspirants, a seguir estudis universitaris i, singularment, els que volien seguir els de medicina. Aquests estudiants pertanyien fonamentalment a les classes mitjanes de les Illes, fills de comerciants que volien donar estudis als seus fills com a prova del seu ascens social. Els enviaven a estudiar gairebé sempre a les ciutats amb les quals tenien relacions comercials i que comptaven amb universitats reconegudes, ja que d'aquesta manera era fàcil enviar els diners als fills aprofitant el mateix conducte

amb el qual feien les transaccions comercials. El mateix podem dir d'altres estudiants procedents de diversos estaments: terratinents o professionals lliberals, ja que, per ells, també era més fàcil enviar els fills a ciutats amb les quals existien intercanvis comercials periòdics. Això no vol dir que, en alguns casos més concrets, el pare, o el fill mateix, no poguessin elegir determinades universitats per la seva fama en relació a un ensenyament en particular.

És a dir, que si elaboram un mapa de ciutats on varen estudiar illencs al llarg dels segles XIV i XV i un altre de les principals ciutats amb intercanvi comercial amb les Illes, la coincidència és gairebé absoluta. Tot això comptant que, com a màxim, durant aquests segles podien sortir a estudiar fora una dotzena de nous estudiants cada any i que d'aquests dotze, màxim tres o quatre anaven a estudiar medicina.

1B) RAMON LLULL I LA MEDICINA

Així estaven les coses després de la conquesta de Mallorca l'any 1229 pel rei Jaume I d'Aragó i del naixement a Mallorca de la figura senyera de Ramon Llull (1232-1316)⁵.

Com sabem, les institucions universitàries mallorquines i conseqüentment les relacionades amb la medicina, varen estar sota l'advocació de Ramon Llull, per aquest motiu val la pena ressenyar la relació de Ramon Llull amb la ciència i especialment amb la medicina.

Seguint la biografia de Llull⁶, un dels primers mallorquins que, des de la Conquesta, va sortir a estudiar fora, sabem que volia anar a estudiar a París l'any 1265 però que Ramon de Penyaforç (≈1185-1275), a la cort de Jaume I a Barcelona, el va dissuadir i, aleshores, va romandre al voltant de 9 anys entre Barcelona i Mallorca estudiant àrab i els filòsofs clàssics entre d'altres.

⁵ Hem tengut en compte fonamentalment Bonner, Antoni (1989) *Obres selectes de Ramon Llull(1232-1316)*. Palma de Mallorca. Editorial Moll . 2 Vol. És útil, no tan sols per aproximar-se al contingut de les seves obres, sinó també per la biografia de Ramon Llull, imprescindible per entendre l'evolució de les seves obres, però que no té cabuda en aquest treball. També cal tenir en compte Rodríguez Tejerina, José María (1981). *Historia de la Medicina en Mallorca. Desde sus orígenes hasta el siglo XVI*. Palma de Mallorca. Caja de Baleares. Sa Nostra. Entre les pàgines 119 i 146 fa un acurat estudi de la producció mèdica lul·liana. Per estudiar l'època és molt interessant els treballs de Paniagua, Juan Antonio (1994) *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c.1240-1311*. Barcelona. Fundación Uriach.

⁶ Com sabem, l'any 1263, Ramon Llull sofreix una gran transformació en la seva vida i es creu manat per "Deu" a convertir els "infidels" mahometans al cristianisme i que per dur a terme aquesta "missió" s'ha de preparar profundament per convèncer els "infidels" per la via de les argumentacions raonades. Així, al llarg dels següents anys el seu objectiu serà trobar un "mètode científic" que li sigui útil per a la seva "missió" de convertir els mahometans en cristians. Aquest mètode va creure trobar-lo en allò que va denominar *l'Art* (després de la visió de Randa l'any 1274) pel qual es va preparar durant molt d'anys i que va tractar de desenvolupar durant molts més anys.

L'any 1275, Llull, per primera vegada i a petició del futur rei de Mallorca Jaume II, acudí a Montpeller on romandria fins a l'any 1276, en contacte amb els professors de l'Escola de Medicina. A la seva biblioteca, de primer nivell, va escriure *Ars Compendiosa Medicinae*. Les obres de medicina o relacionades amb la medicina que va escriure Ramon Llull al llarg de la seva vida no són especialment singulars, escrites d'acord amb el seu mètode de presentar les coses en cada etapa del seu desenvolupament intel·lectual⁷, vénen a exposar coneixements que, amb un altre mètode, explicaven els metges erudits de l'època, entre els quals destacaven els professors de l'Escola de Medicina de Montpeller. L'interès de Llull per la medicina sembla a causa que pensa que essent la medicina una de les ciències més desenvolupades entre els àrabs, gaudir de bons coneixements d'aquesta ciència li podia servir per demostrar que la seva religió (la cristiana), estava més a prop de la veritat que la mahometana. *Els començaments* formen part del cicle que s'inicia amb *Ars compendiosa inveniendi veritatem*; *Art abreujada d'atrotar veritat* obra suposadament datada a Mallorca l'any 1274. Vegem un petit extracte de la versió d'Anthony Bonner, al Vol. II de la seva obra ja citada, pàg. 407-409:

COMENÇAMENTS DE MEDICINA

Déus, qui sots sobirana vertut de la qual totes altre vertuts reeben començament e perfecció, ab gràcia e ajuda vostra, e per entenció de vos honrar e servir, comença la Art qui és dels Començaments e dels graus de medicina, per la qual l'humà enteniment s'exalça, siguent la manera de la Art abreujada d'atrotar veritat, a entendre los secrets medicinals e naturals.

DEL PRÒLEG

Con cada art haja sos començaments, per açò nos començam aquest libre en los començaments de medicina per los quals haurem coneixança d'altres començaments. E departim aquest llibre abreujadament en deu distincions: la primera és la disposició de tot lo libre; segona és del triangle vermell; terça és del triangle verd; quarta és del triangle groc; quinta és de l'encercament dels graus; sexta és de generació e de corrupció; sèptima és de febres; oitava és de urines; nona és de pols; dècima és de metàfora.

⁷ Bonner, Anthony (1989). Vol II. *Catàleg cronològic de les obres de Ramon Llull*. Pàg. 539-589. Bonner, juntament amb altres, distingeix quatre etapes diferenciades a les seves obres: primera etapa pre-Art (1271-1274), segona etapa Quaternària (1274-1289), amb dues sub-etapes: a) cicle de l'Art abreujada de trobar veritat (1274-1283), b) cicle de l'Art demostrativa (1283-1289), tercera etapa Ternària (1290-1308), quarta etapa postArt (1308-1315).

DE LA PRIMERA DISTINCIÓ, DE LA DISPOSICIÓ DE LA ART

Capítol 1. De la disposició de l'arbre

Natura és de enteniment que entena mills per demostració feta per vista i oïment, que per oïr tan solament. E per açò nós al començament d'aquest llibre formam un arbre segons esta manera, per tal que ab les flors demostrem veritat de ço que encercam a l'humà enteniment, lo qual arbre és apellat Arbre dels Començaments de Medicina.

La raïl de l'arbre és una roda composta de letres significants les quatre humors. E per açò és departida en quatre parts: la primera part és de la còlera; segona és de la sang; terça és de la fleuma; quarta és de malencolia. On en cada quadrangle és demostrada la operació de la humor e la febra, e lo mesclament de los elements, e lo major accessió de la febra, e les altres coses qui.s contenen en les condicions de l'arbre.

A fer e formar les demostracions qui.s convenen a aquesta art, sotsposam

A esser calor,

B secor,

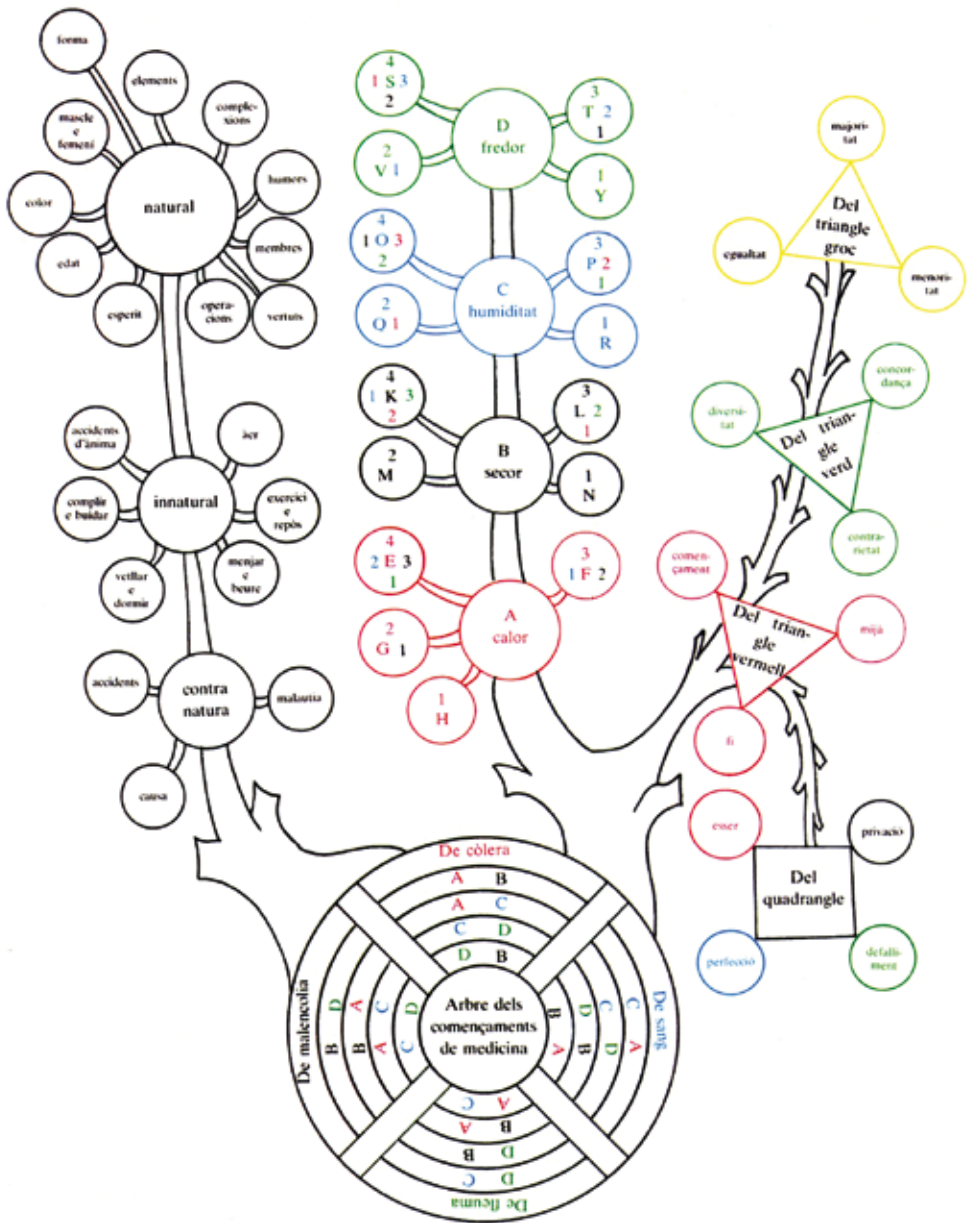
C humiditat,

D fredor.

Per fer-nos una idea d'allò que era el manuscrit original, cal dir que, a la versió de Bonner l'obra té més de 80 pàgines en notes, figures i els espais en blanc pertinents per disposició de l'editor. Hem de posar en relleu que ens trobam davant un dels textos científics més antics escrits en llengua catalana. Tot i que allò transcrit no és massa llarg, el que podem llegir ens dóna la idea que, en realitat, Llull era seguidor de les teories humorals pròpies de l'època, encara que adornades amb tot el seu sistema singular d'explicar les seves teories. En aquest sentit cal dir que la Teoria Humoral fou introduïda per Hipòcrates (460-335) segle IV a C, relançada per Galé (138-200) al segle II dC i continuada fins al Renaixement i, posteriorment, quasi oblidada fins que la va relançar una altra vegada Claude Bernat (1813-1878) al segle XIX. La teoria humoral podríem dir que avui continua vigent amb les interpretacions pròpies del segle XXI⁸.

L'estada de Ramon Llull a Montpeller l'any 1275, va servir a més, per aconseguir que Jaume II subvencionàs un dels seus primers grans objectius: crear una escola d'idiomes (especialment d'àrab) per poder enviar missioners a evangelitzar els islamites. Aquesta escola es va instal·lar a Miramar l'any 1276, en el terme municipal de Valldeposa i hi varen estudiar 13 frares franciscans fins que es va tancar al voltant de l'any 1292.

⁸ Per exemple, en psicologia a l'hora de caracteritzar les persones.

Làmina XIX. L'arbre dels començaments de medicina.

Adaptat de Palma, Bibl. Publ. Ms. 1029, fol. 23^r i Dhùn Mhuire, Ms. B95.

La seva relació amb Montpeller fou constant al llarg de la seva vida i precisament quan a l'any 1283 va escriure *Blanquerna* era a Montpeller. També era a Montpeller l'any 1287 quan va publicar *Ars compendiosa medicinae*. Entre 1288 i 1289 va viatjar a París per primera vegada, on obtingué el títol de "mestre d'arts" i es va relacionar amb Pierre de Limoges o Pierre de la Cipièrre (ca 1230-1306) professor de la Sorbonne i defensor posteriorment de les teories de Llull.

Entre 1289 i 1290 roman a Montpeller on, també en contacte amb els professors de l'Escola de Medicina, va escriure les seves obres *Ars Inventiva Veritatis* i *Ars Armativa*. Entre 1290 i 1295 es va instal·lar a Itàlia entre Gènova i Nàpols on, l'any 1294, va publicar *De levitate et ponderositate elementorum* a petició dels metges de Nàpols i Roma. En aquesta darrera ciutat va publicar el 1295 l'*Arbre de Ciència*, obra en la qual fa una definició precisa del seu concepte de medicina. L'any 1303 va publicar *De modo applicandi novam logicam ad scientiam juris et medicinae* i *Liber de regionibus sanitatis et infirmitatis*.

Dues obres que no són estrictament de medicina però que ajuden a entendre la posició de Lull entorn de la medicina són: *Liber Chaos* (1285-1287) i *Liber exponens friguram elementalem Artis demonstrativae* (1285-1287).

Ramon Lull sembla que va morir l'any 1316 a Mallorca, i deixa un munt de deixebles per tota Europa els quals varen defensar la importància de les múltiples teories lul·lianes al llarg dels segles posteriors. Concretament, la influència de les idees mèdiques de Ramon Lull es poden trobar a Europa fins al segle XVII i a Mallorca fins al segle XVIII.

10] ELS ESTUDIS DE MEDICINA I CIRURGIA A LES ILLES BALEARS, SEGLE XIII-XV: LES INSTITUCIONS DOCENTS. ELS LLIBRES QUE UTILITZAVEN.

Coetàniament amb Ramon Lull es varen crear a Itàlia els Estudis Generals de Pisa, l'any 1280, i de Gènova, l'any 1307, i al Regne d'Aragó el de Lleida, l'any 1300. Posteriorment, es crearen l'Estudi di Collegi dei Giudici a Genova, l'any 1307, l'Estudi General de Florència, l'any 1321, i ja més tard els de Perpinyà (1350), Pavia (1361), Ferrarà (1391), l'Estudi General de Medicina de Barcelona (1401) i l'*Estudio General de Artes de Zaragoza* (1476).

En aquesta època les autoritats reials es preocupaven que no es practicàs l'intrusisme en la professió mèdica. Així, el rei Jaume II de Mallorca (1276-1311) mitjançant Decret de 3 de febrer de 1306, va prohibir que exercissin la medicina a Mallorca aquells que no estiguessin graduats per Montpeller⁹. Durant els segles XIII i XIV les cròniques fan referència al fet que a Mallorca faltaven metges i les autoritats fan crides perquè vinguin a instal·lar-se més metges. Amb el rei Jaume I varen venir una sèrie de metges, d'acord amb les

⁹ Montpeller i conseqüentment la seva universitat va formar part del Regne de Mallorca (1276-1349) des de la seva creació fins a la seva finalització.

cròniques de la Conquesta¹⁰, alguns dels quals es quedaren a l'illa cobrint les necessitats dels primers temps, així es parla de Jucef Abentrevi o Joanes Jacobus, o mestre Jordi¹¹. Posteriorment, les dades sobre metges, els llocs on estudiaren i els llibres que utilitzaven es coneixen per vies indirectes com a documents relacionats amb els impostos, pagaments de serveis o transaccions comercials i protocols notarials, en inventaris de béns (llibres). Un bon exemple és el que dona Rodríguez Tejerina a la pàgina 156 del primer tom de la seva obra, on cita una anotació feta l'any 1307 als *Llibres de dades i rebudes* del rei Jaume II on es llegeix que es va pagar a *mestre Jofre 3 lliures per 3 operacions, a un metge 10 sous per una visita i al sangrador 4 quarts*. Un altre exemple el dona Josep Sureda Blanes¹² quan fa referència al document en el qual s'especifica que el metge de la reina consort de Jaume II, la reina Claramunt "*mestre Joan de Fulgines*" (*pare*)¹³ *cobrava 231 lliures i 5 sous anuals per la seva feina.*"

El fet d'haver d'emprar documents administratius com a principal font per obtenir informació dels metges que exercien a Mallorca en aquests segles, ens dona una idea de les poques dades que existeixen en relació a la formació dels metges que exerciren a Mallorca entre la Conquesta i el principi del segle XV. Les persones que millor han estudiat aquesta temàtica contemporàniament són, sens dubte, José María Rodríguez Tejerina i Antoni Contreras¹⁴.

Dels metges que varen tenir alguna relació amb les famílies reials només tenim algunes dades més que dels que exerciren simplement la seva professió.

¹⁰ Als pocs dies de la Conquesta es va declarar a Palma una epidèmia, que segons els indicis podria ser "pesta bubònica" amb centenars de morts i milenars d'afectats. Aquest episodi epidèmic va dur com a conseqüència la creació del primer hospital de Mallorca a l'actual carrer de San Miquel i fou conegut amb el nom d'hospital de Sant Antoni

¹¹ El metge i historiador eivissenc Enric Fajarnes (1858-1934) va ser el primer que va fer referència a l'existència d'aquest metge a Mallorca en estudiar el Còdex Llibre d'en Çagarriga, datat el 26 de febrer de 1289 i que es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca. El seu treball el va publicar al BSAL d'agost de 1899 a les pàgines 123-125 del número 233 amb el títol: *Mestre Jordi. Médico mallorquín del siglo XIII*.

¹² Josep Sureda Blanes (1914) *De la Corte de los Señores Reyes de Mallorca* (1914). Madrid. Imprenta Clásica Española.

¹³ Es té notícia d'un altre Joan de Fulgines (137?-1375) que va ser metge de la reina consort de Pere IV d'Aragó, la reina Elionor i va escriure un "Tractat sobre la pesta" (1370).

¹⁴ Rodríguez Tejerina Op cit. Pàg. 154-192; Contreras Mas, Antoni (1984). La versió catalana de la *Cirurgia de Teodorico de Luca por Guillem Corregger de Mayorcha. Un intento de mejorar la formación teórica de los cirujanos*. Palma de Mallorca. Estudis Baleàrics. Institut d'Estudis Baleàrics. Núm. 14. Pàg. 55-74; *La formación profesional de los cirujanos y barberos en Mallorca durante los siglos XIV-XV* (1992). Madrid. *Medicina e Historia*. Núm. 43; *Los médicos judíos en la Mallorca bajo medieval* (1997). Palma de Mallorca. Miguel Font Editor; *Els llibres de ciència a la Mallorca medieval* (2006). Palma de Mallorca. *Història de la Ciència de les Illes Balears. L'Edat Mitjana*. Vol. I. Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació. Pàg. 31-67; *La medicina i els metges a l'Edat Mitjana* (2006). Palma de Mallorca. *Història de la Ciència de les Illes Balears. L'Edat Mitjana*. Vol. I. Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació. Pàg. 191-214.

També ha estudiat a fons tota la temàtica Cifuentes Comamala, Lluís (2001). "La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement" entorn a la medicina i els metges als Països catalans en aquesta època la trobam a la pàgina web SCIÈNCIA. CAT coordinada per Lluís Cifuentes i Antònia Carré.

Absolutament útils són les transcripcions que de les *cartes reials*¹⁵ i altres documents com les “*cartes comunes*”, que va fer Estanislau de Koska Aguiló (1859-1917) misser, arxiver i historiador, al *Boletín de la Sociedad Arqueologica Luliana*. La labor investigadora d’Aguiló, malgrat treballar amb documents no especialment relacionats amb la història de la salut, va treure a la llum moltes dades que han fet possible que els historiadors contemporanis s’hagin pogut fer un quadre representatiu d’allò que era l’exercici de les ciències de la salut a la Mallorca del segle XIV fonamentalment. Vegem alguns exemples del treball d’Aguiló al BSAL:

- L’any 1899 a l’*Arxiu de Protocols Notarials* de l’ARM, concretament dins els protocols del notari Nicolau Prohom, que ell va titular “ *Inventari i llibreria del metje jueu Jahuda o Lleó Mosconi (1375)* ”¹⁶ en el qual figura una extensa relació dels llibres de medicina (Lleó, Jhudà Grech) que va manejar Mosconi (≈1329¹⁷≈1377) al llarg de la seva vida.
- A París, Aguiló va entrar en contacte amb l’erudit jueu francès Israël Lévi (1856-1939) en aquell moment secretari de la *Société des études juives* (1880-) qui va fer un primer estudi dels llibres relacionats per publicar al butlletí de la seva societat¹⁸.
- Paral·lelament, Aguiló es va relacionar també amb l’historiador alemany Moses Steinschneider (1816-1907) que va aprofundir en l’estudi¹⁹. Conegut el document en l’àmbit dels erudits del món jueu de l’edat mitjana, el també historiador alemany Meyer Kayserling (1829-1905)²⁰ especialitzat en la història dels jueus de l’època, va dur a terme un altre estudi, complementari dels anteriors, centrat especialment en la identificació de les persones relacionades en el document²¹.

¹⁵ La sèrie *Cartes Reials* es troben a l’Arxiu del Regne de Mallorca (ARM)

¹⁶ Els noms dels personatges i els dels llibres de tots els documents són un poc diferents i les interpretacions sobre la grafia real dels mateixos són variades, segons les opinions d’uns o altres investigadors. Hem de posar de manifest que la llengua vehicular dels inventaris és el llatí i que el redactor dels mateixos, a més de tenir una grafia de discutible interpretació, no devia dominar amb soltesa ni l’àrab ni l’hebreu.

¹⁷ Encara que totes les biografies parlen de 1329 com l’any del naixement, aquesta data és absolutament impossible a la vista de les dades biogràfiques posteriors. Examinant els fets provats de la seva biografia sembla més probable que nasqués dins la primera dècada del segle XIV.

¹⁸ *Revue des Études juives*. El treball va sortir al t.39, pàg. 242 a 260 de l’any 1899 a París, amb el títol de *L’inventaire du mobilier et de la bibliothèque d’un médecin juif de Majorque au XIV.e siècle (León ó Juda Mosconi)*

¹⁹ *Revue des Études juives*, t. 40, pàgs. 62,63 and 168 á 187, París 1900, amb el títol de *La Bibliothèque de León Mosconi. Notice Bibliographique.*

²⁰ Autor, entre altres moltes obres de “*Biblioteca española portuguesa-judaica*”, de *leurs ouvrages espagnols et portugais et des oeuvres sur et contre les juifs et le judaïsme, avec un aperçu sur la littérature des juifs espagnols et une collection des proverbes espagnols.* (1890).Strasbourg. Charles J. Trubner. Esisteixen diferents edicions postmortem en alemany, castellà, francès i anglès que podem trobar a la *Biblioteca Nacional de España*.

²¹ *Revue des Études Juives*, t. 41 número abril –juny de 1901, París, amb el títol de *Nouvelles notes sur le bibliothéque de León Mosconi.*

Els documents trobats per Aguiló i estudiats pels eminents especialistes ressenyats, venen a ser una espècie de pedra de roseta per saber quins eren els coneixements mèdics dels metges jueus de Mallorca a la segona meitat del segle XIV i per extensió dels metges jueus europeus de l'època²². Aguiló va publicar al BSAL²³, amb comentaris propis, un darrera l'altre, els treballs dels seus col·legues²⁴. A la vista d'aquests fem una aproximació al seu contingut tractant de complementar els que va fer Rodríguez Tejerina a l'obra citada. En primer lloc, ens referirem als llibres identificats pels distints estudis²⁵. Alguns són anònims, tal com el número 6 de l'inventari *Marahol atseten (Els colors de l'ori)*. Aquests tipus de tractats sobre l'ori eren molt abundants a les biblioteques de capçalera dels metges de l'època, sense títol ni autor identificables són els números 46, 47 i 138 encara que figuraven identificats com a llibres de medicina

- D'Averroes trobam al número 9 *Abenroel* (comentaris sobre Aristòtil), al número 28 trobam l'*Arguzer lebenrost (Ardojuza*²⁶ o *Ardjuza*) que podria ser un tractat de medicina d'Averrois o un comentari d'aquest sobre un llibre seu traduït pel jueu de Marsella Moses Tibbon (~ 1240/1283), el núm. 48 podria ser el *Asamaayim vaolam* (possiblement el llibre d'Aristòtil sobre el "cel i el món") traduït per Salomó ibn Ayoub o altres, el número 68 *Baleaym (Els animals)* podria ser dels comentaris d'Averrois sobre el *Tractat dels animals* d'Aristòtil,

²² Jhudá o León Mosconi era un metge jueu originari d'Ochrida a l'actual Macedònia, que va viure molts d'anys a Mallorca exercint la seva professió de metge amb molt de prestigi. Va ser nomenat metge de Pere el Cerimoniós l'any 1354. Per circumstàncies no aclarides, l'any 1365 va haver de fugir a la ciutat marroquina de Tlemcén acompanyat del seu fillastre Maymín Xulleli (o Xulleli, o Xullell) i deixà a Mallorca la dona i la nora, a més d'alguns béns i molts de deutes. L'inventari inicial es redactà poc temps després de la mort de Muna, la dona de Mosconi, l'any 1375, perquè els seus hereus (el seu fill Maimon Xulleli també absent de Mallorca) sabessin quins eren els béns que heretaven. Pocs mesos després Aguiló va trobar un segon inventari, redactat a petició de Gracietta, nora de Mosconi, el 1377, dos anys després, per poder subhastar els béns "heretats" i poder pagar els deutes de Mosconi. El coneixement d'aquest segon document, amb llistes pràcticament coincidents amb el primer, va servir per identificar noms sobre els quals havia dubtes en el primer document, a causa de les dificultats per identificar la lletra de l'escrivà. Els inventaris tenien dues parts, una primera en la qual relacionaven béns propis d'una casa, a més d'alguns propis d'un metge de l'època i una segona, en la qual es relacionaven més de 140 llibres, no tan sols de medicina. El colofó de la història fou que Maimon Xulleli va tornar a Mallorca (sembla que també era metge) i es va convertir al cristianisme l'any 1391, segons afirma Kayserling (gran coneixedor de la història dels jueus mallorquins) al seu treball. De Mosconi sabem que va escriure un comentari bíblic al comentari d'Abraham ben Meir Ibn Ezra (1092-1167) sobre el *Pentateuc*, i una recensió del *Séfer Yosipon (El llibre d'en Josep)*.

²³ Als números 278-279 (maig-juny-1903), pàg. 80-91, tom X, va aparèixer l'estudi de Lévi. Als números 280-281 (juliol -agost), pàg. 106-112, va aparèixer un primer estudi de Steinschneider. Als números 282-283 (setembre-octubre de 1903), pàg. 140-151, va aparèixer el treball que Aguiló va publicar en francès a *Revue* entre les pàgines 168-178 del tom XL, seguit d'un nou estudi de Steinschneider en el qual té present el segon inventari i els estudis anteriors, i fa precisions sobre aquests. Als números 284-285 (novembre-desembre de 1903), pàg. 196 bis, va aparèixer un petit estudi de Kayserling identificant alguns dels personatges que apareixen als documents.

²⁴ Un document útil per analitzar l'inventari és el treball de Josep M. Llobet i Portella (2001) *Documents de jueus de Cervera (segle XV) que contenen títols de llibres*. Barcelona. *Tamid*. núm. 3. Societat Catalana d'Estudis Hebraics (IEC). Pàg.49-63.

²⁵ La identificació dels llibres és, de vegades, precària perquè es basa en la paraula que n'apareix a la coberta, a la primera pàgina interior, o en alguns casos en el lloc. No té per què ser el títol del llibre o llibres enquadrats conjuntament, encara que amb tota seguretat sí que era representativa del contingut del llibre.

²⁶ "Ardjouza" es tradueix normalment per "tractat".

traduït pel jueu de Narbonne Juda b. Jacob o Jacob b. Makhir (≈ 1236-1306), el número 98 *Seferasamim* (*Tractat dels ingredients*) és el nom emprat per Averroes per titular tots els seus llibres relatius a medicaments, el número 99 podria ser el *Mithal* o el *Kullyyat*, en qualsevol cas seria una obra d'Averrois.

- D'Avicena trobam el número 55, el *Ben sina*, és a dir, un llibre d'Avicenna (Tal vegada el *Quantum*) o sobre ell, al número 130 trobam l'*Ariuza labensina*, seria un tractat de medicina d'Avicenna o, segons un altre interpretació, el títol seria *Ardjuza* i seria un tractat de medicina comentat per Averrois, el número 137 sembla que seria el *Sefer attanon*, és a dir, segurament el *Quantum* d'Avicenna.
- De Maimònides, el número 70 sembla ser el *Sefer abmisnot* o (*abmisuot*) o (*ammisuot*) que seria el *Llibre dels preceptes*, al número 115 trobam *Ruaen* que podria ser una introducció a la *Guia de los Egarés de Maïmonides* escrita per Jacob Anatoli (1194-1256), al núm. 140 trobam el *Sefer isdot* que podria ser una obra de Maimònides, al número 144 trobam *Moceannebu quim* que seria una traducció de la *Guia de los Egarés* que ve a ser un tractat de filosofia, al núm, 146 trobam el *Seferbperaquim* que podrien ser els *Vuit Capítols de Maimònides* o segons una altre interpretació, *Els tractats* o *els Aforismes* d'Hipòcrates.
- Del jueu francès natural de Largentière Joseph Caspi (≈1290-1340) que va passar una temporada a Mallorca i en estreta relació amb Mosconi, als números. 18, 19 i 20 trobam *Relugol* o *Retugot* que seria un tractat de gramàtica, *Boisot* (o *Butsot*) *quesep* que vendria a ser una espècie d'índex de les obres de Caspi i en darrer lloc, *Sefer an muça* o a *muçar*, al número 30 trobam *Gauia quosef* que es tractaria d'un llibre de comentaris del *Pentateuc*, al núm. 34 trobam *Agoral quesef vaalnei quesef* o *Agorat guesef vaaini quesef* serien uns comentaris de Caspi sobre els llibres dels *Profetes* i dels *Hagiògrafes*, els números 53, 69 i 86, serien la mateixa obra que el 34 *Adenegueref* o (*Adenequesef* o *Adeguesef* o *Asnequesef*) *ben neueym*.
- De Rhazes podria ser el número 88 *Elmensori* (*Almançoouri*)
- De Galè podria ser el número 42 *Nittua* com "*Tractat de disencions*" o "*Anatomia*" també podria ser de Galè el número 114 *Celesnus*.
- Alguns llibres de medicina d'autors no tan coneguts serien el número 39 *Asente* que seria el *Tractat de l'orina* d'Isaac Israeli el vell (segle IX-segle X), també seria el mateix llibre el número 41 *Quitep elbul be Issach* (*Kitab al Baul*) en aquest cas en àrab.

A la vista del resum de la llista de possibles llibres de Mosconi és clar que tenia una biblioteca de primer nivell per a un particular, amb els llibres que devia utilitzar un metge de primer nivell com era Mosconi. Un altre comentari que es desprèn, és que no tenia entre els seus llibres cap dels autors cristians protagonistes de la "scholastica" i això té una explicació molt clara: en aquests moments i durant molt de temps estava prohibit als regnes cristians vendre els textos llatins als jueus.

Donada la importància que va tenir la comunitat jueva a Mallorca a l'època i especialment els metges d'aquesta comunitat pels seus coneixements, val la pena confeccionar una llista de metges jueus que exerciren a les illes durant els segles XII, XIII, XIV i XV abans de l'obertura de l'Estudi General a Palma. Sense ser exhaustius cal mencionar a:

- Astruch Bonsenyor, natural de Tarragona.
- Jafuda Bonsenyor, fill de l'anterior.
- Pere ça Flor, metge de Pere IV (1381).
- Joan ça Flor, metge fill de Pere, metge de Joan I l'any 1387.
- Ramon Garriga, metge al servei de Jaume III l'any 1343.
- Berenguer Julià, metge que a la batalla de Lluçmajor l'any 1349, va atendre el fill de Jaume III, Jaume IV.
- Ferrer Cresques (129?-1359), metge a Mallorca i iniciador d'una saga de metges. Dades sobre les seves activitats es troben als anys 1332, 1346, 1359.
- Mestre March (Jonathan Marcos), metge de Pere IV amb dades entre 1349 i 1359.
- Aaron Abdalha, metge testimoni de l'inventari de la biblioteca de Mosconi i comprador d'alguns dels seus llibres.
- Aaron Cohen, metge testimoni de l'inventari de la biblioteca de Mosconi i comprador d'alguns dels seus llibres.
- Jucef Salomon Rapapa, metge amb dades l'any 1343 i 1347.
- Joan Alexandre Adrets, metge l'any 1480 i que va haver de fugir de Mallorca l'any 1488.
- Mosse Benjuha, amb dades de l'any 1387 i 1391.
- Araus Abdalha, amb dades de l'any 1387.
- Isaac Abdalha, amb dades de l'any 1387.
- Bonanat, metge amb dades entre 1355 i 1391.
- Jucef Salomón Bofill (129?- ≈1361) amb dades entre 1353 i 1362. Possiblement metge de la reina Lionor, dona de Pere IV.
- Mahabuf Faquim, que era a Mallorca l'any 1391.
- Mosse Remos, a Mallorca l'any 1306 que degué estudiar medicina a Roma.
- Mestre Vidal, va exercir la medicina des de Sineu. Consten dades entre 1339 i 1348.

- Astruch Durán va venir de la Provença a exercir a Mallorca.
- Na Gog. Aquesta metgessa localitzada per Antoni Contreras va exercir a Inca entre 1329 i 1337.
- Salomó Cohen Crespi l'any 1347.
- Joan Garriga (Sagarriga). Responsable del Morbo l'any 1488 i encausat per la Inquisició l'any 1489.

En relació al col·lectiu de metges jueus, practicants de les ciències de la salut a Mallorca, entre el moment de la Conquesta i bé avançat el segle XV els seus coneixements eren majoritàriament fruit de l'ensenyament dels seus sabers per la via gremial, és a dir, s'aprenia l'ofici mitjançant un mestre que ensenyava un o dos deixebles com a màxim, fins que s'independitzaven (moltes vegades de pares a fills). Els sabers, així adquirits, en ocasions eren revalidats davant un tribunal de professionals de reconegut prestigi. Això de forma intermitent, ja que en segons quins regnes cristians els jueus tenien dificultats per accedir als estudis generals. Les ordenances reials tendien a exigir la titulació acadèmica per exercir la "professió de metge", però això no es va complir sempre. Varen ser les corporacions municipals les institucions encarregades de vigilar el correcte exercici de les professions sanitàries i normalment fer-los uns contractes temporals per tal que exercissin la professió al seu municipi. Les excepcions a la manca de titulació acadèmica, com la de Mosconi, pertanyen a la generació de metges jueus procedents dels països àrabs on sí podien estudiar sense problemes a l'època a les seves institucions acadèmiques.

A les *Leges Palatinae* (1337) del rei Jaume III (1315-1349) (1336-1349) de Mallorca es recollia l'existència de dos metges reials que tenien com a missions, entre d'altres, la de vigilar l'orina del rei, així com els seus menjars.

Al final d'aquesta època que descrivim, l'any 1452 els reis de Castellà i Aragó (els Reis Catòlics) posaren en marxa formalment el "Protomedicat" institució que, a cada regne, es posava un metge responsable de controlar l'adequat exercici de la medicina en el territori per al qual se'l nomenava, així com per exercir d'examinador dels aspirants a exercir la professió mèdica.

Cal completar la nòmina dels professionals de la salut amb els metges cristians que exerciren també la seva professió a Mallorca o al regne de Mallorca entre el segle XIII i l'obertura de l'Estudi General, entre els quals coneixem els següents:

- Guillem Correger de Mayorcha, fou metge dels reis d'Aragó, Alfons II i Jaume II, i autor d'una traducció al català de l'obra *Chirurgia Magna* de Teodorico

Borgognoni feta entre final del segle XIII i principi del XIV. L'any 1306 va rebre uns emoluments per part de Jaume II.

- Jaume de Bresa, que l'any 1305 era metge de Jaume II d'Aragó.
- Bernat de Berriach, metge dels reis de Mallorca, alumne i, posteriorment, professor a Montpeller i traductor (1310) de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni. Existeixen dades entre 1301 i 1343.
- Pere Fabregat (13??-1396) estudiant a Montpeller (1376). Se li coneix una biblioteca de 135 llibres de medicina. Entre ells una *Chirurgia Magna* de Chauliac, un *Canon Medicinæ* d'Avicenna incomplet, diversos llibres de Galè i sobre aquest, com a bon llicenciat per Montpeller que era, en el mateix context es natural trobar els llibres de Bernard de Gordon *Lilium medicinae* (1305) i *Liber de Conservacione vite humanae* (1308).
- Joan de Foichis (Joan de Cremona), metge lleial a Jaume III l'any 1337 i ajusticiat per aquesta causa l'any 1345.
- Joan Desbrull del què es coneix l'inventari de la seva biblioteca de medicina l'any 1418. Entre altres llibres posseïa un exemplar de la traducció del *Canon* feta per Gerard de Cremona a Toledo en dos volums, diversos llibres de Galè com el *De regimen sanitatis*, *De locis affectis*, *De methodo medendi*, també un exemplar de *Les epidèmies* d'Hipòcrates en versió de Constantí Africà.
- Pere Font (13??-1435) va arribar a tenir una bona biblioteca segons l'inventari de l'any 1435, amb nombrosos llibres de Galè la qual cosa ha fet pensar que devia haver estudiat a Montpeller. Una constatació d'aquest fet és l'existència d'un exemplar del *Règim de Sanitat* (1298) d'Arnau de Vilanova.
- Jaume Pagès, fill i germà de cirurgians, estudià a Montpeller (1401).
- Guerau Ferrer, cirurgià natural d'Inca, fou estudiant a Montpeller i persona de confiança d'Alfons V (1416-1458) segons documents de l'any 1451.
- Francesc Ribalta, metge del papa Beneditxe XIII i professor a Montpeller l'any 1404.
- Lucià Campells (Condomina) (14??-1488). Alumne de la Universitat de Perpinyà i posteriorment professor d'aquesta. Metge de la morberia i redactor dels *Capítols del Morbo* (≈1475).
- Antoni Alamany, metge del qual tenim entre el 1454 i el 1492. Era Protometge l'any 1489.
- Arnau Sa Riera, metge de Pere IV l'any 1344.
- Raymon Pueyo que feia de "desuspitador", (una espècie de metge forense), l'any 1418.
- Pere Jordà, natural de València, metge d'Alfons V (1416-1458) i a Mallorca entre 1445 i 1455 "desuspitador" a més de protometge i "examinador de metges".
- Pere Sardà.
- Joan Fiol, metge visitador dels hospitals de Palma. Sobre l'any 1400.

- Nicolau, clergue llicenciat a Toluse amb dades de l'any 1495.
- Jaume Ferrer cirurgià, l'any 1348 tenia un exemplar de la *Chirurgia Magna*.

Amb les llistes no exhaustives de metges jueus i cristians, amb l'enumeració d'algunes de les universitats on estudiaren alguns d'ells, i una aproximació a les obres que tenien a les seves biblioteques, podem afirmar que els professionals de la sanitat que exerciren les seves professions des de la Conquesta fins a la posada en marxa de l'Estudi General Lul·lià l'any 1483, a Mallorca estaven al dia en relació als coneixements que sobre les ciències de la salut hi havia a Europa.

2. ELS ESTUDIS OFICIALS DE MEDICINA A LES ILLES BALEARS, SEGLE XV-XIX I ELS ESTUDIANTS DE CIÈNCIES DE LA SALUT DE LES BALEARS DES DEL SEGLE XV AL XX.

El fenomen universitari s'ha de reflectir des de la cruïlla d'interessos polítics, religiosos i personals que durant l'edat mitjana portaren la institució docent fins a arribar a ser un tercer poder universal.

Així els monarques i el pontífex de Roma atorgaven privilegis als "estudis generals" i "universitats" amb el propòsit no només d'elevat el nivell dels coneixements, sinó també amb el desig de potenciar determinades ciutats o territoris on eren sobirans.²⁷ D'altra banda, els bisbes, els municipis i els ordes religiosos als quals es reservava la potestat d'intervenir en la docència dels professors, s'aprofitaven dels privilegis i beneficis polítics i econòmics que el control dels càrrecs i la docència universitària comportava.

Els docents, a la vegada, cercaven el prestigi gens menyspreable que obtenien amb la docència, més que l'escassa remuneració que la majoria d'ells percebien. Finalment, els alumnes pretenien entrar a la universitat pels amplis privilegis atorgats als estudiants.²⁸ En el cas dels estudis mèdics, també per la possibilitat d'aconseguir el grau de doctor, que permetés, més enllà dels ensenyaments gremials, l'exercici professional i l'ascens social.

Aquesta triple confluència d'interessos dels poders institucionals, dels professors i dels alumnes, va possibilitar el naixement i l'expansió del fenomen universitari a l'edat mitjana i d'alguna manera l'ha mantingut fins avui.

L'organització sanitària fou sentida com una necessitat des de la Conquesta de Mallorca, quan poc després del desembarcament a Santa Ponça es va declarar una epidèmia terrible. Tant els monarques del Regne Privatiu de Mallorca com els de la Corona d'Aragó varen ser conscients de la necessitat de disposar de persones qualificades per atendre els problemes de salut als seus territoris.

En els anys que es consideren, no només per les necessitats per a situacions catastròfiques, sinó també per les més quotidianes, les carències de metges i cirurgians eren evidents. A més de l'assistència domiciliària a malalts particulars,

²⁷ Claramunt Rodríguez, Salvador (2002). "Orígenes del mundo universitario: de los studia a la universitas". A: Busqueta, Joan J.; Pemán, Joan (coord.). *Les Universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui*. Barcelona: Pòrtic. Biblioteca Universitària, pp. 29-30.

²⁸ El terme universitat, durant l'època s'utilitzava també per designar el conjunt de persones que formaven una corporació o un ajuntament.

que empraven totes aquelles persones que s'ho podien permetre, era necessari atendre els malalts hospitalitzats.

Així, en el moment en què es posa en marxa l'Estudi General a la ciutat de Mallorca, només a l'Hospital General (1456) ingressaren entre 1482 i 1494, 171 homes i 81 dones, segons es va registrar a l'únic llibre d'ingressos del segle XV conservat.²⁹ Al mateix centre, el 1555 hi havia 80 malalts hospitalitzats i el 1650, 117. A aquestes xifres s'ha d'afegir l'atenció mèdica requerida per la resta d'hospitals que oferien serveis socio-sanitaris. A més de l'Hospital General, només a la ciutat de Mallorca, funcionaven el de Sant Pere i Sant Nolasc (1475), per a clergues malalts o necessitats, el de Sant Llützer dels Massells (1449) per a l'acolliment de leprosos, els de Santa Caterina (1343) i Santa Magdalena (1248) que donaven assistència a pobres i malalts —aquests dos darrers, fins al 1680 no foren agregats a l'edifici de la Sang quan es produí la reunificació hospitalària—, el de Sant Antoni de Pàdua (1309) i el de Sant Antoni de Viana (1230).

També calia atendre, amb els millors coneixements disponibles, la vigilància d'allò que avui es coneix com "salut pública", que requeria personal qualificat per a l'assistència, el control i la vigilància sanitària rigorosa, en una època en què les malalties infeccioses amb caràcter ordinari (paludisme, xarampió, tuberculosi, febres puerperals) o epidèmic (pestes de 1475 i la coneguda com a pesta d'en Boga de 1493) causaven estralls. La Morberia (1475-1718), una espècie de policia sanitària que controlava el seguiment de la normativa sanitària, també requeria metges formats. Quan va desaparèixer la institució a causa del Decret de Nova Planta, les funcions dels morbers foren delegades a les recents creades juntes de sanitat, amb els mateixos requeriments de metges.

A més, el que avui denominariem centres socio-sanitaris requerien la intervenció i la presència més o menys contínua de metges, apotecaris, cirurgians, barbers i sagnadors. D'altra banda, els serveis de llevadoria eren oferts per les comares tradicionals normalment als domicilis, i el que avui anomenam "infermeria" era en aquell moment una feina de caràcter vocacional, exercida per persones amb un ample sentit religiós, normalment consagrades i que havien rebut algun tipus de formació, dirigida més al consol i a les necessitats espirituals, que a les corporals de les persones malaltes i necessitades.

²⁹ Rodríguez Tejerina, José M.(1981). *Historia de la Medicina en Mallorca desde sus orígenes hasta el siglo XVI*. Ciutat de Mallorca: taller Gràfic Ramon, p.97.

Els metges

Els metges medievals definien la medicina com el conjunt de coneixements dirigits a la cura i el restabliment de la salut del cos humà. Consideraven com dos grans àmbits diferenciats: el de la teoria i el de la pràctica. La terapèutica quirúrgica era, juntament amb la medicamentosa i la dieta, les accions exercides per la medicina pràctica, diferenciada de l'àmbit teòric universitari de l'època.³⁰

Els metges llatins, acadèmics, es denominaven físics i tenien una categoria superior a la dels cirurgians, menyspreats per l'exercici manual i sagnant que la pràctica de la cirurgia requeria. A la vegada, els cirurgians llatins eren més prestigiosos que els romancistes. Els metges universitaris com els clergues, els catedràtics i els alumnes de les universitats vestien roba llarga. En canvi, els cirurgians, per allò de tenir menor consideració social, roba curta. Fins al segle XVII als metges no se'ls va donar el tractament de doctor, sinó el de mestre.

El desenvolupament i l'auge que va anar tenint la cirurgia va enfrontar cirurgians i metges físics en una pugna de caràcter corporativista, que es basava en la consideració preponderant del treball intel·lectual enfront del manual, pugna que es va mantenir fins a la unificació dels estudis mèdics i quirúrgics el segle XIX.

2A) ELS ESTUDIS DE CIÈNCIES MÈDIQUES A L'ESTUDI GENERAL LUL·LIÀ (1483-1673).

Dues foren les institucions mallorquines en el si de les quals es desenvoluparen els primers estudis mèdics de caràcter universitari. L'Estudi General Lul·lià i la Universitat Literària i Pontifícia de Mallorca³¹.

Un estudi general, a diferència d'un simple estudi o estudi particular, era una escola d'ensenyament superior que conferia títols vàlids a qualsevol lloc, atès que atorgava la *licentia ubique docendi* el valor de la qual era confirmat per l'aprovació d'una autoritat de caràcter universal, com el pontífex de Roma o l'emperador del Sacre Imperi Romanogermànic. Alguns reis, com ara Alfonso X (1221-1284) de

³⁰ Cifuentes op. cit., p. 87

³¹ Per estudiar l'evolució de les institucions universitàries de les Illes cal investigar a fons l'arxiu històric de la UIB com va fer: Jaume Lladó Ferragut (1949). *El Archivo de la Real y Pontificia Universidad Literaria y Estudio General Luliano del Antiguo Reino de Mallorca. Palma de Mallorca. Imprenta Vda. Francisco Soler*. Aquest opuscle és una guia imprescindible per poder adentrar-se en l'arxiu històric de la Universitat i dóna, a més, una sèrie de dades molt útils per als investigadors que volen aproximar-se a la història de les institucions universitàries de la comunitat autònoma de les Illes Balears.

Castella en les *Siete Partidas* (1256-1265), es varen atribuir la potestat de fundar per pròpia iniciativa *studia generalia respectu regni*.³² La validesa dels títols que concedien els estudis generals era determinada per l'àmbit de reconeixement. El més ampli i apreciat era el que concedien els papes, acceptat en tots els països catòlics, després el dels emperadors i finalment el dels reis, només vàlids als territoris en els quals aquells o aquests eren sobirans.

Els inicis de l'Estudi General Lul·lià daten de 1480, quan els jurats de Mallorca eleven a Ferran el Catòlic algunes consideracions sobre la conveniència de promoure la docència lul·liana a l'illa. Amb aquesta intenció, argumentaven la necessitat d'eleva el nivell cultural general, de formar governants capacitats i de salvar les dificultats que el cost insular suposava als mallorquins i els condicionava l'accés a centres educatius a l'exterior.

Les instruccions que els jurats varen presentar a Ferran el Catòlic en sol·licitar la implantació d'un *studium*, es basaven en la promulgació d'un privilegi per desenvolupar els ensenyaments lul·lians ja iniciats amb les càtedres dotades per Beatriu de Pinós-Milany (1433-1484) el 1477 i Agnès de Pacs (14??-1485) el 1481. La proposta era la creació d'un estudi general, facultat per graduar batxillers i doctors en Art i en Teologia amb les mateixes prerrogatives i els honors que els gaudits per graduats i doctorats en altres estudis generals.

La instal·lació de l'estudi es proposava en una església situada prop de la porta de Santa Fe del Patronat Reial. A més, l'ermita de Miramar a Valldemossa, s'oferia per instal·lar una residència on acomodar durant l'estiu els mestres i els estudiants que allà podrien llegir les ciències i les arts del mestre Ramon Lluï.³³

El 30 d'agost de 1483 a Còrdova, el monarca, atenent les demandes formulades el 1480, signava el privilegi sol·licitat i donava via lliure a la creació d'un centre per estudiar les arts i les ciències. El centre, el govern del qual s'atorgava als jurats, gaudiria dels privilegis de l'Estudi General de Lleida (1300), i els seus estatuts servien de model a l'*studium* mallorquí. El rei s'atribuïa la potestat de nomenar i reglamentar els càrrecs que quedaven sota el patronatge del Gran i General Consell de Mallorca.

El procés de constitució fou lent, va durar prop de dos-cents anys, va estar marcat per les disputes constants entre els membres dels ordes religiosos: franciscans,

³² Claramunt. op.cit., p. 30

³³ Santamaria A. *La promoció universitària en Mallorca. Època de Fernando el Catòlic (1479-1516)* 1983. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 53

dominics, jesuïtes, i mancat de l'interès i els recursos necessaris perquè les coses haguessin transcorregut amb més celeritat. En aquestes dues centúries, se succeïren diversos privilegis reials. Carles V, l'11 de març de 1526, ratificà el del seu avi de 1483 i Felip II el tornà atorgar el 1597, confirmant així els dels seus antecessors.³⁴

L'activitat de l'estudi va estar molt limitada des dels seus inicis. A la primera època foren tres els problemes essencials: les enormes dificultats financeres, les quals, per altra part, sempre hi varen estar presents, les fortes lluites que sobre la controvèrsia lul·lista mantenien enfrontats els membres dels ordes religiosos i la manca de validesa dels graus atorgats més enllà dels regnes espanyols.

Atenent la primera qüestió, les dificultats financeres, cal considerar que l'Estudi General de Mallorca neix en un moment de descens poblacional i de gran endeutament públic, quan es pateix una dependència exterior motivada pel cost del crèdit censalista i la manca de blat, i quan l'artesania tèxtil, tan destacada dins l'estructura econòmica anterior acusava símptomes de crisi. Així mateix, es feia sentir el malestar per la llarga tensió entre ciutats i pobles ausada per la desigual pressió fiscal suportada per uns i altres i un gran descontent de les classes populars, que provocà el 1450 la Gran Revolta. En el segle XVI, la insatisfacció dels agricultors es tornà a manifestar en l'alçament contra la noblesa i el rei, anomenat de les Germanies (1520-1523), que va haver de ser sufocat amb l'ajuda de les tropes enviades per Carles I.³⁵

A aquestes causes internes cal afegir-ne una altra d'externa; els descobriments de nous territoris i els viatges atlàntics varen suposar un canvi econòmic a nivell internacional per als països del *Mare Nostrum*, especialment quan, després de la caiguda de Constantinopla, els turcs constituïren un fort perill i les rutes comercials mediterrànies es convertiren en un lloc més secundari.³⁶

La manca de recursos, passats més de cent anys de l'autorització de Ferran el Catòlic, continuà essent motiu de queixa dels jurats del regne, els quals el 1585 manifestaven que els privilegis reials no s'havien arribat a desenvolupar. A més, sol·licitaven, per finançar la dotació completa de les càtedres —segons el model proposat de Lleida—, la necessària inversió de 1.000 lliures.

³⁴ Pomar Fuster, Jaume (1904). "Assaig Històric sobre el Desenvolupament de la Instrucció Pública a Mallorca". *Palma* (1904); Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear; Reedicció 1990, p.51

³⁵ Un alçament com el dels Comunes (Castella 1520-1521) o de la Germania (València 1520-1528) amb forta ressonància també a Mallorca.

³⁶ Barceló Crespi, Maria, Urgell Hernández, Ricard. "La Universitat de Mallorca: origen i evolució fins al segle XVIII" (2002). A: Busqueta Joan J.; Pemán, Joan (cord). *Les Universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui*. Barcelona: Pòrtic Biblioteca Universitària, pp. 158-159.

Una demanda que va quedar sense atendre.³⁷ Sembla, doncs, que els moments financerament crítics pels quals passava Mallorca ni eren els millors per proposar inversions tan costoses com les que suposaven la creació d'un *studium*, ni ho varen ser tampoc anys després, quan l'economia donà algun respir.

Quant a la segona qüestió, la controvèrsia lul·lista, a més de constituir un dels problemes essencials en el desenvolupament de l'estudi, està considerada per la historiografia contemporània com l'autèntica justificació per sol·licitar, en èpoques econòmicament difícils, la creació d'un centre, que com s'ha assenyalat, va tractar fonamentalment de preservar l'ortodòxia dels ensenyaments lul·listes, que els defensors de Ramon Lull —franciscans— veien amenaçades per la Inquisició —dominics—, implantada a Mallorca el 1488^{38 39 40}.

Finalment, cal considerar com a tercer problema la manca de validesa dels graus atorgats per l'Estudi General fora dels dominis de la monarquia hispànica, atès que la institució no gaudia de la llicència apostòlica. Això va suposar fins a finals del segle XVII la sortida constant dels estudiants mallorquins cap a altres universitats per acabar els estudis i poder obtenir-ne un grau.⁴¹

Com a conseqüència de tot el que s'ha exposat, la fundació de l'Estudi General Lul·lià, en els seus inicis, fou més aviat nominal i quan va tractar de funcionar amb normalitat va tenir un desenvolupament dificultat per les fortes disputes entre els ordes religiosos, els escassos recursos econòmics dels quals disposava i la manca de validesa dels títols.

A aquests problemes que podem considerar essencials, cal afegir la manca de normativa que orientàs clarament l'organització del centre i dels estudis impartits, obstaculitzada per les lluites i la competència entre les diferents tendències i els interessos dels ordes religiosos, els quals no es posaven d'acord en l'orientació teològica de la docència a impartir. L'escassetat de professors i alumnes fou la conseqüència lògica de tot el que s'ha exposat anteriorment.

³⁷ Barceló, op..cit. p., 177.

³⁸ Santamaría op. cit., p. 94

³⁹ Barceló, op. cit., p. 170

⁴⁰ Bestard Nadal, Bernat (1992). *La Facultad de Medicina de la Real y Pontificia Universidad Literaria del Reino de Mallorca. Primer análisis crítico histórico*. Tesi presentada per optar al grau de doctor a la Universitat de Barcelona, setembre de 1992, p. 4 i que fou qualificada amb un excel·lent *cum laude*

⁴¹ Barceló, op. cit., p. 170

Normatives que regulaven els estudis

Els estatuts dels diferents estudis generals, així com ho fan els de les universitats actuals, regulaven el funcionament dels centres i tractaven de garantir la qualitat dels estudis. Eren còpies, més o menys ajustades al model que imperava, que oferien els estatuts de la Universitat de París o la de Bolonya.⁴² El *Studium* de Lleida, des del moment en què el rei Jaume II d'Aragó el va fundar l'any 1300, va tenir uns estatuts complets, que són els més antics d'Espanya —els primers que es conserven són els de Cambridge, que daten entre 1236 i 1254—.

A Mallorca, malgrat no comptar amb uns estatuts inspirats en el model de Lleida com devia ser segons el Privilegi de Ferran el Catòlic de 1483, es va disposar d'alguna normativa. El 1597, el Gran i General Consell va establir una estructura de govern per a l'Estudi General Lul·lià en la qual apareixen les figures del canceller, nomenat pel bisbe de Mallorca, del rector i del director de l'Estudi, a més d'un bidell i d'un notari de designació reial. Una comissió, formada pels jurats de la ciutat i del regne i pels síndics i clavis de les viles, nomenaria els tribunals examinadors dels catedràtics.⁴³ Fins a aquest moment, l'Estudi General Lul·lià va tenir un funcionament simbòlic. El darrer quart del segle XVI, va comptar progressivament amb les càtedres de Teologia, Filosofia, Retòrica, Cirurgia, Anatomia, Cànon i Lleis. Els estudis de medicina no s'arribaren a impartir completament fins al 1695.⁴⁴

Pla d'estudis

Ni a la baixa edat mitjana ni al Renaixement existia una diferenciació clara entre els estudis mitjans i els superiors. Els estudiants podien accedir a l'Estudi General a l'edat de 14 anys, sempre que tenguessin coneixements bàsics de lectura i escriptura, així com de gramàtica llatina.⁴⁵ Teologia, dret, medicina i filosofia natural completaven en un *studium* els vells sabers del *trivium* —gramàtica, retòrica i lògica o dialèctica— i el *cuadrivium* —aritmètica, geometria, música i astronomia.

Es pot considerar que el primer estudi superior de Medicina amb caràcter oficial impartit a Mallorca, fou la Càtedra de Cirurgia de l'Estudi General.

⁴² Claramunt. op. cit., p. 35

⁴³ Barceló, op. cit., p., 178

⁴⁴ Bestard, op. cit., p. 4

⁴⁵ Busqueta, Joan J. (2002) "Lleida, ciutat del primer estudi general de la Corona d'Aragó" (2002). A: Busqueta Joan J.; Pemán, Joan (cord). *Les Universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui*. Barcelona: Pòrtic Biblioteca Universitària, p. 22

“Reunido el Grande y General Consejo en 25 de septiembre de 1573 después de lamentar que antes había en el Reino buenos cirujanos que estudiaron en diversas universidades y ahora no son hábiles como convendría, pudiendo darse por perdida la cirugía en el Reino, para evitar estos inconvenientes acuerda crear una cátedra de Cirugía con 25 escudos de sueldo para que lea un Doctor que debe ser suspendido inmediatamente si no lee, con el fin de restaurar y reparar dicha ciencia tan necesaria para la vida.”⁴⁶

El primer catedràtic de cirurgia elegit pels jurats del qual se'n té constància, fou Joan Gual (15??-1595)⁴⁷ el 1575. Altres catedràtics de Cirurgia foren Rafael Amer, en 1597, posteriorment Gaspar Sastre (16??-1686) i, en darrer lloc, Maties Roig (1650-1720).

A més, el 1626 es proposà la creació d'una càtedra d'Anatomia que juntament amb la de Cirurgia foren les úniques de caràcter mèdic, impartides abans que el centre passàs a ser considerat com a universitat.

Les classes s'impartien en llatí, atès que aquesta fou la llengua de transmissió en els estudis i les universitats fins al segle XVI. El llatí fou l'idioma culte i la llengua sagrada de la litúrgia i la teologia, i era d'ús primordial entre juristes i notaris per redactar les sentències i els documents més solemnes.

La curiositat dels nous sectors emergents —comerciants i menestrals— que no dominaven el llatí, i el desig creixent de poder disposar d'informació sobre tots els àmbits del saber, provocà que es traduïssin els textos llatins al francès, italià, castellà o català. En aquesta darrera llengua es redactaren i traduïren tot tipus de textos: literaris i poètics, codis jurídics, actes administratives, processos judicials, les Sagrades Escripures, obres apologetiques i catequístiques, etc. En medicina, el llatí es reservava per a la reflexió dels físics o metges universitaris i per a les obres que no tenien una aplicació pràctica immediata.⁴⁸

En el context insular, a principis del segle XIV (1302-1304), el cirurgià mallorquí Guillem Correger va escriure una versió catalana de la *Chirurgia Magna* de Teodorico de Borgognoni de Luca (ca.≈ 1265), un text de caràcter enciclopèdic de gran difusió fins a finals del segle XV, entre els cirurgians i barbers que no coneixien el llatí. L'obra ha estat considerada com el més important text quirúrgic

⁴⁶ Ros, Salvador. "La Universidad Literaria del Reino de Mallorca. *Butlletí de la Societat Arqueològica Luliana* (1924-1925). Tom XX, pp. 113-116, 129-134, 160, 162.

⁴⁷ Joan Gual (15??-1595). Des de 1569 era el Protometge del Regne de Mallorca. Redactor d'uns *Capitols* sobre la prevenció i control de la tisis.

⁴⁸ Cifuentes, op. cit., p. 37

cristià medieval. També a Mallorca, Damià Carbó (14??-1554)⁴⁹, el 1541 va escriure *El arte de las comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños*. El 1590 Francesc Terrados, a Ciutat de Mallorca redacta *Compendi de la pesta* en català, en un moment en el qual ja s'abandonava l'ús d'aquesta llengua com a vehicle de comunicació científica, per ser substituït pel castellà, el qual es va consolidar en els segles XVII i XVIII.

A finals del segle XV i al llarg del segle XVI trobam metges a Mallorca que no s'han titulat a l'illa perquè no existeixen els estudis de medicina complets⁵⁰:

- Antoni Nadal que es va doctorar en Arts i Medicina a la Universitat de Pàdua l'any 1490. Va ser metge de la morberia.
- Guillem Caldentei (14??-ca.1520)⁵¹ natural de Felanitx va estudiar medicina a la Universitat de Pavia a la qual es doctorà en Arts i Medicina als voltants de l'any 1496. Aquest mateix any fou el responsable de l'edició a Pavia d'una de les obres més importants de Galè *Ars medica o Microtegni* comentada per Ugo da Siena (1376-1439) *Hugoni Senensis expositio in libros Tegni Microtecnon Galeni cum questionibus: en mendata per Gulielmum Caldentei, Maioricensem, Hispanum, artium et medicinae doctorem* a l'impremta d'Antonio Carchano. L'any 1502 era a Mallorca, posteriorment, al voltant de l'any 1515, era el metge de la morberia i l'any 1519 a més va ser protometge de Mallorca.
- Pere Bernat d'Olesa (146?-1531) era natural de Palma. Va dur a terme els seus estudis d'arts i medicina entre Pisa, Montpeller i Lleida entre 1490 i 1496. L'any 1497 es va establir a València on exercia com a "examinador de metges". Una obra seva *Summa totius philosophiae et medicinae* fou publicada pòstumament l'any 1536 a València. L'obra és representativa de les velles teories atomistes de Demòcrit (460- ca 370 aC) que varen tornar a sorgir en el Renaixement i tendrà ja defensors amb les adaptacions necessàries fins al dia d'avui⁵².
- Pere Onofre Esteve autor d'una petita obra de cirurgia: *Tratado breve y antorcha luminosa: que con sus luzes bellas nacidas de los mayores autores*

⁴⁹ Damià Carbó Binimelis (14??-1554). Natural de Campos. Es va llicenciar en Arts i Medicina a la Universitat de València. L'any 1530 fou nomenat metge de la morberia.

⁵⁰ Hem tengut en compte: José María Rodríguez Tejerina (1984). *Historia de la Medicina en Mallorca. Del Barroco a la Ilustración*. Palma de Mallorca. Caixa de Balears. Sa Nostra.

⁵¹ Hem tengut present: Jon Arrizabalaga (2000) *Tradicció medieval i cultura humanista en la medicina universitària: les activitats editorials de Francesc Argiles i Guillem Caldentei per a les premses italianes de les acaballes del segle XV*. Palma. Institut d'Estudis Baleàrics .XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals, pp.175-198.

⁵² Els àtoms en aquest moment tenen el sentit d'"allò que és" en contraposició d'"allò no és" o buit.

y de la experiencia descubren átomos los más retirados a las tinieblas de la práctica donde se ven claramente los muchos asiertos y prodigiosos efectos de las sangrías del tubillo minorativas, y dietas.

Quant a la possible difusió dels textos europeus al territori insular, cal destacar que les biblioteques dels cirurgians mallorquins, d'influència italiana fins al segle XVII i reflex de les inquietuds intel·lectuals dels seus propietaris, van comptar progressivament amb més volums sobre medicina, anatomia i cirurgia. Hi ha constància documental que a l'època de l'Estudi General circulaven a l'illa llibres en català, tant mèdics com especialment quirúrgics, els quals foren els més divulgats. Així, el 1463 apareix a l'inventari de la biblioteca d'un cirurgià mallorquí, el primer tom dedicat a l'Anatomia, de la *Chirurgia Magna* de Guy de Chauliac (ca.1364) en versió catalana.⁵³ Bernat Jornet, clergue mallorquí, el 1664 posseïa un exemplar del *Regimen Sanitatis* d'Arnau de Vilanova.⁵⁴ L'obra de Galè també fou vernaculitzada. L'any 1500 un notari de l'illa posseïa una traducció de la *Chirurgia Galieni*, que era part de l'obra enciclopèdica *De Ingenio Sanitatis* en catorze volums, traduït com *L'Enginy de Sanitat* el qual també apareix en part, —set volums— a l'inventari d'un notari. De la mateixa manera un llibre titulat *Galièn* figurava a les biblioteques de mercaders i apotecaris de finals del segle XV i principis del XVI.⁵⁵

El que fins ara es desconeix, són els llibres de continguts mèdics amb què l'Estudi General Lul·lià va comptar per desenvolupar les seves tasques docents. Un desconeixement que afecta també els textos emprats més endavant a la Universitat Literària, els fons bibliogràfics de la qual no s'han pogut recuperar ni físicament ni com a registre dels seus continguts.

El mètode docent

L'estudiant de qualsevol nivell no rebia una educació científica, sinó que era introduït dins una tradició de coneixement acumulat i comentat per reconegudes autoritats. Adquirir, absorbir i transmetre aquest coneixement eren tasques tant del professor com de l'estudiant. La *lectio* i *disputatio* eren els exercicis fonamentals en els quals es basava la docència. La base del mètode consistia a exposar sobre allò que estava escrit per una autoritat reconeguda, que el professor —o lector— llegia a l'aula. A continuació, el mestre resolva les dificultats gramaticals; després es tractava de comprendre el text, i finalment el sentit profund de l'autor o *sententia*.

⁵³ Cifuentes, op. cit., p. 139

⁵⁴ Cifuentes, op. cit., p. 40

⁵⁵ Cifuentes, op. cit., pp. 95-96

Els dubtes i les dificultats provocaven una discussió acadèmica: la *questio disputata*, organitzada pel mestre que, amb la participació dels seus batxillers i alumnes es feia en presència d'altres docents i estudiants. Es tractava d'un autèntic torneig intel·lectual basat en la lògica d'Aristòtil, mètode que es va mantenir durant segles i va suposar una despesa d'energia considerable per tractar de resoldre problemes irresolubles, en detriment de més profitoses qüestions, com ara les anatòmiques o fisiològiques, que quedaren posposades.⁵⁶

Recursos econòmics i d'infraestructura

El finançament de l'estudi es proposava a la primera sol·licitud dels jurats de 1480 a partir de les rendes del benefici eclesiàstic de l'església de Santa Fe, on s'instal·laria el centre. La ubicació de l'Estudi General projectat en 1483 no se situà definitivament a l'actual carrer de Sant Roc fins al 1561, al mateix lloc en què avui es troba l'edifici que es continua coneixent com a Estudi General. Allà es traslladaren des de l'edifici de Montision, emplaçament anterior que, per decisió dels jurats, va haver de ser cedit, com a seu, als jesuïtes que s'instal·laren en aquesta data a Mallorca. Anteriorment, les càtedres lul·listes s'havien localitzat també a d'altres zones, com ara el Temple, Santa Eulària o Miramar.

Un dels pocs recursos amb els quals comptava un *studium*, a més dels drets que es cobraven als estudiants, era la venda de llibres revisats i corregits. Els mestres escrivien comentaris sobre els llibres d'autoritats reconegudes. Al mateix temps, els estudiants feien les seves pròpies còpies amb comentaris afegits. Com que els llibres eren cars s'empraven les "*petias*", còpies autoritzades en quadernets de quatre fulls que, com els llibres, es llogaven als estudiants i constituïen la forma més estesa de difusió de la docència a l'època. També es recaptaven fons en concepte de bancatge, és a dir, per ocupació dels bancs existents a les aules.⁵⁷ No sabem si a Mallorca es va arribar a emprar aquest sistema complementari de finançament.

La gestió econòmica de l'estudi fou responsabilitat dels jurats, els quals distribuïren sempre amb dificultats les rendes, les eventuais ajudes de la monarquia, o els benefactors, com va ser el cas del mercader Gabriel Riera, que el 1620 dotà tres càtedres, cosa que va contribuir a millorar la situació docent de la institució.⁵⁸

⁵⁶ Claramunt, op. cit., pp. 42-44

⁵⁷ Pemán, Juan (2002) "El marco jurídico e institucional de l'Estudi General de Lleida (1300-1717)". A: Busqueta, Joan J.; Pemán, Joan (cord). *Les Universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui*. Barcelona: Pòrtic. Biblioteca Universitària, pp 100-101

⁵⁸ Ros, op., cit.

Coincidint amb els inicis de l'Estudi General Lul·lià, s'instal·là a Miramar, als voltants de Valldemossa, la primera impremta a Mallorca (1485) que fou la primera que va funcionar a Espanya sense l'ajuda d'impressors europeus. El seu establiment va estar relacionat amb la primera càtedra lul·liana a l'Estudi General Lul·lià.

Professorat

Les estratègies de captació de professors i estudiants per als estudis superiors es basaven en els privilegis que comportava un estatut singular per als membres de la corporació universitària en nombrosos aspectes: exoneració del servei d'armes, immunitat del barri o zona universitària i dels habitatges ocupats pels professors i estudiants, exempció de tributs i limitació de responsabilitats penals.⁵⁹ Tot això feia que les càtedres fossin desitjades i que els monarques haguessin d'intervenir freqüentment per evitar la manipulació dels vots per a l'assignació lliure dels llocs docents.

Tant els alumnes com els professors eren majoritàriament clergues, un estament que va predominar durant segles sobre els laics a les universitats i va propiciar un ample control de l'Església sobre els estudis superiors fins al segle XVIII. A partir d'aquest moment, els alumnes seglars, interessats en estudis de major utilitat social, com ara lleis i medicina, es van introduint gradualment. A la vegada, el control de les universitats va passar paulatinament a instàncies civils.

Quant a la remuneració dels docents, cal assenyalar que les compensacions rebudes pels mestres al segle XV en una universitat petita com la de Pavia eren reduïdes; quasi un 50% dels professors guanyava menys de 50 florins anuals, és a dir, menys que un simple obrer i únicament un 5% guanyava més de 600 florins, un sou impressionant només a l'abast de metges i juristes cèlebres.⁶⁰

A l'Estudi General Lul·lià, l'any 1620 es va estipular que els professors cobrassin 60 lliures anuals si impartien arts, sagrada escriptura o teologia escolàstica i 55, si la seva docència versava sobre lleis o medicina. El bidell, que s'encarregava de la neteja, el control dels horaris i probablement de l'administració del bancatge —als llocs on n'hi va haver— cobrava 30 lliures. La resta de càrrecs, des del rector a l'algutzir —encarregat de la seguretat—, rebien un percentatge dels drets que pagaven els alumnes. Els mestres que prengueren possessió de les seves càtedres en 1620, ho varen fer amb caràcter gratuït, malgrat les dotacions pressupostàries

⁵⁹ Pemán J. op. cit., p. 91

⁶⁰ Claramunt, op., cit., p. 48

establertes, a les quals s'ha fet referència.⁶¹ És lògic suposar que amb una retribució econòmica inexistent, els millors professors, llevat d'excepcions, optaren per ensenyar en llocs on els seus serveis fossin més ben reconeguts i que poc es pogués exigir als que quedaven, els qual a canvi del seu treball només obtenien honors.

L'any 1626, per a les càtedres de Medicina foren nomenats, Salvador Fiol per a la de Mètode, el doctor Pere Cugullaga per a la d'Anatomia, el doctor Miguel Suñer per a la de Curs Fisiològic.⁶²

No consta testimoni del tipus de pràctiques que es realitzaven a l'Estudi General Lul·lià, de manera que es fa impossible manifestar alguna opinió documentada sobre la qualitat dels estudis mèdics impartits en les dues càtedres de medicina establertes a l'Estudi.

D'altra banda, malgrat que a Mallorca circulaven textos que haguessin permès als catedràtics de l'Estudi gaudir dels coneixements actualitzats, es fa difícil establir si els mestres de ciències mèdiques: cirurgia i anatomia, en les seves càtedres, impartiren continguts concordants amb el nivell exigible als estudis superiors a la baixa edat mitjana i el Renaixement.

Alumnat

A l'època de l'Estudi General, la majoria dels estudiants, així com els professors, procedien de l'estament eclesiàstic. Els alumnes sovint només havien rebut la tonsura i encara no tenien el grau sacerdotal. A mesura que s'estenen els estudis d'orientació més utilitarista, com el dret i la medicina s'afavoreix l'entrada d'alumnes i professors laics de procedència social diversa. A Lleida, les classes mitjanes urbanes eren les més nombroses entre els estudiants de la universitat, però també la noblesa i les classes humils estaven representades en els estudis superiors. Al *Centro ilerdense* hi ha constància documental de l'obligació que els fills de la noblesa, de cavallers o d'homes d'honor, rebessin un tracte igualitari al de la resta dels estudiants en l'assignació dels bancs des dels quals atendien les lliçons.⁶³

Malgrat això, i per similitud amb el que succeïa a altres centres coetanis d'ensenyament superior de la península, és possible que la diferenciació social, en una societat estamental es donàs també als centres educatius. En aquest sentit,

⁶¹ Barceló, op. cit., pp. 183-184

⁶² Rodríguez Tejerina, op. cit., p. 181

⁶³ Busqueta, op. cit., pp.22-23

era freqüent que al costat dels estudiants més acomodats, s'instal·làs una cort d'alumnes necessitats que passaven apunts, netejaven les sabates o representaven als de més llinatge, procurant amb això aconseguir el màxim benefici. A Salamanca, aquests estudiants al servei dels més acomodats, empraven una gorra ampla per la qual se'ls distingia a primera vista i per la qual eren coneguts com a "gorrones". D'aquí l'acceptació actual del terme.⁶⁴ Tant professors com estudiants estaven obligats a dur entre els seus distintius, un vestit negre llarg que els distingia i acreditava davant la resta de la població.

A Mallorca, la manca de validesa dels estudis, la impossibilitat d'obtenir graus i la dificultat de captar estudiants foranis, va fer que l'Estudi General Lul·lià comptés amb pocs alumnes. Els estudiants balears, a causa de les dificultats assenyalades, optaven per accedir a altres centres universitaris pròxims i de major prestigi. Així, en el segle XVI hi havia a la Universitat de València tants aragonesos i balears com valencians.⁶⁵

A més, l'Estudi General Lul·lià coexistia amb altres escoles de Mallorca. Sense comptar el col·legi La Sapiència, que era exclusivament femení, estaven els dominics i els jesuïtes que arribaren a tenir molts d'alumnes de la noblesa, també s'impartia docència a Lluc i al Seminari Conciliar que oferien matèries bàsiques. Els jesuïtes foren autoritzats al 1626 per Felip IV i Pius IV per concedir graus a Mallorca. Els jurats pledejaren per defensar els ensenyaments de l'Estudi i l'assumpte es va resoldre agregant les càtedres de Teologia i Escolàstica a l'Estudi General Lul·lià i la de Gramàtica a la Companyia de Jesús.⁶⁶

2B) LA REIAL I PONTIFÍCIA UNIVERSITAT LUL·LIANA DE PALMA DE MALLORCA (1673-1772).

La Reial i Pontifícia Universitat Lul·liana de Palma de Mallorca, hereva dels estudis impartits a l'Estudi General Lul·lià, neix de les antigues aspiracions dels jurats de la ciutat, de comptar amb un centre amb capacitat per atorgar graus amb validesa en tota la cristiandat. El 1597, la mateixa data en què els jurats establiren una estructura de govern per a l'Estudi General Lul·lià i Felip II confirmava els privilegis atorgats pels seus antecessors a la institució, com s'ha assenyalat, s'iniciaren també les gestions per aconseguir l'autorització papal i poder fundar una universitat literària i pontifícia. Una sol·licitud que quedà en suspens novament fins que, en 1626 els jurats tornaren a reactivar el projecte, sense veure culminades les seves

⁶⁴ Claramunt, op. cit., p. 37

⁶⁵ Pomar, op. cit., p. 63

⁶⁶ Bestard, op. cit., p. 37

aspiracions fins al 17 d'abril de 1673, quan el Papa Climent X (1590-1676) que va exercir el seu pontificat entre 1670 i 1676 concedia mitjançant un Breu, que l'Estudi General de Mallorca s'erigís en Universitat. L'autorització papal no va tenir efectes immediats. El 1691, el bisbe Pere d'Aragó va decidir dur endavant el projecte i va resultar que dos anys més tard, oït el Consell Suprem d'Aragó, el Consell General aprovà provisionalment els Estatuts. A l'empara d'aquesta aprovació es començaren a concedir graus el 16 d'octubre de 1697. Les constitucions i els estatuts foren promulgats pel rei Carles II i impresos en 1698 a la Impremta de Melcior Guasp com a "*Constituciones, Estatutos y Privilegios de la Real y Pontificia Universidad Luliana del Reino de Mallorca*".

La Facultat de Medicina (1695-1824)

Els estudis de medicina a la Reial i Pontificia Universitat Literària del Regne de Mallorca s'impartiren complets a partir de 1695, dos anys abans que Carles II promulgàs els Estatuts de la ULL, fet que va determinar el seu caràcter oficial i va donar validesa als ensenyaments, no només al territori insular, sinó a tots els països de l'àmbit catòlic com s'ha assenyalat.

Actualment, fora de l'àmbit de la historiografia mèdica, la societat balear no coneix l'existència i les vicissituds d'un centre que, immers en les dificultats econòmiques, que ja caracteritzaren l'Estudi General Lul-lià, no va poder arribar a les condicions i els requisits necessaris per oferir uns mínims de qualitat que permetessin assolir els objectius per als quals el centre fou creat.

Gràcies a Jaume Lladó, a l'obra citada sabem el nom dels que varen ser catedràtics de la facultat des de 1693 i fins que s'acomplí el primer segle d'existència d'aquesta, l'any 1793. Així trobam a: Miquel Fe (1693-1696), Pere Servera (1693-1711), Maties Roig (1687-1720), Miquel Clar (1694-1716), Francesc Ferragut (1696), Miquel Pascual (1698-1747), Joan Mayol (1698-1769), Antoni Vives (1698-1774⁶⁷), Rafael Riera Ramis, (1707-1773)?, Maties Armengol (1714-1724), Miguel Riera (1716-1742), Jaume Capó (1724-1725), Jaume Bestard (1724-1746), Jaume Julià (1736), Josep Ferrer (1736-1742), Joan Rubí (1736-1742), Joan Vallès (1736-1747), Joaquim Oliver (1736-1754), Mateu Font (1736-1766), Francesc Llinàs Rosselló (1736-1768), Josep Genovard (1751-1753), Jeroni Riera (1751-1766), Joan Baptista Màs (1751-1796), Jaume Vallespir (1769-1772), Jeroni Palou (1769-1778), Pau Bestard (1769-1791), Josep Llabrès (1769-1792), P. Agustí Pou (1772-1780).

⁶⁷ El temps d'exercici de la càtedra per part Antoni Vives i Rafael Riera pareixen excessivament llargs i conseqüentment les dates podrien estar equivocades al llibre de Jaume Lladó, possiblement per algun error de transcripció.

Vegem dades d'alguns d'aquests professors:

- Maties Roig (1650-1720) va estudiar a València entre 1671 i 1675 i es graduà a Gandia, fou catedràtic de Cirurgia, plaça guanyada per oposició l'any 1687 a l'Estudi General i autor del llibre *Chirurgia treballada por el Dr. Mathías Roig cathedratic en 1687*. El llibre, bastant extens (402 pàg.) tracta de diversos problemes quirúrgics tractats tal com era usual a l'època. Va atendre els afectats a Palma de l'epidèmia de 1692. L'any 1715 va publicar un opuscle sobre un tema del qual degué ser pioner: "*sobre a las industrias insalubres establecidas en la calle de los Olmos*" .
- Miquel Clar (1636 o 1637- post 1716). De molt jove va atendre a Sóller un grup de leprosos. Fou metge dels frares franciscans de Mallorca al voltant dels anys 60 d'aquell segle. L'any 1694 va guanyar la càtedra de Prima a la Universitat i l'any 1716 es va jubilar voluntàriament.
- Bernat Contestí (1645-17??) llicenciat l'any 1657, fou nomenat metge de la morberia per oposició l'any 1674 i fou catedràtic de Medicina entre 1691 i 1694 abans que es posàs en marxa la Facultat de Medicina.

En el primer quart del segle XVIII l'activitat acadèmica fou irregular, no es va registrar matrícula durant el 1800, quan es decretà la supressió dels ensenyaments de medicina a tota Espanya; també durant la Guerra de la Independència (1808-1814) el funcionament fou discontinu i finalment, al començament del Trienni Liberal, el 1820, la Facultat de Medicina de la UL⁶⁸ es clausurà oficialment.⁶⁹ No obstant això, la matrícula es mantingué fins al curs 1823-1824, el darrer, durant el qual el centre mantingué alguna activitat. Malgrat els intents de reobertura durant la Restauració, entre 1840 i 1842, no s'aconseguí que tornés a funcionar.⁷⁰

Bernat Bestard, després d'estudiar l'arxiu històric de l'antiga UL, actualment a la Universitat de les Illes Balears (UIB), va analitzar les causes que dugueren a la clausura de la Facultat de Medicina, indicant, a més de les omnipresents penúries econòmiques i la insularitat que dificultava l'accés a altres estudiants peninsulars, la deixadesa del Govern central en la seva labor tutelar i molt especialment el mal funcionament del centre que mancà d'uns mínims de qualitat.

⁶⁸ Universitat Literària.

⁶⁹ Alguns estudiants becats per la Diputació continuaren els seus estudis a Montpeller. Joan Nicolau, Rafael Cerdó i Miquel Oleo entre 1822 i 1825, on es doctoraren.

⁷⁰ Bestard, op. cit., pp. 9 i 105

“Además del incumplimiento de sus funciones por parte del profesorado y alumnado se sumó el de rectores y prefectos de estudios, quienes al no realizar su cometido de procurar el cumplimiento de los Estatutos y Constituciones de la U.L. permitieron los abusos de profesores y alumnos; unos profesores que impartían sus lecciones en sus domicilios en vez de leer en la Facultad. Muestra de este abuso fue la Real Orden de 14 de abril de 1771 que mandaba que los cursos que no se leyeran en la Facultad no podían servir para el Bachiller y otros grados (Reg. 9 Pag.15), pero una vez más dando muestras de su acostumbrada actitud que propiciaba el desorden, se desoyó tal normativa.”⁷¹

“La Facultad de Medicina se extinguió a causa de su mal funcionamiento en todos los órdenes, comenzando por el profesorado que apenas asistía a impartir las lecciones limitando su asistencia a los primeros días del curso y abandonando las aulas con cualquier excusa. A ello se unía el alumnado que además de no asistir a clase falseaba como cosa natural las certificaciones, por lo que el 5 de mayo de 1788 se notificaba la orden del Real Consejo en la que se prohibía a la UL la concesión de grados a los que no acreditasen sus cursos. A pesar de ello la Facultad de Medicina desatendió, como tantas veces lo haría, las órdenes recibidas, desconocemos si como demostración de autonomía o como signo de despreocupación, continuando con la otorgación de grados. Ello provocó un contencioso con la Universidad de Cervera, quejándose ésta de que sus estudiantes a la más mínima observación que se les hacía, amenazaban con venir a Mallorca a graduarse. (L1.1 Sub 11.3) Tal litigio se saldó con un decreto prohibiendo conferir grados a la Facultad mallorquina a quien no acreditase su estudio con residencia en Mallorca.

Bernat Bestard ens informa també a la pàgina 423 de la seva obra que a la primera mitat del segle XVIII es varen col·locar a Mallorca com a professors agregats molt de metges procedents de la Facultat de Medicina de la Universitat de Gandia (1549-1772) regentada pel jesuïtes.

La Facultat de Medicina de Gandia entre 1718 i 1772 (la Universitat va desaparèixer l'any 1772 com a conseqüència de l'expulsió dels jesuïtes d'Espanya) produïa al voltant de 25 llicenciats cada any, el que no està malament per l'època, ja que eren molts més que els que graduava la Universitat de València per aquells anys.

Tan elevat nombre de llicenciats per la zona tenia que trobar sortides professionals diverses. Concretament Bestard contabilitza entre 1699 i 1758 un total de 33 professors agregats procedents de la Facultat de Gandia.

⁷¹ Bestard, op. cit., pp. 7-8

Normatives que regulaven els estudis

L'organització de la universitat va estar regulada per una sèrie de disposicions, que en cas de ser respectades haguessin permès aconseguir millors resultats.

La situació econòmica a finals del segle XVIII, en relació a la de finals del segle XV, època en la qual com es recordarà s'iniciaren les gestions per instituir l'Estudi General Lul·lià, havia millorat, però tampoc no era bona. Els censals varen mudar de mans, però varen seguir pesant en les economies dèbils fins a 1835, quan desapareixen. Els bandolers, fomentats per les famílies nobles continuaren actuant durant tot el segle XVIII. La Inquisició, que comptà amb algun rector de la UL entre els seus membres, actuà a Mallorca durant més temps que a la resta d'Espanya, i exercí la seva autoritat a la universitat, censurà els llibres de text i retardà la implantació del pensament liberal. Amb les reformes il·lustrades es produeix un canvi en els estaments que controlaven els estudis i es va passar el poder exercit pel clergat local al poder civil central, que, conscient de les irregularitats i la manca de qualitat dels estudis, precipità el tancament de la institució.

A les "*Constituciones, Estatutos y Privilegios de la Real y Pontificia Universidad Lulliana del Reyno de Mallorca*"⁷² de 1698, s'atribuïa i reconeixia al Summe Pontífex la direcció suprema de la instrucció pública de tota la cristiandat apostolicoromana, ja que l'Església era reconeguda com la dipositària de la veritat teològica. El Papa confiava el govern i l'administració de la universitat mallorquina al canceller. Un càrrec que es reservava per al bisbe de Mallorca, impulsor del projecte, que era l'autoritat màxima de la universitat. La seva potestat incloïa la introducció de les variacions que consideràs adients per al funcionament de la institució, sempre que hi comptàs amb l'aprovació reial. Com a excepció dels graus de batxiller en canons i lleis que podia atorgar el rector, la resta de graus de batxiller i doctor a totes les facultats eren conferides pel bisbe, com a canceller.

El segon lloc en l'escala jeràrquica de la institució era el de rector, que en l'exercici de la seva autoritat no representava ni al rei ni al Papa, sinó a la ciutat. La Universitat Lul·liana de Mallorca era, per tant, una universitat municipal com quasi totes les del Regne d'Aragó.⁷³ Amb els canvis promoguts per Carles III el 1769 apareix la figura de director d'universitat que era a la vegada ministre del Consell.

⁷² A la Biblioteca Lluís Alemany trobam un exemplar de *Constituciones, Estatutos y privilegios de la Universidad Lulliana del Reyno de Mallorca*. A la impremta de Melchior Guasp, impressor de la *Universidad y Reyno de Mallorca*. Any 1698.

⁷³ Pomar, op. cit., pp. 68-69

Els estatuts nomenaven primer rector i viced canceller a Domènec Sureda de Sanmartí (1691-1698), canonge de la catedral i doctor en Teologia, en Dret civil i en canònic. El rector que, com a mínim, havia d'haver complit 36 anys, havia de ser nomenat pel mitrat, a proposta dels jurats de la ciutat i del regne, d'entre les dignitats i prebendats de la catedral que fossin doctors i pertanyessin a la universitat. A més, per cada facultat s'havia de nomenar d'entre els catedràtics, un consiliari que auxiliava el rector, amb jurisdicció a tota la universitat i obligat a vetllar pel respecte a les constitucions. Ateses les dificultats posades pels dominics i d'altres religiosos per al funcionament de la universitat, el 1691 es va nomenar una comissió de deu protectors entre l'èlit mallorquina d'aquell moment que salvaren els obstacles entre els ordes religiosos.⁷⁴

Els oficials de la universitat eren els següents: un prefecte d'estudis, nomenat pel rector, que devia vigilar la bona marxa dels ensenyaments. El notari o secretari i el bidell eren nomenats pels jurats de la ciutat. D'entre les obligacions del bidell figurava la de dur un llibre on consignar la puntualitat dels catedràtics. A més, era el dipositari de les claus i qui tocava la campana per entrar a les aules. El clavari duia l'administració econòmica de la institució; un càrrec que fou exercit assíduament per membres del Col·legi de Medicina.⁷⁵

El funcionament dels ensenyaments s'organitzava en quatre col·legis o facultats, en ordre a la importància que en el moment se'ls concedia i que eren els següents: teologia, canons i lleis, medicina i filosofia i arts. El Col·legi de Teologia havia d'estar compost per vint-i-un col·legiats: onze catedràtics i deu doctors graduats a la universitat, nomenats entre diferents ordes religiosos i clergues. Els col·legis de Filosofia i Arts, el compondrien sis catedràtics i sis doctors. La Facultat de Medicina, devia comptar amb cinc catedràtics: de prima, patologia, fisiologia, visperes i anatomia i sis doctors. La Facultat de Dret o de Canons i Lleis, disposaria de cinc catedràtics i sis doctors agregats.

Els òrgans col·legiats per al govern de la universitat eren el Concili o el Consell de la Universitat, compost pel Concili Particular, el qual comptava amb desset catedràtics i doctors de les diferents facultats i dos alumnes, i pel Concili General format per tots els catedràtics i doctors que suposaven cinquanta-vuit col·legiats.

A les constitucions s'establien les obligacions que comportava el fet de pertànyer a la universitat. El fet que la institució fou clarament confessional, obligava a

⁷⁴ Santamaría, op. cit., p. 155

⁷⁵ Bestard, op. cit., pp. 88-89

tot el personal de la universitat a assistir a les principals celebracions religioses que es realitzaven amb gran pompa i solemnitat a la capella de la universitat i a combregar obligatòriament el dia de la Immaculada Concepció.⁷⁶

Els graduats en medicina, tant és que fossin batxillers o doctors, a més dels juraments i la professió de fe que s'exigia als de la resta de disciplines, a l'acte de graduació devien jurar especialment que observarien una butlla de Pius V, la qual ordenava als metges no visitar els malalts, si després de tres dies de malaltia aquests no haguessin rebut el sagrament de la confessió.⁷⁷

Lamentablement, l'esperit lul·lià no es mantingué per permetre l'admissió de descendents de jueus als estudis universitaris, qüestió que va provocar discussió en una junta general celebrada el 1773 sobre si era adient enviar una representació al rei perquè es mantingués l'exigència de neteja de sang per als professors i els alumnes de la UL.⁷⁸ A més de l'exigència de tenir un "bon naixement", es va mantenir l'esperit elitista propi de l'època, que impedia l'accés a la universitat als descendents d'oficis mecànics. En aquest sentit, el 1809, l'informe elaborat pel doctor Miquel Noguera, membre del Col·legi de Metges, seguia incloent entre els requisits per ser admès a l'escola de Medicina, a més de la neteja de sang, que ni els pares ni el candidat haguessin exercit cap ofici mecànic.⁷⁹

Pla d'estudis

Al títol XVI de les Constitucions: "Dels graus en Medicina" s'explicaven els requisits necessaris per poder graduar-se com a batxiller en Medicina. S'havia de demostrar que s'havien superat tres cursos al Col·legi de Filosofia i Arts i obtingut el grau de batxiller en arts.

Per obtenir el grau de batxiller en medicina s'estudiaven tres cursos teòrics i un de pràctiques. El primer any exercia la docència la càtedra de Prima en la qual s'explicava el llibre de Galè *De morbo et sinthomatum*.

El segon any a la càtedra de Prima s'ensenyava d'*Elementis et Humoribus* i al mateix temps a Vísperes es discutia sobre altres llibres de Galè.

⁷⁶ Celebració revestida de polèmica durant segles, la defensa de la qual va enfrontar els membres dels ordes religiosos, especialment franciscans i dominics, fins que Pius IX, el 1904, declarà la Immaculada Concepció de la Verge com a dogma de fe i amb això va cloure la controvèrsia.

⁷⁷ Pomar, op. cit., p. 76

⁷⁸ Bestard, op. cit., p. 54

⁷⁹ Bestard, op. cit., pp. 130-131

El tercer any es comentava el llibre de *Temperamenta* a la càtedra de Prima i el de *Differentiis* a la de Vísperes, així com altres llibres de Galè.

L'any de pràctiques s'estudiava *Facultatibus* a la càtedra de Prima i de *Pulsibus et Urini* a la de Vísperes.

Abans de l'examen per al grau de batxiller en medicina, el candidat assajava la prova en privat amb cada un dels professors o "temptants" i si passava amb més de la meitat dels vots, podia ser presentat pel seu "padrí acadèmic" al canceller, el qual assenyalava a l'aspirant una sèrie de punts trets dels *Aforismes* d'Hipòcrates i aquest tenia mitja hora per llegir-los i preparar la seva argumentació en relació al seu significat. Posteriorment compareixia davant quatre examinadors que li podien fer tot tipus de preguntes relacionades amb els temes assenyalats pel canceller. Al cap de 24 hores l'aspirant es tornava a presentar davant el mateix tribunal, que li podia demanar sobre qualsevol matèria de què havia rebut docència. Finalment es produïa la votació dels examinadors sobre si li atorgaven o no el títol de batxiller. Si la votació era favorable s'organitzava, a continuació, un acte públic en presència del rector, el canceller, els examinadors i tot tipus de persones que volguessin assistir i on, una vegada més, el ja batxiller, era preguntat sobre qualsevol tema a les "Conclusions Generals".

Per als batxillers que volien obtenir el títol de "llicenciat per doctorar-se"⁸⁰ el procediment era molt similar: en primer lloc, havien de seguir estudis durant quatre anys més, al final dels quals s'examinava l'aspirant per comprovar si estava preparat o no hi estava per graduar-se. Si la majoria considerava que sí, era presentat al canceller, davant d'ell i de quatre examinadors més havia de resoldre dos exercicis, el primer consistia en preguntar-li un tema tret de *Differentiis morborum*, *Causismorborum* i *Differentiis Sinthomatum*, l'aspirant disposava de 45 minuts per estudiar-lo i a continuació se li feien tres preguntes. El segon exercici consistia que els examinadors li assenyalaven un tema tret d'*Aphorismis Hypòcratis*. En aquest cas l'aspirant comptava només amb 15 minuts per estudiar-lo i a continuació li'n feien una pregunta. Posteriorment, els examinadors deliberaven sobre les respostes de l'aspirant i si la majoria era favorable se li atorgava la "Llicència per Doctor en Medicina". Després, i prèvia despesa dels emoluments corresponents, havia de presentar, davant un tribunal del màxim nivell i en públic, unes "conclusions

⁸⁰ Aquest nom és clau per comprendre les titulacions mèdiques al final del segle XVII i les seves repercussions en les titulacions posteriors fins al moment actual. En aquell moment existien dues titulacions a totes les carreres: "batxillers" i "doctors". El títol de "llicenciat" no existia com a tal. El que sí existia era una mena de títol virtual denominat "llicenciat per doctorar-se" els metges que obtenien aquesta titulació s'havien d'examinar per obtenir el títol de doctor previ pagament dels emoluments assenyalats per la universitat.

generals” de totes les matèries dels cursos, tant teòriques com pràctiques, sempre havia d’argüir, dins el conjunt, sobre anatomia simple i cirurgia. Posteriorment i en el mateix acte se’l nomenava doctor i se’l feia jurar sobre la creença en la Immaculada Concepció de la Verge Maria i que compliria el mandat contingut en la butlla del papa Pius V *Supra Gregem* (1624)⁸¹.

A més dels problemes econòmics assenyalats, els desastres de dues guerres, la pèrdua de l’autonomia mallorquina després del Decret de Nova Planta el 1715, les tensions entre absolutistes i liberals, la repressió i els canvis polítics que tengueren lloc, sens dubte varen influir en el desinterès per la universitat, mostrat tant pels estaments socials mallorquins que exerciren el poder sobre la universitat com pel Govern central.

Les constitucions i els estatuts de 1698 foren les que durant més temps varen romandre en vigor, mentre va existir la Facultat de Medicina. A partir de 1769, Carles III (1716-1788) (1759-1788) amb intenció de revitalitzar la universitat, va promoure una sèrie de canvis de plans d’estudis, ordres i decrets que suposaren diferències en relació a la primera normativa. És en aquest moment que el poder i el control dels estudis passà de mans religioses a les dels polítics il·lustrats que tractaren d’homogeneïtzar un model per a tota Espanya que evitàs fraus i diferències entre universitats, a partir dels plans d’estudis de la Universitat de Salamanca de 1771, que es prenen com a model.

“Pero lo que en un principio nació para mejorar la calidad de la enseñanza, contribuyó posteriormente de alguna manera a ahogar la precaria situación de la U.L. mediante una sucesión de cambios de planes de estudios tan vertiginosa, que apenas si daba tiempo de instaurarlos. A pesar de todo debemos decir que la U.L. no se preocupó excesivamente de implantarlos, postura mantenida con la mayoría de las órdenes recibidas.”⁸²

L’any 1773 la Universitat Lul·liana, com normalment s’anomenava, a més de Reial i Pontifícia, va perdre la qualificació de lul·liana, per passar a anomenar-se Universitat Literària. La nova denominació era símptoma del laïcisme del qual es pretenia impregnar els estudis superiors.

⁸¹ El mandat, com s’ha dit consistia que tot metge que visitava un malalt, als tres dies li havia d’exigir que es confessàs i si aquest es negava, el metge no devia seguir visitant-lo.

⁸² Bestard, op. cit., pp. 21-22

2C) LA REIAL I PONTIFÍCIA UNIVERSITAT LITERÀRIA DE PALMA DE MALLORCA (1773-1824).

Malgrat el Decret de Nova Planta, l'ensenyament a la Facultat de Medicina fou impartit en mallorquí fins que el 1768 s'ordenà per la Reial Cèdula del 23 de juny que l'ensenyament s'impartís en castellà.⁸³

La Reial Cèdula de 1786 de "*uniformidad de la enseñanza*", signada amb l'aprovació de Floridablanca al Pardo, el dia 22 de gener, pel rei Carles III, insistia en estendre la disciplina acadèmica i escolàstica salmantina a la resta de les universitats. Es tractava d'un pla d'estudis d'influència il·lustrada que tractava d'actualitzar la docència als coneixements del moment. Es cercava un ensenyament més actualitzat i basat en llibres nous, dels quals es promovia l'escriptura, més enllà dels comentaris de les autoritats clàssiques. Es tractava a la fi, de donar una orientació més empírica i pràctica als estudis mèdics. La nova normativa reconeix i premia amb generositat desconeguda fins al moment, l'activitat de professors i escolars, encara que ni a València ni a Palma s'arribaren a pagar aquests reconeixements en els anys següents.⁸⁴

La tasca d'intentar adaptar els ensenyaments a la ciència mèdica del moment no era senzilla. La brusca reforma suposava canvis profunds en unes institucions molt anquilosades, que es tractaven d'adaptar a la medicina europea que havia progressat veloçment. Al començament del segle XVIII s'introdueixen les obres de Hermann Boerhaave (1668-1738), que acaben desterrant el galenisme escolar persistent de les universitats europees.⁸⁵ En aquell moment tant l'esperit hipocràtic com el galenisme i l'aristolelisme donaven les darreres urpades a Espanya i deixaven de tenir autoritat a partir de la segona meitat del Set-cents.⁸⁶

Lamentablement, la pèrdua del registre i dels llibres de la Biblioteca de la UL mallorquina, cosa que ja hem apuntat per als textos de l'Estudi General Lul·lià, impedeix apreciar el nivell dels coneixements científics que circulaven en la UL, així com la qualitat dels estudis.

La normativa de 1786 va proposar reformes per evitar el frau en els exàmens i les graduacions, que devien atorgar-se en temps i curs, només a alumnes de la universitat

⁸³ Bestard, op. cit., p. 107

⁸⁴ Peset, Mariano; Peset, José Luis (2000). "Reforma dels Estudis". A: Peset, Mariano (coord.) *Història de la Universitat de València*. Volum II. *La Universitat Il·lustrada*. València: Universitat de València, p. 70

⁸⁵ Peset; Peset, op. cit., p. 229

⁸⁶ Bujosa Homar, Francesc (1989). *Filosofia e Historiografia mèdica en Espanya*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pp. 77-78

que graduava i amb la intervenció d'almenys deu catedràtics que examinessin al candidat, tot fent-li preguntes durant aproximadament dues hores i mitja.

El 1803, conscient del deteriorament dels ensenyaments, el professorat va proposar formar una comissió per demanar al rei que permetés que un membre del Consell de Castella fos protector de la universitat. El 1805 es va nomenar director de la UL a Josep Maria Puig. El nou càrrec, en prendre possessió emet un informe en què comunica les irregularitats que es donaven a la institució, cosa que va suposar la fi de la concessió de graus a Mallorca des de 1805 fins a 1808.⁸⁷

Des d'aproximadament aquesta data fins a la desaparició de la Facultat l'any 1824 va ser la millor època de la docència de les Ciències de la Salut a les Illes des de la Conquesta. Els professionals docents, tant els cirurgians com els metges estaven al dia d'allò que eren els coneixements mèdics del moment.

Els qui volien ser metges començaven el seu currículum a l'Escola de Cirurgia on romanien durant sis cursos i posteriorment el continuaven a la Facultat de Medicina durant quatre cursos⁸⁸ i tengueren a més, entre 1788 i 1800, la possibilitat d'accedir a la formació permanent mitjançant les activitats de l'Academia Medicopràctica de Palma de Mallorca.

Vegem quins eren els professors a la Facultat de Medicina en aquesta etapa final:

Antoni Pau Togores (1773-1824); Rafael Evinent (1726-1814) (1774-1809); Francesc Ferrer (17?-1797) (1775-97); Josep Barceló (1758-1821) (1784-1816); Marc Ferrer (1794-1808); Miquel Pasqual (1760-1820) (1796-1824); Gabriel Floriana (1774-1856) (1806-1830); Pere Martí Vidal (177?-1821) (1810-1824); Joan Nicolau (1824); Pere Josep Seguí (1824).

Vegem també els que varen ser en algun moment els seus deixebles a les institucions docents mallorquines: Bernat Fiol (1778-1818), col·laborador d'Antoni Cibat (1770-1812) a Barcelona; Ramon Frau (1795-1861), catedràtic al *Real Colegio de Cirugía de Barcelona* i a la Facultat de Medicina de Madrid; Bartomeu Obrador (1878-1865), catedràtic a la Facultat de Medicina de Madrid; Jaume Salvà (1793-1855), catedràtic al *Real Colegio de Cirugía de Barcelona*, director del *Real Colegio de Medicina Cirugía y Farmàcia de Navarra* y catedràtic successivament a les facultats de Medicina de Barcelona, València i Madrid; Joan

⁸⁷ Bestard, op. cit. p. 55

⁸⁸ Hem tengut en compte Joan March Noguera (2001) *Jaume Salvà i el mallorquinisme científic*. Algaida. Ajuntament d'Algaida.

Trias (1796-1840), traductor del fisiòleg i patòleg François Magendie (1783-1855); Rafael Cerdó (1801-1855) que es doctorà a Montpeller i fou membre de la *Real Academia de Medicina de Palma de Mallorca*; Joan Nicolau (1804-1832), doctorat a Montpeller i membre de la *Real Academia de Palma de Mallorca*; Miquel Oleo (1804-1853), doctorat a Montpeller i membre de la *Real Academia de Medicina de Palma de Mallorca*; Rafel Rossello (1761-1821), llicenciat a Palma, que va morir lluitant contra l'epidèmia de febre groga de 1821.

El que es posa de manifest amb la ressenya dels professors que exerciren la docència en aquest moment històric i la dels seus alumnes, amb els alts nivells que aquests assoliren en el món acadèmic i social de les ciències de la salut és que, quan a una comunitat exerceixen la docència bons professors, el resultat de la seva labor té posteriorment un repercussió positiva per a la societat, molt superior a la inversió que la comunitat ha pogut fer perquè aquests professors exerceixin la docència.

Altres metges del moment foren:

Francesc Oleo (1779-1838), llicenciat a Pisa i primer president de la *Real Academia de Medicina de Palma de Mallorca*; Pere Josep Arabí (1783-1860), llicenciat a València i president de la *Real Academia de Medicina de Palma de Mallorca*; Mateu Orfila (1787-1853), llicenciat a París i catedràtic a la mateixa facultat; Miquel Josep Cabanellas (1760-1830), llicenciat a Cadis l'any 1785, fou un dels primers especialistes en la lluita contra les malalties epidèmiques, partidari de les teories contagiosonistes i de les de John Brown (1735-1788) i va escriure llibres com *Reglas para evitar en el presente año la reproducción e importación de la fiebre amarilla que destrozó a este País en el pasado, ó su propagación en el caso que aconteciese, sin que el vecindario ni la guarnición tengan algo que temer* (1812). Múrcia. Imprenta de Teruel; Llorenç Campins (1726-1785), es llicencià a Gandia l'any 1755 i fou catedràtic de medicina a la Universitat de Caracas, des de l'any 1763 fins a la seva mort; Tofol Carrió, llicenciat a Palma de Mallorca l'any 1772 i acadèmic honorari de les *Reales Academias de Madrid i de Sevilla*, va escriure entre altres: *Disertatió super an veterum proejuditia circa lunae configurationes majora coincident remedia. Palmae Majoricarum typos Petri Antonio Capó anno 1733*; Josep Genovard (1697-1755), catedràtic de Medicina a la Universitat de Palma entre els anys (1751-1753) i acadèmic corresponent de l'Acadèmia de Sevilla. Va publicar *Dissertatio medico-practica in qua exponitur constituo anni 1773, cum morbis ab ipsa pendentibus. Palmae Balearium observata a Dr. Josepho Genovard. Sevilla, imprenta de las Siete Revueltas. 1736.*

La Reial Cèdula de 1807 que va tenir alguna transcendència teòrica a Palma manava que no es pogués iniciar Medicina sense haver estudiat un any d'elements d'aritmètica, àlgebra i geometria, un altre de lògica i metafísica, un altre de geometria sublim i principis d'història natural, allà on hagués aquest ensenyament, i un altre de física experimental i química, conclosos els quals es rebia el grau de Batxiller en filosofia, que era requisit per a l'ingrés en Medicina. La norma establí també que per a l'estudi complet de Medicina havien d'existir les càtedres següents: Botànica, Anatomia, Fisiologia i Higiene, Patologia i Terapèutica, una d'Afectes Mixts, una de Matèria Mèdica, una altra d'Afectes Interns i Clínica, Obstetrícia i Malalties Sexuals, una altra d'Afectes Externs i Clínica i una de Moderante⁸⁹.

La Facultat de Palma era lluny d'assolir el que es proposava regular. Aquest mateix any de 1807, la UL emet un informe sobre l'adequació del centre a la nova normativa, en la qual s'exposa que a Palma existien cinc càtedres, totes de fundació i patronat de la ciutat. Quant als estudis de cirurgia referia l'existència d'una càtedra també de fundació i patronat de la ciutat que es proveïa per concurs, i el catedràtic de la qual no tenia lloc a cap dels col·legis, impartint l'ensenyament a l'amfiteatre d'Anatomia.⁹⁰

La normativa de 1807 no va arribar a implantar-se a la UL. En 1809 l'informe esmentat d'en Miquel Noguera proposa la modificació dels ensenyaments mèdics en profunditat, amb canvis metodològics i d'orientació bibliogràfica per a les matèries, basats encara en el paradigma ambientalista que era dominant en aquesta època, però ben dirigits a fomentar més l'experiència que la imaginació. Les propostes incidien en la necessitat de realitzar pràctiques d'anatomia, en l'aprenentatge clínic durant dos anys a peu de llit a l'Hospital Provincial, després dels tres primers cursos de Medicina, i sol·licitaven la creació de noves càtedres de Clínica, Química i Botànica, propostes modernitzadores que tampoc no s'arribaren a aconseguir. Anys més tard, en 1823, Miquel Noguera, l'únic catedràtic de la Facultat de Medicina en aquell moment, va proposar la creació d'una escola de Medicina, Cirurgia i Farmàcia, demanda que també quedà sense atendre.⁹¹

Recursos econòmics i d'infraestructura

L'any 1769, en ser expulsats els jesuïtes d'Espanya, la UL es traslladà novament a l'edifici de Montis-ion, seu anterior que, com es recordarà l'Estudi General Lul·lià va haver de desallotjar el 1561, quan s'instal·là allà per primera vegada la Companyia de Jesús.

⁸⁹ Bestard, op. cit., p. 125

⁹⁰ Bestard, op. cit., p. 127

⁹¹ Bestard, op. cit. p. 128-146

Atès que la situació econòmica mai no va deixà d'urgir, es va autoritzar el lloguer de locals a aquesta seu. L'edifici va estar compartit amb una fàbrica de cotó (1804), amb la SEMAP (1809) l'Escola d'Arts Nobles, el Regiment de Cadets d'Artilleria, la fàbrica de la Moneda i el Regiment Provincial de Milícies (1815)⁹²

A més de les taxes de matrícula, els estudiants que desitjaven graduar-se havien d'abonar "propines" que es repartien tots els càrrecs, des del canceller al bidell, passant pels esmentats "temptants" —mestre que simulaven amb l'alumne la prova de grau, abans de presentar-se a l'examen reial. De la mateixa manera rebien remuneració per cada graduació els padrins i examinadors del candidat. Les taxes de grau de batxiller i la lectura de les conclusions del doctorat abonades pels pretendents, en total no arribaven a sumar els 800 reials, distribuïts en propines clarament estipulades que es destinaven també a tots els càrrecs de la universitat. Una petita part de les taxes que abonaven els estudiants anaven a l'arca, a la sagristia i fins i tot el Beat Ramon Llull tenia una assignació de 16 reials, a compte dels drets de grau.⁹³

La Facultat de Medicina fou finançada per la municipalitat fins que el 1820, a punt de tancament, la Diputació Provincial de Balears, es fa càrrec de la institució.

Les dificultats econòmiques sempre presents, foren un dels motius principals del fracàs del centre, que va funcionar de manera molt desorganitzada, tant en els assumptes de secretaria com d'organització de la docència. Per reportar ingressos a les arque, els responsables de l'administració arribaren a ser permissius amb la manca de compliment de les normes, permetent abusos a l'hora de concedir graus amb la condició de recaptar fons.⁹⁴ També es feien excepcions en les normes per a la concessió de graus quan els aspirant eran fills o parents de metges.⁹⁵

Malgrat estar manat, no hi havia registre de llibres. Varen desaparèixer texts, hi havia desordre i poc rigor en el control dels assumptes de la Secretaria. L'any 1772 es convocà una junta general amb motiu de no trobar-se els documents referents a la Fundació de Càtedres i la seva dotació. En 1779 es va nomenar una comissió perquè en el termini de sis mesos es confeccionàs un índex per organitzar els papers de l'arxiu de la UL. El 1820 s'ha de recórrer a València perquè enviïn còpia dels plans d'estudis de 1804, els quals s'ordenava observar novament després d'haver mantingut amb caràcter d'interinitat una normativa

⁹² Bestard, op. cit., p. 51

⁹³ Pomar, op. cit., p. 76

⁹⁴ Bestard, op. cit., p. 54

⁹⁵ Bestard, op. cit., p. 103

de 1807. No hi va haver manera que les disposicions de 1804 apareguessin a Palma⁹⁶.

Professorat

Les càtedres s'havien d'atorgar per oposició i es dividien en càtedres majors amb caràcter vitalici i càtedres menors per quatre anys. La prova era pública i els jurats intervenien en la designació dels jutges o examinadors. La majoria de les càtedres eren de patronatge dels jurats de la ciutat i del regne, però les havia patrocinades per particulars o per altres corporacions, normalment religioses.

Un protocol estricte establí la jerarquia que es devia observar entre els professors en el ceremonial de la universitat. El primer lloc de respecte s'atorgava als membres de la Facultat de Teologia, després seguien els de la Facultat de Lleis i Cànon, després als de Medicina i finalment als de Filosofia i Arts. Els catedràtics lul·lians precedien a tots els altres i d'entre iguals es donava primacia a l'antiguitat.

Molts dels catedràtics no tenien assignada cap dotació, i les que es concedien eren escasses; no passaven de 1.328 reials per a la càtedra millor dotada i de 140 reials anuals per a la pitjor dotada. Les rendes que percebien els professors eren escasses, i es reduïen a algunes dotacions assignades a alguns catedràtics i empleats pel Gran i General Consell de Mallorca sobre "els cabals comuns" de l'illa —fons destinat a les despeses de govern i administració general de Mallorca— i els que rendien les matrícules i els graus, dels quals només una petita part anaven al fons universitari. També rebien directament alguna assignació fixa, que calia ser abonada pels estudiants. Aquestes quantitats estaven fixades per endavant i no tenien el caràcter de donació voluntària que avui s'atribueix a aquest terme. En realitat eren taxes per obtenir els graus.

Si bé és cert que els professors tot just cobraven —situació que no era gaire diferent a la de la resta dels metges contractats per l'Administració central o local— l'interès en exercir la docència el que pretenia era obtenir les prebendes i prerrogatives que acompanyaven al grau de doctor, el qual s'assimilava al de militar, de molt prestigi a l'època i que es transmetia als descendents:

"Así en febrero de 1723 el catedrático Miguel Riera fue comisionado para defender que los "descendientes de letrados, médicos y teólogos gocen del privilegio militar" (L1.32 Sub11.1). En 1727 se seguía defendiendo ante el fiscal el mismo asunto, por el dicho Riera y todavía en noviembre de 1783 había quejas de su

⁹⁶ Bestard, op. cit., p. 18

*cumplimiento por lo que se nombró una comisión para recopilar los privilegios promulgados sobre el tema y hacerlos cumplir*⁹⁷

Les absències dels professors a classe eren freqüents; alguns d'ells donaven les classes convocant els estudiants als seus propis domicilis. Aquest abús dels docents va dur a promulgar una Reial Ordre l'any 1771 en la qual es manava que els cursos que no es llegissin a la facultat no servissin per obtenir el Batxiller ni d'altres graus, normativa que fou desatesa. Els estudis de Medicina foren a Palma una espècie d'estudis particulars impartits al domicili del professor, a excepció de la càtedra d'Anatomia, que s'impartia a l'amfiteatre. Només un o dos dels membres del Col·legi de Medicina acudien a les juntes generals com era obligació.⁹⁸

A la normativa de 1786 es regulava l'obligació que els catedràtics assistissin durant tres hores i mitja a classe. Aquesta norma no es va complir a Palma.

Alumnat

Els avantatges dels quals gaudien els alumnes, com ara l'exempció de milícia, les prebendes i els privilegis a aquells que aconseguissin ser doctors, juntament amb l'interès per exercir la professió, foren els atractius per matricular-se a la Universitat. Lliurar-se de la milícia no va ser fàcil i en una època de continus conflictes bèl·lics estava mal vist. L'any 1770 es publica una Reial Ordenança en la qual se sol·licitava una llista dels matriculats fadrins de totes les facultats entre 16 i 36 anys. El rector de la UL Francisco Ferrer de Sant Jordi, el febrer de 1771 va fer diligències per aconseguir que els estudiants fossin exempts de quintes.⁹⁹

Durant els més de cent anys de vida de la Facultat de Medicina de la UL, es va impartir docència a 642 estudiants del sexe masculí. Va tenir una mitjana de 14,5 estudiants matriculats per any en tots els cursos, la majoria dels quals tenien entre 18 i 20 anys. Va haver-hi estudiants d'edats compreses entre els 13 i els 51 anys. A excepció de 13 menorquins, 4 eivissencs, 10 catalans, 1 de Saragossa i 1 de Salamanca, la resta eren mallorquins. Una quinta part del total dels alumnes eren oriünds de Palma i més d'un 11% del total, fills de metge.¹⁰⁰ Segons aquestes dades, la facultat va tenir molt pocs estudiants; tres estudiants per curs com a terme mig. Els escolars de les illes menors, tot just varen concórrer a les aules

⁹⁷ Bestard, op. cit., p. 49

⁹⁸ Bestard, op. cit., p. 48

⁹⁹ Bestard, op. cit., p. 50

¹⁰⁰ Bestard, op. cit., pp. 279-285

mallorquines i els estudiants de la península foren una excepció. Malgrat el que es reclamava en el Plet de Cervera sobre la fugida d'alumnes catalans cap a Palma, només deu alumnes es matricularen a la Facultat de Medicina de la UL.

El bon comportament dels estudiants era responsabilitat, en última instància, del rector, qui podia imposar penes severes i enviar a la presó els estudiants si contravenien les normes o observaven mal comportament. *“La buena vida y honestas costumbres de los estudiantes”* quedava regulada en el títol XI de les Constitucions. Es prohibia vestir deshonestament o de manera poc seriosa i dur armes, sota penes de presó. La importància en la indumentària adequada fou un tema recurrent; en 1770 es regulà l'ús del capell.

De la mateixa manera eren amonestats els estudiants si eren sorpresos divagant en hores destinades a vetlar, les quals se suposava que devien ser per a l'estudi. Des de Sant Lluç (18 d'octubre) a últims de febrer, es devia vetlar des de les cinc i mitja de l'horabaixa fins a les vuit. Des de març fins a les vacances a finals de juny, la vetlada durava des de les set a les nou de l'horabaixa, i de les cinc a les set del matí. Els estudiants tenien prohibida l'assistència a comèdies i balls públics sota pena de presó. Participar en jocs prohibits suposava la pena d'expulsió.

Els alumnes no freqüentaven les classes i la falsificació de certificats no fou un fet casual. Ni els rectors ni els prefectes d'estudis vetlaven pel compliment de la normativa.

En els intents il·lustrats de reformar els ensenyaments universitaris l'any 1786 (Reial Cèdula del Pardo de 22 de gener), es limitava l'abusi nombre de dies feriat, s'establien recuperacions per a les faltes a classe i l'obligació dels professors de dur un llibre per controlar les faltes d'assistència dels alumnes.

20] LA FORMACIÓ DELS METGES MENORQUINS

Les primeres informacions en relació amb els estudis en virtut dels quals els metges menorquins exercien la seva professió, corresponen a sanitaris del segon terç del segle XVIII. Abans d'aquesta data tot just coneixem el nom d'alguns metges i cirurgians que van exercir a Menorca, però no tenim cap informació sobre la seva formació a les aules universitàries, si és que tenien aquest tipus de formació.

Durant el segon terç del segle trobam les primeres notícies, encara que escasses, en relació amb els estudis d'alguns metges menorquins; informacions que majoritàriament ens situen els estudis d'aquests professionals en la Universitat

de València. Així, Pere Pons Portella (1711-1792) estudià medicina a aquesta universitat a principi de la dècada dels trenta i va romandre a la ciutat durant més de deu anys. Un altre metge format a València fou Joan Mercadal i Juanico (1734-1804) que va estudiar durant la dècada dels cinquanta (Ramis i Ramis, 1817).

Un altre cas a considerar és el de Miquel Oleo i Quadrado (1739-1813), un metge de Ciutadella del qual no tenim dades precises sobre els seus estudis, però, en la seva correspondència conservada, explica que coneix molt bé l'estructura sanitària de la ciutat de València. També fa referència al fet que en molts d'aspectes és seguidor de les teories de Piquer, que havia professat a la Universitat de València, encara que en època anterior als possibles estudis d'Oleo, que, per la seva edat, segurament els devia realitzar a final de la dècada dels cinquanta.

En relació a Oleo i Quadrado, Llopis Faner (2002) ha escrit que aquest facultatiu no tenia estudis, sinó que va aprendre medicina practicant amb Joan Mercadal Juanico, pel fet que en un manuscrit del primer, aquest qualifica el segon de *Magister suus*. Aquest fet, tanmateix, pensam que no és prou significatiu perquè, a part que aquesta expressió pot ser simplement una mostra de respecte, veurem més endavant com el fet d'anar a estudiar a una universitat no dispensava un estudiant de fer pràctiques amb un metge que visitàs malalts, abans de poder exercir, o al revés, fer pràctiques amb un metge podia ser condició necessària per anar a estudiar medicina. Per tant, Mercadal podia haver estat mestre d'Oleo, però això no vol dir que no hagués estudiat medicina en una universitat.

Finalment, un quart cas conegut d'aquesta primera època és el de Gaspar Pons i Flaquer (1721-1785) que, cap a la dècada dels quaranta es graduà doctor en Medicina a la Universitat de Salamanca –abans, havia viscut a València, però no consta que realitzàs cap tipus d'estudi– i des d'allà es traslladà a Sevilla on va entrar a formar part del claustre de professors de la seva Universitat com a catedràtic d'Anatomia (Castillo Martos, M., 2005).

En el darrer terç del segle XVIII seguim sense tenir informació en relació als possibles títols universitaris de tots els metges menorquins, però augmenta la proporció d'aquells dels quals disposam de notícies respecte dels que no en sabem res.

Així, el doctor Llorenç Villalonga i Ametller, metge alaiorenc, obté el seu grau de doctor en Medicina a la Universitat Pontifícia d'Avinyó i Joaquim Carreras i Pons (1745-1825) obté el seu títol a la mateixa Universitat l'any 1770. Un altre estudiant d'aquesta mateixa època és Antoni Parpal, que es traslladà a Nàpols per estudiar medicina a la seva universitat, on es va graduar tres anys més tard. Un cop

finalitzats els estudis exercí durant uns mesos a la mateixa ciutat on havia estudiat, abans de retornar a Menorca, encara que, segons el que està documentat, podria ser que els seus clients principals fossin els nombrosos mariners menorquins que en aquella època arribaven a la ciutat.

Bartomeu Ramis i Ramis (1751-1837), un altre metge de l'època, va estudiar a la Facultat de Medicina de Montpeller però se'n va anar a graduar a la Universitat Pontifícia d'Avinyó, graduació que va obtenir l'any 1778. Pocs anys més tard, un estudiant de Ciutadella anomenat Joan Cursach, fill d'un metge de la ciutat, es desplaçà a Montpeller on cursà els corresponents estudis a la Facultat de Medicina.

Un altre estudiant que obté la titulació aquests anys és Francesc Oleo i Carrió, fill del ja esmentat Miquel Oleo i Quadrado, que va anar a la Universitat de Pisa on no va estudiar medicina, sinó que només s'examinà per obtenir el títol, cosa que era pràctica corrent en aquesta universitat a l'època. Francesc Oleo, però, no es comportà d'aquesta manera per eludir els estudis corresponents, sinó que amb la possessió del títol s'instal·là a Barcelona, on va seguir estudis pràctics de medicina durant uns anys, visitant malalts com a ajudant d'alguns dels membres de l'Acadèmia Medicopràctica de Barcelona de la qual el seu pare era membre. A més, Oleo pare mantenia molt bona amistat amb alguns dels components de la institució com ho demostra la correspondència conservada a l'arxiu de l'Acadèmia.

Un darrer personatge d'aquesta època que, cronològicament, hauria d'haver estat el primer, però que l'hem deixat per al final perquè les informacions sobre els seus estudis són molt indirectes. És tracta del metge alaiorenc Thomas Rotger i Triay, que va deixar un manuscrit inèdit, titulat *Generalis Medicine Tractatum Physiologium tum Pathologium comprehendens*, datat l'any 1769. Aquest manuscrit té l'estructura de manual universitari i podria ser la còpia d'un llibre de text o dels apunts manuscrits preparats per un professor d'alguna universitat. Reforça la nostra hipòtesi el fet que el doctor Oleo i Quadrado en tenia un d'exactament igual, però escrit amb la seva lletra i datat 11 anys abans que el de Rotger. Per tant, semblaria lògic pensar que els dos metges van freqüentar les mateixes aules amb una dècada de diferència i, si Oleo va estudiar a València, com creim, també ho devia fer Rotger.

Finalment, quant a la informació relativa als metges de principi del segle XIX, la situació és molt més satisfactòria perquè en aquest cas en tenim una coneixença més exhaustiva. El motiu és que, l'any 1820, des de les altes instàncies sanitàries

de l'Estat es demana a l'Ajuntament de Maó que informi sobre la validesa dels títols de tots els metges que exerceixen a la ciutat. L'Ajuntament fa una crida i els facultatius compareixen amb els seus títols davant el secretari de la corporació que aixeca acta de tots ells.

En aquest document només es troben dos dels metges esmentats fins aquí, Joaquim Carreras i Bartomeu Ramis, perquè els altres ja han mort o ja no treballen. Els seus successors havien obtingut els títols, tots ells de doctor en Medicina, durant els primers anys del segle, i eren els següents: Pere i Joan Pons Pons que s'havien graduat l'any 1802 a la Universitat de Nàpols; Rafael Hernández Mercadal (1779-1857), s'havia graduat l'any 1806 a la Universitat de Montpeller; Cristòfol Taltavull Torres al Palau i a la Cancelleria d'Edimburg l'any 1813; Pere Seguí Pons, a l'acadèmia de Medicina de París l'any 1819. Hi havia també un altre personatge, Joan Camps, que no va presentar cap títol perquè exercia com a cirurgià romancista, però desitjós de pujar a la categoria de metge passà a Pisa on s'examinà i, sabedor que no li admetrien aquest títol, es desplaçà a Mallorca on va passar un altre examen a la Universitat Literària i aconseguí el títol de metge per exercir a Menorca.

És a dir, en aquest cas únic, en què coneixem els títols de tots els metges que exercien a Maó, resulta que tots ells havien estudiat a una universitat i, a més, a una universitat estrangera amb les úniques excepcions, per motius molt diferents, d'Oleo Carrió i Camps, que només s'havien examinat per obtenir els seus títols.

La nostra informació en relació als facultatius de la resta de l'illa de Menorca en aquesta època és més escassa, però coneixem alguns exemples que van en el mateix sentit que els anteriors. Així, sabem de dos metges de Ciutadella: un Gabriel Camps graduat a Pisa, suposam que també amb un simple examen, i, l'altre, Llorenç Benejam, graduat a la Universitat de Montpeller l'any 1806, el mateix any que el maonès Rafael Hernández. Finalment, coneixem dos metges alaiorencs, Jordi Alzina (1777-1823) i Nicolau Guàrdia, el pare del famós Josep Miquel Guàrdia, que van estudiar més a prop de Menorca. El primer obtingué el títol de doctor a la Universitat Literària de Mallorca a principi del segle XIX, i el segon a la Universitat de Cervera durant la segona dècada del segle.

Per acabar, afegirem el nom d'alguns metges, tots ells maonesos, que no apareixen a la llista de l'any 1820 pel fet que en aquella època eren encara estudiants. Aquests personatges tenen com a característica comuna haver anat a estudiar a París quan ja Mateu Orfila era professor de la Universitat de la capital francesa. Es tracta de Constantí Sancho (1798-1856), que es doctorà l'any 1821 i exercí de metge a Maó i Rafael Saura Eymar (1813-1871), que es doctorà l'any 1839, també

a la capital francesa, i fou catedràtic d'obstetrícia i malalties dels infants al *Colegio de San Carlos de la Universidad de Madrid*.

Un cas peculiar és el de Joan Andreu Balenchana (1782-1860), nascut a Maó i que va estudiar a París gairebé els mateixos anys que Orfila, perquè va obtenir el seu doctorat només un any més tard que el toxicòleg, però a qui aquest no cita mai a les seves memòries ni a la seva correspondència, com si no s'haguessin conegut mai, fet que seria molt poc probable. Balenchana, a més, va exercir a Mèxic i cap al final de la seva vida va retornar un temps a Menorca, per acabar establint-se a França on va morir.

La conclusió de totes aquestes informacions és que tots els metges dels quals tenim alguna informació sobre la seva formació professional i que van exercir a Menorca tenien un títol obtingut en una universitat després de cursar els corresponents estudis. Serien excepció els metges examinats a Pisa, Oleo i Camps, encara que el primer, com hem vist, realment es va formar a l'Acadèmia Medicopràctica de Barcelona, en la qual el seu pare, que l'hi va enviar, devia tenir més confiança que en les universitats.

Tanmateix, aquest fet no ens autoritza a creure que tots els metges que varen exercir a Menorca haguessin passat per les aules d'una universitat, la qual cosa només podem afirmar amb seguretat dels metges que exercien a Maó a finals de la segona dècada del segle XIX. De fet, podria passar que els metges amb títol universitari, pel fet de tenir una millor preparació, foren precisament els qui haurien deixat la seva petjada als documents, perquè eren també els qui ocupaven més càrrecs públics o tenien més projecció social, mentre els altres, els qui estaven sempre en segon terme i els documents tot just recullen el seu nom, tenien aquest tractament, precisament, pel fet de no tenir els estudis que els haurien permès accedir als càrrecs de relleu social.

Aquesta explicació, encara que plausible, no ens sembla determinant, perquè d'alguns dels metges esmentats l'única referència que tenim és, precisament, el seu títol universitari, és a dir, aquest no era garantia de triomf social ni els assegurava que la seva trajectòria vital es podria reconstruir en els arxius futurs, la qual cosa depèn de l'atzar de la conservació dels documents. Per contra, pot ser més significatiu el fet que, si per una banda hem trobat notícies de metges que van estudiar a la universitat, per l'altra mai no hem trobat referències de metges sense estudis –a vegades es parla de sanadors però ningú no els confon amb els metges– i tampoc no hem trobat referències de plets entre metges que van passar per la universitat i altres que no van assistir-hi, la qual cosa sembla que hauria estat inevitable si haguessin coexistit els dos tipus de facultatius.

Per finalitzar, es pot aportar una altra prova indirecta que els metges havien d'assistir a una universitat per poder exercir i es troba en un estudi realitzat per M. Masferrer (1995) en relació als sanitaris de Ciutadella durant el segle XVIII, que en aquest estudi no entra en el tema dels títols, però sí aporta estadístiques de sanitaris i així ens diu que a principi del segle XVIII hi havia a Ciutadella tres metges enfront d'onze cirurgians, proporció que amb petites variacions es manté al llarg de tot el segle, fins als darrers anys en què els cirurgians desapareixen gairebé completament. Una explicació possible és que els cirurgians tenguessin més fàcil l'accés a la seva professió, podien accedir simplement fent pràctiques amb un altre cirurgià, mentre que els metges havien d'estudiar fora de Menorca. Perquè, si no fos així, els ciutadellencs triarien la cirurgia enfront de la medicina, més valorada socialment i econòmicament, si podien accedir a les dues amb el mateix esforç. Això, a més, explicaria la situació a final de segle quan desaparegueren els cirurgians de Ciutadella, i també de Maó: a partir d'aquell moment cada vegada fou més freqüent que els cirurgians estudiassin als col·legis de cirurgia que es van anar creant al llarg del segle. Però aquests col·legis, moltes vegades, eren millors que les facultats de medicina i sobretot eren més rigorosos, la qual cosa va capgirar la situació: era més fàcil ser metge que cirurgià i com que la percepció social d'aquests malgrat haver augmentat la seva formació no havia variat l'elecció dels menorquins era evident.

Tanmateix, cap d'aquests raonaments indirectes pot resoldre la qüestió d'una manera definitiva, resolució que només es podria donar si coneguéssim les reglamentacions que havien de complir els metges per exercir a Menorca, així com saber quina mena de títols s'exigien. Referent a això, coneixem que a partir de 1782 –amb un petit parèntesi entre 1798 i 1802 a causa del retorn dels anglesos–, a Menorca regeixen les mateixes lleis que a la resta de l'Estat espanyol i, per tant, ningú no pot exercir de metge si no té el títol expedit en una universitat –el cas esmentat de Joan Camps és il·lustratiu– Per què si no s'hauria pres la molèstia d'anar a examinar-se a Pisa i Mallorca, si ningú no li exigia cap títol i ell exercia des de feia anys com a cirurgià a Maó?

Quant a la resta del segle XVIII, en què Menorca va ser anglesa, sembla que només hi havia dues normatives que varen ser aplicades una a tota l'illa i l'altra al terme de Maó. La primera va ser promulgada l'any 1712, quan els britànics ja havien pres la decisió de restar a Menorca, però el tractat d'Utrecht encara no havia sancionat aquesta ocupació. Aquesta normativa no feia esment a la necessitat d'haver realitzat cap mena d'estudi per exercir la medicina, però tampoc deia que no fes falta perquè s'ocupava principalment de les proves que havien de

superar els aspirants a metge a Menorca per ser autoritzats a exercir la professió. Aquestes proves consistien bàsicament en realitzar dos exàmens: el primer davant una mena de tribunal popular on qualsevol persona, metge o no, podia formar-ne part i demanar el que volgués en relació a dos temes que l'aspirant a metge, a la seva elecció, havia de desenvolupar. La segona prova consistia en anar a la Reial Governació, on l'aspirant era examinat dues vegades per tres metges, dos elegits pel governador i un pels jurats. El rigor aparent d'aquestes proves, i el fet que l'aspirant estigués obligat a presentar un certificat d'haver practicat amb un metge en exercici o en un hospital, ens podria fer pensar que aquest fet és una prova que no tenien estudis previs, però com veurem tot seguit una cosa no es dedueix de l'altre.

La segona normativa coneguda no va arribar fins a l'any 1774. Aquesta nova legislació copiava l'antiga, gairebé en tot, tret que eliminava l'examen davant el tribunal popular i exigia, a més de totes les proves, la possessió d'un títol expedit per una universitat. És a dir, la possessió d'un títol previ no eximia de realitzar les proves davant un tribunal de metges en exercici, ni tampoc de realitzar les pràctiques amb un metge que visitàs malalts, aquestes pràctiques, segons especificava la normativa, havien de durar dos anys. Això ens mostra, també, que el grau d'exigència d'una normativa no està relacionada amb l'absència de formació universitària dels aspirants a metge.

La conclusió de tot això és, que a partir de 1774 i fins a 1821 queda documentat que qualsevol persona que volgués exercir de metge a Maó primer, i a la resta de Menorca després, havia de tenir un títol emès per una universitat que, cap a final de la segona dècada del segle XIX havia de ser espanyola, o reconeguda per la Corona espanyola. Abans coneixem alguns metges que havien cursat estudis universitaris, però no podem assegurar que tots els altres haguessin escollit la mateixa opció. Hi ha però, moltes indicacions indirectes de que podia haver estat així.

En relació a les universitats on es cursaven els estudis, es troba que fins a la primera meitat del segle les universitats escollides eren espanyoles –malgrat la prohibició dels anglesos que els seus súbdits poguessin anar a estudiar a centres espanyols o de les seves nacions aliades–, mentre que a partir de la segona meitat del segle els menorquins semblen decantar-se per les universitats estrangeres i a principi del segle XIX, quan ja Menorca es definitivament espanyola, curiosament, gairebé cap estudiant menorquí de medicina tria una universitat espanyola per realitzar els seus estudis.

2E) LA FORMACIÓ DELS PROFESSIONALS DE MEDICINA I CIRURGIA A INSTITUCIONS FORA DE LES ILLES (1824-1936).

La Il·lustració va tractar de reformar la societat i solucionar els seus problemes donant gran importància al sistema educatiu. Una proposta que es considerà fonamental, tant en les seves dimensions merament instructives com en les de transmissió dels valors sobre els quals es proposava la construcció d'una nova societat. La formació del metge es va tractar d'organitzar aprofundint a partir de la creació de noves societats i acadèmies i amb la reforma dels plans d'estudis impulsada pels il·lustrats el 1786, com s'ha esmentat als capítols II i III.

Els liberals, en línia amb els postulats il·lustrats, van fer del treball i de la formació la base per als seus programes de reforma. Això es va traduir en una obstinació per la modificació del sistema educatiu que, no exempt dels vaivens ideològics progressistes i conservadors que van caracteritzar l'època, es va anar cimentant en tres pilars: centralisme, organització i pragmatisme. Les propostes liberals es començaren a consolidar a partir de la segona meitat del segle XIX, des de postulats homogenis, centralitzats i amb especial atenció a la praxi mèdica.

El professor Laín Entralgo, en explicar a l'aula la progressió dels ensenyaments mèdics a Espanya assenyalava com:

“El estudiante médico había pasado por tres etapas, en una primera se había limitado a “escuchar” las enseñanzas de sus maestros, en una segunda había conseguido “ver” lo que hasta entonces había oído o leído, en una tercera había conseguido “hacer” en la realidad lo que antes tan sólo había visto. En efecto aquella primera etapa correspondía a las Universidades Medievales, con sus viejos manuscritos y sus profesores comentadores; la segunda a la universidad que comenzaba en el renacimiento con sus teatros anatómicos y sus años de práctica; en fin, la tercera se iniciaba en los grandes hospitales franceses y en los eficaces laboratorios alemanes del ochocientos. ... España había recorrido esas etapas y durante los años que van del plan de estudios de 1843 a la Ley General de Educación de 1970 consigue poner pie en el tercer estadio.”¹⁰¹

En el període estudiat, s'assisteix a una profunda reforma universitària dels estudis de Medicina; s'acaba amb la divisió de metges i cirurgians. Els estudis queden inseparablement units als hospitals primer i un poc més tard als laboratoris. A partir de les reformes que es promouen, els ensenyaments passen a consistir

¹⁰¹ Peset, José Luís (2001). “La universidad de hoy, visión de futuro”. Cap. XII. En: Danon, José. *La Enseñanza de la Medicina en la Universidad española*. Barcelona: Fundació Uriach. p. 106

fonamentalment en un aprenentatge clínic, basat en dues novetats didàctiques de gran transcendència: La lliçó clínica i l'internat a serveis hospitalaris, anterior a la graduació.¹⁰²

Les dificultats de la travessia que s'havia assenyalat durant segles com a pretext, per crear i mantenir estudis universitaris a Mallorca, no va ser suficient per sostenir una universitat que, ancorada en el passat, precisava d'una gran reforma. A partir del tancament de la Facultat de Medicina el 1824, als estudiants de les Illes Balears no els va quedar altra alternativa que travessar la mar i formalitzar matrícula a les universitats nacionals o internacionals, que comptaven amb Facultat de Medicina.

Universitats on cursaren estudis mèdics els alumnes de les Illes Balears (1824-1936)

Les universitats nacionals a les quals cursaren estudis mèdics els alumnes de les Illes Balears (1824-1936)

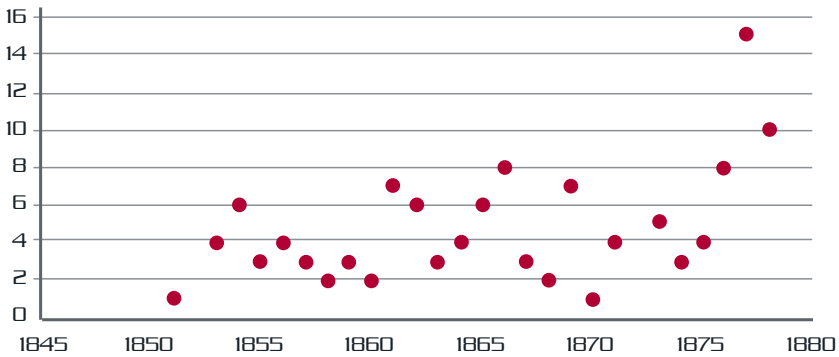
Per determinar la concurrència d'alumnes de les Illes Balears als estudis de Medicina durant el període estudiat s'han analitzat els llibres de registre de títols de l'arxiu general de l'Administració (AGA) d'Alcalá de Henares, que són documents manuscrits de l'època, en els quals es basava l'Administració central per tenir constància i poder certificar les titulacions que atorgaven les universitats.

En aquest arxiu es poden consultar sèries de registres de títols de metges balears des de 1851 fins a 1928. En aquest període es varen titular en Medicina, amb diferents titulacions (facultatiu de primera classe, llicenciat en Medicina, llicenciat en Medicina i Cirurgia, etc.). Un total de 535 homes i dues dones. Des de 1851 fins a 1878 es varen titular, com a mínim, 122 metges (gràfic 1)¹⁰³.

¹⁰² López Piñero, José M. (2001). *Breve Historia de la Medicina*. Madrid: Alianza Editorial, p. 217

¹⁰³ Les fonts emprades per estudiar aquests anys no són completes.

Gràfic 1 Metges titulats nascuts a les Illes Balears (1851-1878)

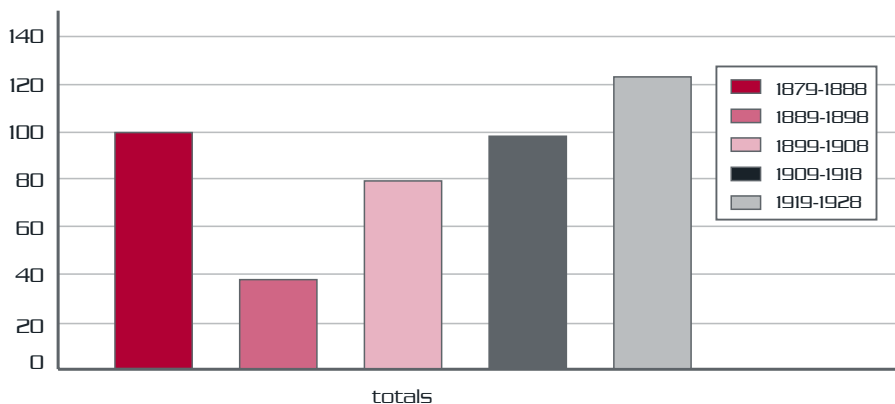
A causa de la manca de continuïtat en els registres que es varen interrompre durant els anys en què es va decretar la llibertat d'ensenyament, hem considerat adients per realitzar càlculs fiables, només els anys compresos entre 1879 i 1928. Període en el qual es varen llicenciar 413 nous metges balears. La mitjana anual d'aquest període és de 8,26 nous llicenciats en medicina per any, variant la freqüència anual des de cap fins a nou titulats (taula 1)

Si s'analitza per decennis (taula 1) s'observa una disminució important de nous llicenciats al segon decenni estudiat (1889-1898), que no es recupera fins al quart i es veu superat a l'últim període (1919-1928) (gràfic 1).

Taula 1 Freqüència i mitjana per decennis de metges titulats nascuts a Balears (1879-1928)

ANYS	FREQÜÈNCIA	MITJA
1879-1888	94	9,4
1889-1898	34	3,4
1899-1908	75	7,5
1909-1918	93	9,3
1919-1928	117	11,7
TOTAL	413	

Gràfic 3 Freqüència per decenni de metges titulats nascuts a les Illes Balears

Les universitats més concorregudes pels alumnes balears foren les de Barcelona, Madrid i València, seguides, amb molta menor concurrència, per les de Sevilla, Saragossa, Valladolid, Santiago, Granada i Salamanca.

Segons els llibres de registre de títols disponibles a l'Arxiu General de l'Administració (AGA), a Barcelona acudien la major part dels estudiants de Medicina oriünds de les Illes Balears, prop del 70% dels estudiants, durant el període comprès entre 1879 i 1928.¹⁰⁴

Taula 2. Freqüència de metges titulats nascuts a les Illes Balears (1879-1928) per universitats

UNIVERSITAT	FREQÜÈNCIA	%
Barcelona	285	69
Madrid	42	10,17
Saragossa	27	6,54
València	26	6,30
Sevilla	17	4,12
Valladolid	7	1,70
Santiago	6	1,45
Granada	2	0,48
Salamanca	1	0,24
Total	413	100

¹⁰⁴ Gallego Caminero, Gloria. *El proceso de profesionalización sanitaria en Mallorca. Les Germanes de la Caritat de Sant Vicent de Paül*. Proyecto de tesis doctoral. Universitat de les Illes Balears (UIB) 2008.

A continuació s'ofereixen referències històriques dels centres esmentats més concorreguts. S'inclou, en primer lloc, la Universitat de Cervera, de la qual no hem pogut obtenir dades sobre titulacions, però que va poder ser, també, freqüentada per estudiants balears durant els anys compresos entre el tancament de la Facultat de Medicina de Palma el 1824 i la reobertura dels estudis mèdics a Barcelona el 1837.

Universitat de Cervera (1717-1837)

L'erecció de la Universitat de Cervera fou signada per Felip V el 1717. Els seus primers estatuts daten de 1726 i segueixen el model preceptiu de la Universitat de Salamanca. La universitat es va erigir com una acció reial en favor d'una ciutat que s'havia mantingut fidel a la causa borbònica en la guerra de Successió i coincideix amb el tancament de totes les universitats catalanes. Cervera va mantenir estudis de Medicina en competència amb estudis no universitaris impartits a Catalunya, al mateix temps que van tractar de defugir la política punitiva per a Catalunya del primer Borbó. Aquesta dualitat en els ensenyaments mèdics va ser una de les característiques del segle XVIII, com s'ha assenyalat per al cas de Mallorca que va mantenir, durant el Set-cents, diferents centres de formació mèdica i quirúrgica al mateix temps.

Actualment la documentació històrica de la Universitat de Cervera es a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona. Els llibres de registre de titulats per Cervera no es troben amb la resta de la documentació històrica del centre. Tampoc no es troben a l'Arxiu General de l'Administració (AGA) a Alcalá de Henares. Per això no s'ha pogut valorar la possible concurrència d'estudiants balears a Cervera en el període dels tretze anys, comprès entre el tancament de la Facultat de Medicina a Mallorca i la reobertura de la de Barcelona.

Universitat de Barcelona.

El 1837 la Universitat de Cervera es va traslladar a Barcelona. Entre els carrers Hospital i del Carme es van instal·lar tots els estudis. Al convent del Carme, exclaustrat en aquests anys, se situaren els estudis de teologia, cànons i lleis. La Facultat de Medicina es va instal·lar a la Reial Acadèmia de Medicina, al costat de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. L'edifici, a l'actual plaça de la Universitat, dissenyat per Elies Rogent, construït durant els anys seixanta i que alberga, des de 1871, diferents facultats, mai no va acollir la ciència mèdica. Medicina va continuar estant situada a l'antic Hospital de la Santa Creu i Sant Pau fins que, al 1900, es va traslladar a l'Hospital Clínic, on avui es troba la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Claramunt, Salvador. *Conocer la Universidad de Barcelona. Historia*. Disponible en: <http://www.ub.es/comint/coneixer/es/historia.htm>

Segons els llibres de registre de títols disponibles a l'Arxiu General de l'Administració (AGA), a Barcelona acudien la major part dels estudiants de Medicina oriünds de les Illes Balears, concretament el 69 % durant el període comprès entre 1879 i 1928.¹⁰⁶

Universitat de Madrid

Els orígens de la Universitat Complutense es troben a la Universitat Cisneriana d'Alcalá de Henares. El 29 d'octubre de 1836, la reina regent va decretar la supressió d'Alcalá i el trasllat a Madrid, que no tenia universitat, seguint el model centralista francès, amb el propòsit que al voltant d'aquesta giressin la resta d'universitats, per la qual cosa se li va donar l'exclusivitat de l'expedició dels títols de doctor per a tota Espanya. La universitat es va situar al Seminari de Nobles, i posteriorment al Convent de les Saleses Noves. Entre 1840 i 1843 es va traslladar el fons de la biblioteca d'Alcalá. El 1843 va passar a ocupar un edifici desamortitzat al carrer *Noviciado*, a l'antic noviciat dels jesuïtes, on romandria durant gairebé un segle, fins que es traslladà a l'edifici de Sant Carles al carrer d'Atocha, i quedà allà la seu de la Facultat de Medicina i de l'Hospital Clínic.

Segons les fonts documentals esmentades, en aquesta institució es van titular el 10,17 % del total dels estudiants de Medicina oriünds de les Illes Balears, llicenciats entre 1879 i 1928¹⁰⁷.

Universitat de Saragossa

L'any 1843 la Llei Mata va suprimir la Facultat de Medicina de la Universitat de Saragossa i no va ser restaurada fins a l'any 1876 i des d'aquest any fins a l'actualitat ha vingut funcionant amb normalitat. La Facultat instal·lada inicialment als edificis de la Universitat renaixentista, situat a la plaça de Santa Magdalena, fou traslladada a les afores de la ciutat a l'actual plaça de Basilio Paraiso l'any 1893 i millorades de forma important les seves instal·lacions científiques. En aquest moment, la facultat duia el nom de Facultat de Medicina i Ciències, ja que en ella s'hi impartien també els estudis de ciències. En els anys estudiats varen ser 26 estudiants de les Illes, és a dir un 6'29% dels estudiants mallorquins que varen estudiar medicina, els que el varen fer a Saragossa.

¹⁰⁶ Gallego, op. cit.

¹⁰⁷ Gallego, op. cit.

Universitat de València.

Després de la crisi general de l'Espanya Il·lustrada, que es manifestà dramàticament amb la guerra de la Independència (1808-1814) i el regnat de Ferran VII (1814-1833), i amb el vaivé de reformes encaminades a imposar un model universitari centralitzat i uniforme, la Facultat de Medicina de la Universitat de València va estar fins al 1845 a punt de desaparèixer. Al final del Trienni Liberal (1820-23), concretament el 1824, van ser depurats els seus professors, quedant només un catedràtic acceptat per la censura absolutista. A més, el 1843, el Pla Mata en monopolitzar a Madrid i Barcelona els estudis de Medicina, va fer que aquests ensenyaments a València es rebaixassin a ser impartits com un dels "Col·legis de Pràctics en l'art de guarir". En aquests col·legis els ensenyaments duraven quatre anys, només titulaven com a facultatiu de segona classe i habilitaven exclusivament per practicar cirurgia menor i atendre parts. Afortunadament, per a una institució de tanta tradició i antiguitat com la Universitat de València, els estudis de Medicina, van tenir més sort que els de Palma i es van reprendre el 1845 amb el Pla Pidal.¹⁰⁸ La Facultat de Medicina valenciana estava aleshores al costat de l'Hospital Provincial, a l'edifici situat en el cantó dels carrers de l'Hospital i Guillem de Castro.

A la Universitat de València es graduaren el 6'30 % del total dels estudiants de Medicina oriünds de les Illes Balears que es van titular entre 1879 i 1928.¹⁰⁹

Els plans d'estudis de Medicina a Espanya fins a la Llei Moyano (1820-1857)

El prestigi que havien adquirit els ensenyaments als col·legis de Cirurgia de Cadis, Barcelona i Madrid i la influència del model francès, va dur als il·lustrats, el 1799, a un intent de reorganització, que va suprimir l'ensenyament mèdic universitari, tal i com s'ha assenyalat que va succeir a Palma i va convertir els col·legis de Cirurgia en centres de formació unificada de metges i cirurgians.

Pla Caballero (1807)

El 1807, el Pla Caballero de 12 de juliol, que ja hem esmentat en parlar dels últims anys de la Facultat de Medicina de Palma, tornà organitzar els estudis. Es tractà d'imposar a totes les facultats de Medicina un pla centralitzat que procedia del vigent a la Universitat de Salamanca des de 1804 i que, malgrat els intents de reforma de les Corts

¹⁰⁸ Peset, Mariano. "Història de la Universitat de València". *València* (2000). Universitat de València, pp. 179-180.

¹⁰⁹ Gallego, op. cit.

del Trienni Liberal (1820-1823), es va mantenir fins al 1824. El Pla dels absolutistes de 1807 establia quatre cursos per arribar al grau de batxiller en Medicina i dos més per a la llicenciatura. Era un pla que apostava novament per la formació separada dels metges, que tornaren a tenir el llatí com a llengua acadèmica. Els cirurgians seguien la seva formació als col·legis de Cadis, Barcelona i Madrid. Les reformes, després de la tornada dels absolutistes, van suposar, a més del tancament d'institucions docents, la destitució de tots els professors d'ideologia liberal.

Pla Calomarde (1824)

El Pla Calomarde de 1824 difereix molt poc del proposat el 1807, les modificacions del qual varen tenir un caràcter ideològic: reinstauració del llatí com a llengua acadèmica, religió obligatòria, i en finalitzar l'any una "inspecció d'ensenyament", que va controlar ideològicament la vida acadèmica universitària.¹¹⁰ El 1827, el Govern espanyol va introduir novament l'ensenyament de la medicina als reials col·legis, habilitant-se la nova titulació de medicocirurgia, de rang superior al que s'atorgava a les facultats, només en Medicina.

Pla Mata (1843)

El Pla Mata de 1843 del metge català liberal progressista, Pere Mata (1811-1877), suprimeix els col·legis de Cirurgia, només autoritza les universitats de Barcelona i Madrid a impartir ensenyaments en Medicina. Prohibeix els ensenyaments mèdics a les universitats literàries, i queden les facultats de Santiago, Sevilla, València, Valladolid i Saragossa reduïdes a "col·legis de Pràctics en l'art de guarir", destinats a la formació de titulats de segona classe. El monopoli de la formació mèdica superior va ser, a partir d'aquest moment, competència exclusiva de les universitats.

Pla Pidal (1845)

El Pla Pidal (17 de setembre de 1845) del liberal moderat Pedro José Pidal (1800-1865) suprimeix els "col·legis de pràctics en l'art de guarir", establerts a la reforma de 1843. Aleshores, augmenta el nombre d'universitats autoritzades a impartir estudis de medicina, ja que a més dels ja existents de Madrid i Barcelona s'afegeixen les de Santiago, València i Cadis, i formen aquesta darrera, part de la Universitat de Sevilla.

¹¹⁰ López Piñero, José M. "La enseñanza médica en España desde la Baja Edad Media hasta la Ley Moyano (1857) (2001)". A: DANON José. *La Enseñanza de la Medicina en la Universidad española*. Cap. I. Barcelona: Fundació Uriach, pp. 25-26.

Per fonamentar la política restrictiva amb els centres d'ensenyaments mèdics el pla argumenta:

“La Medicina atrae, como la Jurisprudencia, gran número de estudiantes; pero la enseñanza de esta facultad es la más costosa de todas, y se ha limitado por lo tanto a cinco Universidades”.

Entre els progressos més interessants de la nova normativa es pot destacar que s'ordenava que els estudis de Medicina no es poguessin desenvolupar sense comptar amb l'existència d'un hospital annex a la Facultat de Medicina i que la durada dels estudis s'allarga i passen a cursar-se en set anys, mantenint-se l'exigència prèvia de ser batxiller en Filosofia.

Altres plans de menor rellevància se succeïren amb assiduïtat i menys transcendència que el Pla Pidal, com ara el Pla Pastor Díaz (1847) o el Pla Seija Lozano (1850) que nomenava la Universitat de Madrid com a Universitat Central.

Llei d'instrucció pública de Claudio Moyano (1857)

La Llei d'instrucció pública de Claudio Moyano (17 de juliol de 1857) es basa en el Reial decret que va signar Isabel II, pel qual s'autoritza el ministre de Foment del Govern del general Narváez, el liberal moderat Claudio Moyano (1809-1890), a tramitar en Corts una Llei d'instrucció pública, publicada el 23 de setembre de 1857. La nova Llei, va regular tots els estudis a Espanya i és, sens dubte, la de major transcendència entre les publicades durant el segle XIX.

Sobre la base d'un model governatiu i centralitzat, l'essència del qual s'ha mantingut fins fa molt poc, concedeix igual rang a totes les facultats de Medicina obertes en aquell moment: Barcelona, Madrid, Santiago, Cadis i València romanen i s'obren les facultats de Granada i Valladolid. Les assignatures del Pla Moyano vénen a ser una continuació dels ensenyaments mèdics tradicionals als reials col·legis i als del Pla Pidal, és a dir, estudis anatòmics, fisiologia i higiene, física i química, botànica (ara afegida a zoologia i mineralogia), terapèutica, patologia quirúrgica i operacions, patologia i clíniques mèdiques (ara afegit a toxicologia) i obstetrícia, malalties de les dones i els nins.¹¹¹ A més, l'article 38 (cap. I, tit. III) que establia els estudis de la Facultat de Medicina, incloïa altres matèries mèdiques no habituals als col·legis de Cirurgia, que com s'ha esmentat tenien un caràcter més “professionalitzant” i, des dels seus inicis, impartien tots els continguts en llengua vulgar. Les assignatures no habituals eren:

¹¹¹ Orozco Acuavivía, Antonio (2001). “La Facultad de Medicina de Cádiz (1857-1950)”. Cap X. A: Danon, José. *La Enseñanza de la Medicina en la Universidad española*. Barcelona: Fundació Uriach, p.69

Llengua i literatura grega i història críticoliterària de la medicina. La llei permetia atorgar diferents graus universitaris. A l'article 73 (cap. III tit. III) es determinava que a totes les carreres de l'ensenyament superior i professional s'iniciassin les lliçons el 15 de setembre i finalitzassin el 15 de juny. L'article 84 (sec. I, tit V) estipula que: *El Gobierno publicará programas generales para todas las asignaturas correspondientes a las diversas enseñanzas, debiendo los Profesores sujetarse a ellos en sus explicaciones: se exceptúan en las facultades los estudios posteriores a la licenciatura.* I a l'article 88 (sec. I, tit V) que *todas las enseñanzas, incluidas las licenciaturas se estudiarán por libros de texto: estos libros serán señalados en listas que el Gobierno publicará cada tres años.* Dos articles que no permetien eludir el centralisme i el control governamental subjacents en l'esperit de la llei.

Llibertat d'ensenyament decretada per Ruiz Zorrilla (1868)

La llibertat d'ensenyament decretada pel ministre Manuel Ruiz Zorrilla (1833-1895) a 1868, va tenir repercussió en els estudis de Medicina. Des del moment en què les facultats van tenir la consideració de "lliures" van passar a ser sostingudes per l'administració provincial, l'ajuntament de la ciutat, els hospitals o les societats d'Amics del País. Durant la llibertat d'ensenyament no es van impartir títols, els exàmens atorgaven una "formació professional", els qualificaven tribunals formats pels metges amb exercici a la ciutat que acollia els ensenyaments. Els rectors, en compliment dels decrets 21 i 25 d'octubre de 1868, que consagraven la llibertat d'ensenyament, havien de trametre els quadres dels ensenyaments de medicina impartits, de la seva localitat, al Ministeri de Foment. Els títols atorgats eren els de facultatius de primera, pràctics en l'art de guarir o de segona classe, cirurgians, cirurgians de segona classe, practicants, sagnadors i comares o matrones.

Els plans d'estudis de Medicina de la Restauració a la Guerra Civil

Amb la Restauració alfonsina (1874), el sosteniment de les universitats torna a ser competència de l'Estat. El 1876, les facultats figuren al pressupost de l'Estat. El pla d'estudis centralitzat constava de quatre cursos per al grau de batxiller, sis cursos per al grau de llicenciat i un per al doctorat, aquest darrer a la Universitat de Madrid, única facultada per expedir el títol de doctor. El pla de 1874 fixava en quatre cursos els estudis, el 1880 es va introduir el preparatori previ a l'ingrés en Medicina, que s'havia de cursar a la Facultat de Ciències. Els ensenyaments tenien una durada de sis cursos acadèmics.¹¹²

¹¹² Riera Palmero, Juan. (2001) "La Facultad de Medicina de Valladolid: de la Ley Moyano de 1857 a los años de posguerra". Cap XI. Cap. VIII. A: Damon José. *La Enseñanza de la Medicina en la Universidad española*. Barcelona: Fundación Uriach., p.91

Noves assignatures en les reformes de 1886 i 1902

La reforma dels estudis de 1886 amplia en set anys la durada dels estudis i com a novetats introdueix la histologia, l'anatomia patològica i la pediatria com a assignatures independents. El 1902 s'introdueixen per decret com a assignatures obligatòries l'oftalmologia, l'otorinolaringologia, la dermatovenereologia i la pediatria.

Els plans d'estudis que va promulgar la dictadura de Primo de Rivera el 1928 i el règim republicà el 1936 no van significar novetats substancials, a part que cap dels dos no va arribar a tenir plena vigència.¹¹³

¹¹³ López Piñero, José M. (2000). "La Facultat de Medicina de València". En: Peset, Mariano (coord), *Història de la Universitat de València*. Volum III *La Universitat Liberal (Segles XIX y XX)*. València: Universitat de València, p. 203.

3. ALTRES INSTITUCIONS D'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT A LES ILLES BALEARS (S. XVIII-S. XX)

A l'hora de valorar el significat d'aquest tipus d'institucions en relació a l'ensenyament de les ciències mèdiques cal establir el marc de referències que contextualitzen el seu funcionament. La primera d'aquestes referències té a veure amb l'existència o no d'un ensenyament oficial de dites ciències. Així, i pel que fa a les institucions del segle XVIII convé recordar que es varen fundar en un moment en que, encara, els estudis de Medicina funcionaven a la Universitat Reial i Pontifícia. De fet, i com s'exposa a continuació, aquest conjunt d'institucions es va crear a causa de la incapacitat d'adaptació per part de la Facultat de Medicina a les condicions que les innovacions en el camp de la sanitat anaven exigint. Per la seva banda les institucions del Vuit-cents responen a altres exigències, especialment perquè la formació dels futurs facultatius ja no es pot adquirir a l'illa, la qual cosa implica un desplaçament cap a universitats peninsulars i, fins i tot, estrangeres. Però, també, per les modificacions que s'anaven produint en els entorns sanitaris: epidèmies emergents, intervenció de l'administració pública, importants desenvolupaments en el camp de la ciència mèdica. Quan tornen a les illes, els professionals han de trobar suport per poder exercir el seu ofici i adaptar-se a les noves condicions. És per això que les acadèmies que s'obren a partir del primer terç del segle XIX sembla que no tenguessin tant una finalitat formativa, com informativa, la qual cosa, a efectes pràctics, pot tenir la mateixa rellevància.

3A) L'ACADÈMIA MEDICOPRÀCTICA DE MALLORCA (1788-1831)

A la convocatòria de premis realitzada per la Societat Econòmica d'Amics del País, l'any 1798 es va presentar una memòria sobre la situació de la medicina a Mallorca¹¹⁴ on s'assenyala que:

"los libros que se imprimen en Viena, París, Londres y demás ciudades no son extraños en Mallorca, los usan los médicos y se aprovechan de ellos en las ocasiones que les consideran adaptables a nuestro clima ... Todo lo dicho basta para inferirse que la ciencia médica de Mallorca corre el mismo paralelo que en los demás reinos, pues sigue los mismos autores y se conforma con sus máximas; y

¹¹⁴ ARM. SEMAP, 35/25: *Memoria que se dirige a manifestar el estado actual de la Medicina en Mallorca, se experimentan atrasos, de dónde dimanen y qué medios serán oportunos para adelantar esta facultad; haciendo de ella un paralelo con el estado en que se halla en España y otros reinos extranjeros: extendiéndose a las enfermedades peculiares de este clima, cuál pueda ser la causa de contraerlas, qué sistema se sigue de la curación y si podría adoptarse otro que prometiese mejores efectos.* Año 1798 (anònima i inèdita).

si se le notan algunos defectos (escollo común a todas las ciencias) son los mismos que se observan en todas partes...”

Però la visió no és tan optimista quan es descriu el pla d'estudis vigent a la Facultat de Medicina: l'autor plantejava la conveniència de canviar-lo, i passar del sistema medicofilosòfic a un ensenyament pràctic fonamentat en el mètode experimental. Segons l'autor aquest mètode ja es coneixia a Mallorca gràcies a l'Acadèmia medicopràctica.

Aquesta referència permet introduir algunes informacions sobre les vies d'incorporació de les innovacions medicosanitàries en el camp de l'ensenyament a Mallorca, i en quins àmbit es varen produir. De totes maneres i malgrat el seu interès la memòria no informa de les altres opcions formatives de caire pràctic que existien a Palma en aquest mateix període. És cert que no eren moltes, però l'any 1798, a més de l'Acadèmia Medicopràctica, hi havia una Escola d'Anatomia i Cirurgia, començava a funcionar una Escola de Física i Química, i la Societat Econòmica d'Amics del País havia enviat un alumne mallorquí a la nova Escola de Veterinària oberta a Madrid l'any 1792.

Es tracta d'iniciatives que es varen dur a terme al marge de la Facultat de Medicina, per part de professionals –especialment metges militars– que conseguiren obrir nous centres d'ensenyament. La coincidència en el temps d'aquestes iniciatives no es pot considerar casual, sinó com a resultat d'una sèrie de desenvolupaments paral·lels que se sintonitzaren en funció de les necessitats i de les expectatives originades pels problemes que afectaven la salut de la població. En un entorn no sempre procliu d'acceptar innovacions apareix un col·lectiu social força interessat en posar-les en pràctica, malgrat que no va aconseguir assegurar la seva continuïtat. La responsabilitat de la fundació dels centres esmentats va tenir un caire obertament institucional. La Societat Econòmica va promoure l'expedient de creació de l'Acadèmia Medicopràctica l'any 1784, i va donar suport a la proposta del metge de l'Hospital Militar, Antonio Almodóvar (1763-1823), per obrir l'any 1798 una Escola de Física i Química. D'altra banda, l'Ajuntament de Palma va acollir l'iniciativa del Síndic Personer Josef Ruiz de la Torre, presentada el desembre del 1788, per fundar una Escola d'Anatomia i Cirurgia. Tanmateix no pocs problemes afectaren l'obertura d'alguns d'aquests centres.

Pel que fa a l'Acadèmia, la documentació consultada evidència una sèrie de petits conflictes, especialment entre 1784 i 1788. Així les resistències del claustre de la Facultat de Medicina per acollir la nova institució; o les crítiques per part dels metges Joan Baptista Mas (1722-1796) i Joaquín Jaquotot (1726-1813) al projecte

d'Estatuts. Eren crítiques dirigides sobretot a la centralitat de l'ensenyament pràctic de la medicina i a l'eliminació del llatí com a llengua oficial de l'Acadèmia. Però els quatre metges responsables del projecte – Francesc Alemany (1735-18??), Rafael Evinent (1726-1814); Antoni Pau Togores, catedràtic de Patologia de la Facultat de Medicina i Vives— replicaren amb un altre escrit presentat el maig del 1785 on defensaven la seva actuació, ja que els Estatuts s'adaptaven a *la constitucion de nra. Isla*.

3B) EL COL·LEGI D'ANATOMIA I CIRURGIA DE PALMA DE MALLORCA (1790-1825), L'ESCOLA DE FÍSICA I QUÍMICA (1798-1800), PROJECTE DE CREACIÓ D'UNA CÀTEDRA DE CLÍNICA PRÀCTICA.

La fundació de l'Escola d'Anatomia i Cirurgia també es va trobar amb esculls. Pot ser el problema més greu fou l'oposició de doctor Francesc Socies (1716-17??), catedràtic d'aquesta especialitat de la Facultat de Medicina. Socies va dirigir una carta a l'Ajuntament recordant que ja hi havia una càtedra de Cirurgia de la qual ell era el titular des de 1770. També manifestava els seus dubtes sobre la capacitat del Síndic Personer per opinar sobre la situació de la Cirurgia a Mallorca,¹¹⁵ i considerava que, per aconseguir uns bons coneixements de la matèria, els alumnes havien d'estudiar, com a mínim, tres anys i assistir a les classes del catedràtic.¹¹⁶ L'Ajuntament va comunicar a Socies que podia continuar exercint el seu magisteri tal com habitualment ho feia, ja que l'escola que pretenia obrir la ciutat rés havia de veure amb el que ell argumentava.

L'Escola d'Anatomia i Cirurgia va començar les classes el mes d'abril del 1790. La regulació del seu funcionament tenia com a precedent el pla formulat pel seu primer director, el cirurgià Francesc Puig (1719-1798),¹¹⁷ destinat a l'Hospital Militar, però el marc normatiu va quedar fixat pels Estatuts, aprovats el 15 de març del mateix any. Els quinze articles que formaven el text oficial regulaven el funcionament de l'escola: el personal (un director que assumia la funció de

¹¹⁵ *"Es constante que no siendo el mencionado Personero médico ni cirujano, menos sabrá las circunstancias en que adolece la Cirugía, que no necesita de un disceptor anatómico para saber las causas de las enfermedades quirúrgicas porque ellas mismas las caracterizan, a diferencia de la medicina en que hay muchas muertes ocultas, que a no ser por la disceptación anatómica, no se podrá averiguar las causas de ellas"*, AMP, Llibre d'Ajuntament, 1789.

¹¹⁶ *"Contempla muy conveniente que estos, y todos los practicante deban acudir a la aula con el catedrático por el espacio de tres años continuos para enterarse del curso entero nuevo de Cirugía, que no necesita menos, esto es los que empezarán a cursar en adelante hasta ... no podrán pedir el Magisterio, y los que están más medianamente instruidos podrán a su tiempo pedir que de este modo y a beneficio de conferencias publicas de la cirugía teoricas y teorico prácticas que ofrece el Catedratico que expone, se experimentará mayor ciencia y provecho para el público"*. (AMP, Llibre d'Ajuntament, 1789)

¹¹⁷ Francisco Puig (1790), *Plan para perfeccionar los estudios de Cirugía*, Imprenta Tomás Amorós, Palma.

primer mestre, un segon mestre cirurgià i un porter), el calendari de les classes i el període de vacances, el pla d'Estudis, l'idioma en què s'havien d'impartir les classes ("idioma vulgar"), o l'establiment d'una forta disciplina interna; també estipulaven la localització del centre, així com els tipus d'alumnes que podien aprofitar-se dels ensenyaments. L'ajuntament finançava els sous del personal, les despeses de la construcció d'un nou local amb un amfiteatre anatòmic, i l'adquisició dels instruments i de la maquinària exigida per les classes pràctiques, a més d'assumir la responsabilitat de proporcionar els cadàvers per a les classes d'Anatomia.

El mes de març del 1798, el també metge de l'Hospital Militar, Antonio Almodóvar, va remetre un escrit sol·licitant el suport de la Societat Econòmica per poder ensenyar amb el títol de "professor" a l'Escola de Física i Química que ell havia creat. Exposava que diàriament i durant dues hores exposava els principis d'aquestes ciències a un grup de vuit alumnes (metges i cirurgians), al temps que realitzava alguns dels experiments que l'explicació d'aquestes matèries així ho exigia. També demanava l'ajut de la Societat per finançar els experiments, al temps que es comprometia a admetre de manera gratuïta tots els qui volguessin assistir a les seves classes. La Societat va acceptar les condicions d'Almodóvar i l'escola es va obrir el dia 4 de juny de 1798.

Com a informació complementària i per mostrar l'interès per millorar els coneixements de la pràctica mèdica s'ha considerat incloure una breu referència a la proposta de creació d'una càtedra de Clínica Pràctica. A finals del 1799, el metge i soci de l'Acadèmia, Antoni Terrers¹¹⁸, presentava una memòria on s'exposava que la formació que rebien els alumnes en les seves pràctiques hospitalàries variava molt en funció de les possibilitats del metge per dedicar-los més o menys atenció. La formació dels alumnes no podia dependre, per tant, del metge encarregat de l'hospital, sinó que calia comptar amb un mestre de clínica per ensenyar tot el que concernia a la medicina pràctica, seguint l'experiència de les càtedres creades a València. Això significaria un avanç notable de la medicina pràctica que ajudaria a millorar la salut de la població mallorquina¹¹⁹. Però, tot i l'interès de la proposta i la seva acceptació

¹¹⁸ . D. Antonio Terrers, "Memoria en que se pondera la necesidad que hay en la Isla de Mallorca del establecimiento de una Cátedra de clínica como la que se ha fundado en Madrid para la más perfecta instrucción de los Alumnos de esta RI. Academia sin la cual no puede ésta hacer los progresos que necesita el publico para la conservación de su salud" (manuscrita), Palma 1799 (Archivo Real Academia de Medicina de Baleares)

¹¹⁹ "... de ver dentro de poco tiempo mucho más adelantada la medicina práctica en esta Isla y tal vez no veríamos con tanta frecuencia los diferentes pareceres que observamos en las consultas de los Médicos sobre la suposición de las causas sin la propinación de los medicamentos, de manera que por motivo de las diferentes causas que suponen y los diferentes y tan opuestos medicamentos que aconsejan, es preciso en muchas ocasiones conceder o que bien ninguno entiende la enfermedad, o que (por hacerles algún favor) alguno de ellos no sabe lo que se pesca." (A. Terrers, op. cit, R.A.M.)

per part de l'Acadèmia, no es tenen notícies del seu establiment. La finalització de la vida activa d'aquesta institució a començaments del 1800 possiblement va aturar tot aquest tipus d'iniciatives.

Els objectius d'aquests centres presenten una certa similitud. Tant l'Acadèmia com l'Escola d'Anatomia coincidien en assenyalar la necessitat de reconèixer la importància de l'experiència com a base dels avançaments en la medicina i en la cirurgia. Així a l'encapçalament dels Estatus de l'acadèmia de Medicina s'afirma que

“Es constante que la medicina jamás ha llegado al grado de perfección de que era capaz por el camino del sistema, antes debe solo sus adelantamientos a la experiencia; de ahí es que son tan recomendables y necesarias las Academias para investigar la naturaleza y sus arcanos con el debido discernimiento y sólida crítica, caminando por la misma senda experimental, que abrieron los Antiguos y mejoraron tantos Modernos.”

En la mateixa línia s'expressa el Síndic Personer de l'Ajuntament de Palma, amb una clara referència al manteniment i a la millora de la salut pública:

“Para procurar mejorar la Salud Pública, digna de ser preferida a todo y evitar funestas consecuencias a la humanidad ... el mismo Público recomendó a su Síndico Personero entre otros puntos, y en el mismo acto de su elección el establecimiento de una Escuela para enseñar las operaciones prácticas y especialmente la Anatomía, ignorada aquí casi del todo; con el laudable objeto de perfeccionarse más y más los facultativos que hoy existen y enseñar tan importante ciencia a los jóvenes estudioso.” (AMP, Llibre d'Ajuntament, gener 1789)

També els objectius d'Antonio Almodóvar coincideixen quan apunten la necessitat d'instruir els professionals de la sanitat en els nous plantejaments i les noves aplicacions de la Física i de la Química, com a ciències experimentals, tal com s'estan desenvolupant a Europa. Es tracta de ciències que permeten investigar els fenòmens de la naturalesa i

“con particularidad a los Individuos del Arte de curar, a que no se les permita ejercer inmunes sus respectivas facultades en ningún punto de la Europa sabia, sin el previo estudio de estas ciencias ... Estas supremas resoluciones manifiestamente nos declaran los grandes atrasos que experimentaban la Medicina y Cirugía y que de ningún modo pueden ser asequibles sus progresos sino por el socorro de los ramos auxiliares insinuados”

La fundació dels tres centres, per tant, té una clara vocació experimental, mostra la necessitat d'introduir les innovacions que s'han anat incorporant en els seus respectius camps científics, i manifesten unes propostes de professionalització dins la línia d'allò que s'està organitzant a altres indrets.

Però també presenten diferències i on millor s'evidencien és en la finalitat de cada centre, en les seves activitats i en la seva continuïtat. En relació a la finalitat, la principal diferència entre l'acadèmia i l'escola rau que la primera fou un centre de formació superior, mentre que la segona va funcionar com una escola de formació professional; per la seva banda l'Escola de Física i Química tenia un caire més informatiu i anava dirigida a professionals ja formats. En relació a les activitats desenvolupades, les de l'Acadèmia es poden agrupar en tres apartats; el primer abarcava tot allò relacionat amb la formació dels metges en la medicina pràctica,¹²⁰ a més de poder controlar l'exercici i la pràctica de la medicina, la qual cosa va capacitar l'Acadèmia per legitimar l'exercici de la professió mèdica;¹²¹ el segon comprenia tots els escrits dirigits a complimentar una de les principals obligacions dels acadèmics, com era "*trabajar las observaciones de las Enfermedades y Epidemias con la mayor exactitud*", i abraça tant el conjunt de memòries científiques i d'exercicis pràctics, força indicatiu de la sòlida cultura mèdica dels acadèmics mallorquins,¹²² com les *Topografies mèdiques* presentades pels metges de la part forana entre 1789 i 1790, com a resposta a la sol·licitud feta per l'Acadèmia en el moment de la seva fundació; el darrer apartat es refereix a activitats diverses, entre les quals cal ressenyar l'elaboració setmanal d'unes *Taules Meteorològiques* –les medicions meteorològiques es feien amb un termòmetre Réamur– i una relació de les principals malalties ocorregudes a l'illa durant aquest període¹²³; tant les taules com la relació de malalties es varen publicar al *Semanario Económico* de 1791 a 1799, un exemple de les quals s'inclou a continuació (quadre 1), i a finals de l'any 1799 els socis Rafel Rosselló (1761-1821) i Marià Ferrer (1764-18??) varen resumir tota aquesta informació en un treball titulat

¹²⁰ Tal com s'especifica a l'article 30 dels Estatuts: "*que los [médicos] que se graduaren después de celebrada la primera Junta Académica en adelante, no puedan ejercer la Facultad Médica: 1. sin haber antes practicado dos años en uno de los Hospitales de esta Plaza...; 2. sin haber frecuentado las Juntas literarias de la Academia en calidad de Alumnos; 3. sin haber sufrido el examen señalado en el art. XXIX; para que de este modo se constituyan útiles a la Patria, sean dignos de la confianza del Público y la Academia mantenga el vigor y esmero con que se establece.*"

¹²¹ Un acte del *Real Acuerdo de la Audiencia de Mallorca* del dia 17 d'agost de 1795 determinava: "*Que el Presidente de la Real Academia Médico-Práctica, forme lista de todos los Facultativos aprobados por la misma que pueden ejercer su profesión y se entregue un exemplar en todas las Boticas con la prevención que no admitan receta alguna de Médico que no sea de los aprobados pena de 40 libras aplicadas por mitad a penas de Cámara y gastos de justicia, y en la misma pena incurrirá todo Médico que sin ser Socio ejerza la Facultad*". (Notícia publicada al *Semanario Económico*, núm. 42, de 17 d'octubre de 1795.

¹²² J. Sureda i Blanes (1960) diu que a l'arxiu de l'Acadèmia hi ha depositades 117 memòries, mentre que Francesc. Bujosa (1975) cita 137 dissertacions.

¹²³ "*Art.V-A dos ó tres Académicos de los mas aficionados encargará la Academia el formar tablas meteorológicas arregladas al plan de la sociedad Médica de Paris, ó de Federico Hoffman, los que deberán presentarse à la Academia en cada junta*".

Corolarios Metheorologico-Médicos, manuscrit que es conserva actualment a l'arxiu de la Reial Acadèmia de Medicina de Palma.

Quadre 1. Extracto de las Tablas Barométrico-Metereológicas, y de las relaciones de las enfermedades observadas en el mes de Febrero [SE, 25, 20 marzo 1795]

- *En este mes ha dominado el viento S-O. y han reinado O. N O. y N-E.*
- *El Termómetro señaló por la mayor parte de 9 grados à 11: su mayor graduación llegó á 12 grados, y la menor à 6 grados.*
- *El Barómetro hizo muchísimas variaciones. Por la mayor parte señaló de 27 pulgadas 10 líneas á 28 pulgadas, su mayor graduación llegó á 28 pulgadas 5 líneas, y la menor á 27 pulgadas 4 líneas. El Cielo por mas de dos terceras partes de tiempo estuvo nublado se observaron 12 días de lluvia, 5 de viento, y 2 en que nevó. La temperatura fue fría y húmeda.*
- *Sin embargo de que en este mes se ha aumentado el numero de las calenturas pútridas, pero no han sido malignas sino muy regulares, y benignas; y a proporción del crecido numero de enfermos, ha habido pocos muertos.*
- *Aunque se ha visto ser necesarias las sangrías en el principio de la enfermedad, pero no tanto como en Enero á causa de ser mas húmeda la temperatura. Los purgantes reiterados han producido buenos efectos, han sido necesarios los ácidos vegetales, y en algunos los minerales; y los sinapismos han surtido efectos admirables. La escarlatina que ha continuado sin ser epidémica, no ha atajado con tanta fuerza la garganta, y aunque en algunos han sido menester las sangrías, pero en los mas las solas limonadas, y el abrigo de la cama han terminado felizmente la enfermedad. Se han dejado ver algunos reumatismos y algunos resfriados; en estos han sido suficientes los blandos sudosíticos, y en aquellos la sangría ha sido necesaria.*

Les activitats de l'Escola d'Anatomia i Cirurgia es realitzaren seguint allò acordat als Estatuts aprovats per l'Ajuntament; entre les més significatives es poden citar els primers examens públics que es feren al recentment acabat Amfiteatre Anatòmic, que varen constituir un autèntic esdeveniment a Palma, tal com manifesta la notícia publicada al *Semanario Económico* (Quadre 2) i convé assenyalar que un

dels alumnes examinats –Bartomeu Bover (176?-1824)– va ser el tercer director de l'escola (després de Francesc Puig i de Sebastià Muntaner (1740-1811); sembla que en anys successius es varen mantenir aquests exàmens públics, però sense la solemnitat del primer. Pel que fa a l'Escola de Física i Química no es té molta informació sobre les activitats desenvolupades, però, com ja s'anticipat abans, tota la responsabilitat l'assumia el seu director, Antonio Almodóvar, amb les seves exposicions i experiments com a base del funcionament de l'escola.

Quadre 2. EXAMEN PÚBLIC DELS ALUMNES DE L'ESCOLA DE CIRURGIA,

[Semnario Económico, 51, desembre 1791]

- *Dia 9 del corriente, a las tres de la tarde se ejecutaron los exámenes públicos de los Alumnos que cursan en la escuela de Anatomía y Cirugía en su Anfiteatro por resolución del Muy Ilustre Ayuntamiento a solicitud de los Maestros a fin de satisfacer al Público.*
- [Disertaciones]:
- *Bartholomé Bover, sobre la osificación y sus progresos, según los diferentes pareceres de los autores antiguos y modernos, acomodados a los experimentos físicos y a la mecánica. ... Dicho Bartholomé Bover demostró mecánicamente la contribución del aire en la respiración y dio las causas de la primera inspiración y expiración.*
- *Miguel Vich, hizo la división del esqueleto y nombró todos los huesos hasta los sesamoideos.*
- *Antonio Arbona¹²⁴, trató de la cabeza, ocupándose en su proporción y figura en las varias Naciones, con piezas que hizo ver y también las suturas y mollera y como se presenta en el parto natural.*
- *Guillermo Ribot, demostró las varias articulaciones de los huesos y la actividad de ellas para la firmeza y movilidad de la máquina.*
- *Jaime Puig, sobre la figura y construcción del pecho, e hizo ver la mecánica con que las costillas y el esternón concurren a la respiración.*

¹²⁴ Antoni Arbona (176?-1821). Va morir a conseqüència de l'epidèmia de pesta groga de 1821 a Palma.

- *Pedro Juan Ramis, expuso lo esencial del pelvis, o basinete, y con razones prácticas probó que se debe mirar imposible la separación de sus huesos, aun en los partos trabajosos.*
- *Jaime Jordá, las diferentes configuraciones de los huesos.*
- *Pedro Juan Capellá y Sebastián Amengual, hicieron la demostración de algunos huesos en particular*
- *Juan Nicolau, nombró los músculos que sirven a los varios movimientos del brazo.*
- *Juan Cerdá y Bernardo Amengual, hicieron la demostración de los quien se reparan el agujero de Botat y el canal arterioso, vasos del corazón y su distribución por todo el cuerpo.*

Entre las piezas de instrucción que sirvieron en el acto, trabajadas por los mismos alumnos, se presentaron dos de gran utilidad, que fueron el corazón de un infante de siete meses en, con la salida de sus principales vasos, mantenido en un vidrio con espíritu de vino y sin inyectar; y la otra, la de un adulto, a quien por su excesiva talla y extraordinaria magnitud de partes se le separaron el corazón y sus vasos, el cual tiene desde su base a la punta ocho pulgadas, y dos líneas de longitud y cinco de latitud en la base, es igualmente extraordinaria la arteria aorta, de manera que tiene de diámetro circular cuatro pulgadas y media y una línea, y sigue a proporción toda su distribución que está pegada con alfileres en un pedazo de madera con su pedestal y todo sin inyectar guarda su natural configuración mediante un poco de barniz para su conservación.

Se hace digno de la atención del público, que los Alumnos han conseguido estos adelantamientos en el corto espacio de un año que ha mediado desde el propio día del próximo pasado en que se abrió la Escuela.

En darrer lloc i en relació a la seva continuïtat, aquesta presenta trajectòries força distintes. L'Escola de Física i Química va tenir una durada intermitent, a causa de la manca de finançament de la qual es queixava el seu director; l'any 1800 la Societat Econòmica va decidir tancar definitivament l'escola. Més llarga va ser la vida activa de l'Acadèmia Medicopràctica, de 1789 a 1800, quan per una sèrie de causes, algunes d'aquestes alienes a la pròpia Acadèmia (sembla que la pressió de la Facultat de Medicina fou una d'aquestes causes) va

acabar les seves activitats. L'Escola de Cirurgia fou la institució amb una major continuïtat; l'any 1825 tancava després de quasi trenta-cinc anys d'activitat i després d'haver aconseguit millorar considerablement la consideració social dels cirurgians mallorquins, gràcies a l'excel·lent formació científica que allà s'impartia.

Els esforços d'un petit grup d'elits socials i culturals mallorquines no foren alienes a la importància i al significat de la professionalització com a via d'adaptació dels nous coneixements científics i de la seva aplicació pràctica per millorar les condicions de vida de la població. El fet encara té més rellevància, ja que les iniciatives fins ara descrites es produïren en un moment en què també es reflectien actuacions similars relacionades amb altres sectors i, molt especialment, es produïren fora de l'àmbit acadèmic oficial.

Amb la desaparició de la Facultat de Medicina primer i de la Universitat Literària uns anys més tard, els estudis universitaris a les Illes Balears deixaren de tenir suport institucional en el primer terç del segle XIX. Les explicacions d'aquesta situació es poden trobar en un seguit de processos que tenen el seu origen més immediat en la incapacitat (voluntària o no) de la universitat mallorquina per adaptar-se a les noves exigències que es plantejaven en l'àmbit de l'ensenyament superior. Però també es poden trobar en un context més general de remodelació de les estructures educatives, on la progressiva intervenció de l'estat constitueix un element clau de l'esmentada remodelació. Es tracta de fenòmens que, alhora, es veuen acompanyats de la consolidació de formes de professionalització (velles i noves) que afectaran, entre altres aspectes, la pràctica de la medicina.

A partir dels anys 30 del Vuit-cents es comencen a plantejar propostes academicistes que tradueixen maneres de donar suport als nous professionals de les ciències de la salut de les Illes Balears. Els exemples més representatius foren la creació de la Real Acadèmia de Medicina de Palma de Mallorca l'any 1831, i de l'Acadèmia Quirúrgica de Mallorca l'any 1847. Ambdues institucions suposaren els intents més clars d'aquestes propostes, però amb resultats diferents. La primera continua vigent actualment, mentre que la segona sembla que va desaparèixer l'any 1869. Una breu descripció de cada una d'aquestes permet per una part esbrinar la naturalesa de dites institucions i per l'altra reflexionar sobre la possibilitat de considerar les seves tasques com una forma d'ensenyament superior.

3C) LA REIAL ACADÈMIA DE MEDICINA I CIRURGIA DE PALMA DE MALLORCA (1831-)

Una Reial ordre de 28 d'agost de 1830 organitzava els districtes mèdics a Espanya; i al capdavant de cada districte es creava una Acadèmia de Medicina i Cirurgia. Palma fou un d'aquests districtes i per aquest motiu la Reial Acadèmia de Medicina de Palma (fundada dia 22 de març de 1831) va tenir des del seu començament un caràcter oficial. El seu primer president fou Miquel Noguera de Superna, catedràtic de Patologia de l'antiga (i ja desapareguda) Facultat de Medicina i la resta de socis de número foren els doctors Pere Josep Arabí, Mateu Castellà (1797-1859), Rafel Cerdó, Gabriel Floriana, Miquel Muntaner (1805-1860), llicenciat a Palma, Joan Nicolau, Francesc i Miquel Oleo, Felip Salom, Joan Trías i Damià Verger (1787-1849). A més d'aquests dotze socis de número hi havia cinc agregats, amb l'apel·lació de subdelegats representaven l'Acadèmia a les principals poblacions dels diferents partits judicials; també comptava amb un nombre indeterminat de socis corresponsals residents a la península i a l'estranger.

En principi es tractava d'un organisme competent i la màxima autoritat per a l'exercici pràctic de la medicina i la cirurgia, i a qui calia consultar sobre els temes de salut pública (com la construcció d'hospitals, llatzarets, presons, entre altres). Segons el *Reglamento general* que incorporava aquesta Reial ordre, una de les seves activitats era, per exemple, realitzar els exàmens de revàlida dels metges i les comares. Però amb la introducció del règim constitucional (a partir del 1834) les seves funcions varen quedar limitades a la formació dels seus membres i a l'actuació amb caràcter consultiu en moments de necessitat quan s'havien de prendre mesures de política sanitària d'abast i aplicació pública, per exemple, en períodes epidèmics.

Hi havia algunes diferències amb la institució que la va precedir. Pot ser la més significativa era que l'Acadèmia Medicopràctica acceptava com a socis tots els metges de Mallorca, cosa que no pasava amb la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia que, des del seu començament, va reduir de manera dràstica el nombre dels seus membres: en un principi només eren dotze els membres numeraris, nombre que va augmentar al llarg del temps fins arribar als vint-i-tres d'avui dia. Per altra banda, i si bé la nova acadèmia integrava metges i cirurgians, aquests darrers no serien admesos com a membres de la nova institució fins anys més tard; i només ho podien ser els que gaudien dels títols de metge i de cirurgià.

El discurs inaugural de Miquel Noguera de Superna incorporà algunes reflexions entorn de les funcions de la nova acadèmia que cal destacar. En relació als socis,

assenyalava la necessitat d'estudiar les ciències que ell considerava "auxiliars" de la medicina, com és ara la física, la meteorologia, la química o la botànica; però sobretot aquelles que constituïen el fonament de la seva formació: l'anatomia, la fisiologia, la higiene, o la patologia, entre d'altres. Reflexions com les precedents, o treballs sobre qüestions puntuals, constituïrien els temes de les lliçons inaugurals del cursos de l'Acadèmia que s'acostumaven a celebrar al llarg del Vuit-cents, –i encara ho fan– al començament del més de gener. Algunes referències d'aquestes lliçons poden documentar l'afirmació precedent. A la sessió del dia 2 de gener de l'any 1868 el metge i soci de número, Fernando Weyler Laviña, va parlar sobre el tema *¿Cuáles son las causas de la frecuencia de la litíasis en la Isla de Mallorca y los medios de remediarla, impidiendo su desarrollo?*. A la del dia 31 de gener de l'any 1883, el també soci Gabriel Martorell i Rubí, veterinari i subdelegat de Sanitat de Veterinària del Partit Judicial de Palma, va titular el seu discurs *Algunas consideraciones sobre la alimentación animal*. A la del dia 29 de gener de l'any 1899, el soci Jaume Escalas va tractar *La fiebre amarilla en Palma en el presente siglo*.

L'any 1876 es varen actualitzar els antics estatuts, que foren aprovats uns anys més tard (*Reglamento de la Academia de Medicina y Cirugía de Palma de Mallorca. Palma, imprenta Bartomeu Rotger, 1879*) i varen estar vigents fins a l'any 1924. L'actualització va incorporar alguns canvis significatius. Els socis, amb el nou reglament, podien ser de tres classes: numeraris, honoraris i corresponsals. També s'establí l'ampliació de les especialitats sanitàries que quedava palesa en la composició dels socis numeraris: setze metges cirurgians, tres apotecaris i un manescal. A més, s'incorporava la divisió en set seccions: anatomia i fisiologia, medicina, cirurgia, higiene pública, literatura i filosofia mèdiques, farmàcia i veterinària; i es creaven quatre comissions permanents –epidèmies, contagis, epizooties i efemèrides epidèmiques; i altres quatre de medicina legal i d'aigües i banys minerals; de vacunació; de l'exàmen de remeis nous i secrets i una comissió de correcció del lligatge escrit.

30) L'ACADÈMIA QUIRÚRGICA MALLORQUINA (1847-1869)

L'Acadèmia quirúrgica fou una institució de vida més curta, però amb una trajectòria molt intensa. Sureda Blanes considerà la seva fundació com una resposta dels cirurgians al rebuix de l'Acadèmia de Medicina d'acceptar-los com a socis de número; de fet, en un escrit que els cirurgians varen remetre a l'esmentada acadèmia el 24 d'octubre de 1846 manifesten com un dels seus principals objectius:

“... el bien de la humanidad, el engrandecimiento de la ciencia que profesan y la justa vindicación de su clase, a fin de sustraerla del vergonzoso estado de abyección en que se ve tan injustamente sumida por el desprecio de unos cuantos envidiosos de su brillante aureola”

Abans d'aquesta data ja havien enviat el projecte de reglament a l'*Academia Quirúrgica Matritense* i també a un grup de socis de l'Acadèmia de Medicina de Palma, i la resposta d'ambdòs interlocutors fou altament favorable. Però l'aprovació definitiva d'aquest reglament no es va signar fins uns mesos més tard, quan la *Junta Suprema de Sanidad del Reino*, mitjançant ofici de 9 de febrer de 1847, va donar permís als cirurgians mallorquins per a l'obertura de la nova Acadèmia Quirúrgica Mallorquina. A l'escrit ja esmentat, de 24 d'octubre de 1846, els seus autors Esteva Puget i Gabriel Rico argumentaven a favor de l'esmentat centre per la necessitat de comptar amb un indret on els professionals de la cirurgia poguessin reunir-se, i

“...donde la disertación razonada de materias científicas les proporcione una mutua ilustración y les facilite los medios de estar al corriente en los progresos del arte...”

Aquest primer reglament tenia catorze articles i unes *Disposiciones Generales*; però es va modificar amb certa freqüència. El 1852 va passar a tenir vint capítols i vuitanta-quatre articles i el 1855 es va redactar un règim de govern intern, format per quaranta-set articles. En línies generals els aspectes més rellevants del reglament eren els referits als socis, i a la naturalesa de les seves activitats. En relació als primers es definien tres tipus de socis: de número, corresponsals i de mèrit; el govern de l'Acadèmia corresponia a un director, un secretari i un dipositari, nomenats pels socis de número per un període d'un any. En relació a les segones es proposaven dos tipus de juntes: literàries i de govern que podien ser ordinàries i extraordinàries. A les disposicions generals apareixen unes exigències de participació als socis; en cas de no presentar els treballs literaris podien ser expulsats de l'Acadèmia.

Al quadre següent s'inclou una relació de les persones que varen ocupar els càrrecs de l'Acadèmia des de 1851 a 1863. Una observació acurada de la llista permet veure com dels vint-i-un cirurgians que apareixen, cinc ocupen càrrecs durant quatre anys: Tomàs Escafí, Mateu Estades, Rafel Fiol, Gabriel Rico, i Fernando Weyler (1808-1879) llicenciat a Barcelona i altres tres durant tres i dos anys, respectivament (Bernat Torrandell, Llorenç Muntaner i Antoni Nicolau). És a dir, dels més de dos-cents socis que va arribar a tenir aquesta acadèmia, deu foren

els més responsables de la seva continuïtat. Per altra part i per poder calibrar la naturalesa de la seva activitat (socis i Acadèmia) només cal tenir en compte dues referències: treballs i sessions literàries, i corresponsalia amb altres institucions.

Relació de càrrecs de l'Acadèmia Quirúrgica (1851-1863)

	1851	1852	1856
Director	Llorenç Muntaner	Mateu Estades	Fernando Weyler
Vicedirector	Mateu Mestre	Gabriel Rico	Antoni Nicolau
S. de Govern	Josep Ensenyat	Pedro Trias	Jaume L. Garau
S. de Correspondència.	Gabriel Rico	Joan Crespi	Gabriel Rico
Dipositari	Josep Vidal	Rafel Fiol	Rafel Fiol
Comptador	Joan I. Martorell	Tomàs Escafi	Jaume Oms
Bibliotecari	Mateu Estades	Antoni Morey	Mateu Estades

	1857	1858	1863
Director	Fernando Weyler	Fernando Weyler	Fernando Weyler
Vicedirector	Antoni Nicolau	Llorenç Muntaner	Gabriel Rico
S. de Govern	Llorenç Muntaner	Antoni Nicolau	Josep I. Morey
S. de Correspondència.	Tomàs Escafi	Tomàs Escafi	Antoni Frontera
Dipositari	Rafel Fiol	Rafel Fiol	Joan L. Tolrà
Comptador	Bernat Torrandell	Bernat Torrandell	Bernat Torrandell
Bibliotecari	Mateu Estades	Joan Nicolau	Tomàs Escafi

En relació als treballs presentats i a les sessions literàries realitzades, les dades són prou clares; els primers anys es varen fer dues juntes literàries mensuals on es presentaren treballs quirúrgics i mèdics sobre matèries diverses. No és possible relacionar tot el que es va presentar, però sí es poden donar algunes referències per documentar l'activitat desenvolupada: durant l'any 1848 es varen dedicar quatre sessions a l'epidèmia de pigota que havia afectat la població de Ciutat; Antoni Nicolau va exposar durant quatre sessions els problemes que plantejava el tractament de les hèrnies estrangulades; i se'n dedicaren cinc al tractament de les fractures de la ròtula seguint el plantejament de la memòria presentada per Tomàs Escafi; i la relació no acaba aquí. L'activitat es va mantenir al mateix ritme al llarg de més de deu anys, i sols va començar a decaure a partir de 1858.

Pel que fa a les corresponsalies amb altres acadèmies, Rodríguez Tejerina informa que varen establir relacions científiques amb l'*Academia Quirúrgica Matritense*, l'*Academia Cesaraugustana*, l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona, l'*Academia de Esculapio* de Madrid, la Societat de Ciències Mèdiques de Lisboa, l'Acadèmia de Cirurgia de París i Erlagen (aquestes gràcies a les bones relacions

de Gabriel Rico). A més i juntament amb les acadèmies de Madrid i Saragossa, va tenir dues publicacions oficials, *La Unión* i *El Eco de los Cirujanos*; i rebien *La Abeja Médica Española* i *El Telégrafo Médico* publicades a Barcelona, i la *Revista Médica de la Academia de Emulación de Santiago*. Tampoc la relació no acaba aquí, i la informació s'enriqueix si es tenen en compte tant els llibres que anaven comprant, com els objectes que anaven incorporant al seu gabinet d'instruments. Una mostra del significat d'aquest centre és el discurs que va pronunciar l'any 1852 el director de l'Acadèmia:

“La Ciencia es el maravilloso patrimonio del hombre. El mundo médico no solo sabe ya que existe en Palma de Mallorca una Academia Quirúrgica, cuyo único objeto es fomentar el adelantamiento de la ciencia, la importancia social de los que la profesan y grangearse la estimacion de los que imploran sus auxilios; sino que le consta también que los que la componen han sabido llenar cumplidamente dicho objeto. La multitud de ilustradas Academias, tanto nacionales como extranjeras, que tan solícitas se han mostrado en establecer lazos fraternales con la nuestra, nos dan una prueba de ello.”

La desaparició de l'Acadèmia, segons Rodríguez Tejerina, cal atribuir-la a:

las nuevas generaciones de médicos-cirujanos universitarios se olvidaron totalmente de aquellos humildes compañeros que habían pugnado, con ahinco, por zafarse de su modesta condición... La crónica de la existencia de la Academia Quirúrgica Mallorquina también fue relegada al más absoluto y despectivo olvido.

3E) EL COL·LEGI DE METGES DE BALEARS (1882-)

Dins la segona etapa de l'*Ateneu Balear* (1877-1892)¹²⁵ en el si de la secció de ciències naturals i exactes va néixer la subsecció de ciències mèdiques de l'*Ateneu* el 25 de febrer de 1882, punt de partida del que, amb el temps, ha estat el Col·legi Oficial de Metges de Balears. Aquesta subsecció va adoptar des del 7 d'octubre de 1882 el nom de *Colegio Médico-Farmacéutico* i es va instal·lar al local de l'antiga Acadèmia Quirúrgica Mallorquina. Formaven part d'aquesta entitat tant metges com apotecaris i veterinaris. El Col·legi va tenir des d'un principi com a principal preocupació allò que avui denominam la formació permanent dels professionals

¹²⁵ Cal tenir en compte: Francesc Bujosa; Joan March (2001) *L'Ateneu Balear (1877-1892). Una associació poc estudiada*. Palma de Mallorca. El moviment associatiu a les Illes Balears. XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals, pp. 397-411; José Tomás Montserrat (1985). *Medicina y Sociedad. El Colegio de médicos de Baleares 1882-1982*. Palma de Mallorca. Colegio Oficial de Médicos de Baleares.

de la salut i que en aquells moment es denominaven seccions científiques. Així a les poques setmanes de la constitució del Col·legi, el 5 de desembre, el metge llicenciat a Barcelona Tomàs Darder (1850-1931) va presentar a discussió dels seus companys: *Un caso clínico de fiebre palúdica con complicaciones trombóticas*. Des de la seva fundació fins avui dia, amb èpoques més brillants i èpoques més estèrils, el Col·legi de metges ha estat present en aquesta labor autoformativa dels professionals de la Medicina i en el seu si s'han anat debatint els nous esdeveniments sobre les ciències de la salut després de poc temps d'haver-se produït.

Amb el mateix esperit fundacional de contribuir a la formació permanent dels professionals va sortir a la llum l'1 de gener de 1885 la *Revista Balear de Medicina, Farmacia y Veterinaria* (1885-1888) amb el que era en aquell moment el president del Col·legi, el metge llicenciat a Barcelona, Llorenç Muntaner (1824-1898), com a director. La revista, amb les vicissituds habituals d'aquest tipus de publicacions i amb els canvis de nom també corrents, *Revista Balear de Ciencias Médicas* (1888-1912). Va servir per mantenir els col·legiats, al dia dels avanços científics, mitjançant els articles dels professionals de les illes i també de les ressenyes de les publicacions interessants que sortien a la llum a qualsevol indret.

Les seccions científiques tenen periòdicament una sessió solemne "els discursos inaugurals de curs", i es duïen a terme en el mes de gener o febrer de cada any. Analitzant la relació dels títols dels discursos inaugurals podem veure com els avanços científics es discutien a les sessions científiques del Col·legi al poc temps de produir-se. Així, l'any 1885 el metge llicenciat a Barcelona Julià Alvarez (1850-1925) va dissertar sobre *Atmitiendo la maturaliza parasitaria de la tuberculosis ¿puede ser un elemento de infección la leche de las vacas atacadas de esta enfermedad, empleada en concepto bromatológica o terapéutico?*¹²⁶; l'any 1888 el metge llicenciat a Madrid, José González-Cepeda (1843-1894), va dissertar sobre *La Antropología es la base de todas las demás ciencias*; l'any 1891 el metge llicenciat a Madrid, Francesc Sancho (1849-1909), va dissertar sobre *Algunas consideraciones sobre los descubrimientos de Koch en la tuberculosis*; l'any 1894 el metge llicenciat a Barcelona i historiador de la medicina, Enric Fajarnes (1858-1934), va dissertar sobre *El progreso en la Historia de las Ciencias Médicas*; l'any 1897 el metge llicenciat a Madrid, Joan Munar (1846-1911), va dissertar sobre *Abastecimiento de Aguas y Alcantarillado de la ciudad de Palma*; l'any 1898 el metge llicenciat a Barcelona, Rafael Ribas (1856-1913), va dissertar sobre *El laboratorio Bio-Químico*; l'any 1899 el metge llicenciat a Barcelona, Guillem Serra (1844-1910), va dissertar sobre *Algunas consideraciones sobre Higiene y Educación de la mujer*; l'any 1900

¹²⁶ R. Koch (1843-1910), va descobrir el bacil que du el seu nom, l'any 1883.

el metge, Josep Cerdà (18??-19??), va dissertar sobre *Necesidad de lactancia materna*; l'any 1901 el manescal i metge, Antoni Bosch (1859-1934), va dissertar sobre *Estudio sobre la rabia*; l'any 1904 el metge llicenciat a Barcelona, Bernat Riera (1864-1926), va dissertar sobre el *Concepto Higiénico social de la protección a la infancia*; l'any 1909 el metge llicenciat a Barcelona, Gabriel Oliver (1847-1934), va dissertar sobre *La Higiene y la canalización*; l'any 1916 el farmacèutic, Joan Gamundí, va dissertar sobre *La Química y la Guerra*, l'any 1933 el metge llicenciat a Barcelona, Joan Ignasi Valentí (1901-1936), va dissertar sobre "*L'organització de la lluita contra la follia: realitzacions*".

3F) LA DIRECCIÓ PROVINCIAL DE SANITAT

La política sanitària a Espanya es va dur a terme, des del segle XIX i bona part del segle XX, des de la *Dirección General de Sanidad del Ministerio de Gobernación*. A nivell de províncies, l'estructura es basava en els denominats *Institutos o Jefaturas Provinciales de Sanidad* en els quals estaven inscrites les *Direcciones Provinciales de Higiene, Direcciones Provinciales de Puericultura* i altres organismes que varen ser un antecedent directe de les actuals conselleries de salut de les comunitats autònomes.

En relació a la docència de ciències de la salut fora de les universitats i pel que denominam avui en dia la formació especialitzada el moment d'inflexió a nivell d'Espanya i les "províncies" es va produir l'any 1924 amb la creació de l'*Escuela Nacional de Sanidad a Madrid*.

Vegem un extracte del Decret de creació de l'*Escuela Nacional de Sanidad* aparegut a la *Gazeta de Madrid* el 12 de desembre de 1924, pàg. 1196 i 1197.

Exposicion

Señor: Dispuesto el Gobierno a prestar a la Sanidad publica la atención que los tiempos demandan, considera de primordial interés llevar a la organización sanitarias aquellas reformas que son fundamentales para el desarrollo progresivo y la constante eficacia de sus funciones.

En el orden lógico, la primera de todas es la que se refiere a la instrucción técnica del personal. La ciencia sanitaria alcanza hoy tan extensos dominio, que seguramente no existe en la Medicina especialidad más justificada que la suya. Y si ya antes era notoria la conveniencia de dar al personal la preparación adecuada, en armonia con los fines profesionales, la anexión de nuevos campos

higiénicosociales y la organización de las Inspecciones Municipales de Sanidad en el Estatuto municipal y en su Reglamento de servicios sanitarios, elevan la conveniencia de la especialización a la categoría de necesidad inaplazable, agravada por la dificultad de seleccionar personal idóneo, conforme acreditan repetidas convocatorias en las que, jueces más indulgentes que severos, no pudieron cubrir las plazas anunciadas.

La única forma de remediar esta situación es crear a la Escuela Nacional de Sanidad, aprovechando la circunstancia de poseer el Ministerio de la Gobernación los elementos fundamentales, que son: una Institución provista de laboratorios apropiados donde enseñar Microbiología, Serología, Desinfección y las materias de Física y Química pertinentes a la Higiene, y un Hospital donde estudiar a fondo el total proceso de las infecciones y la aplicación de medidas y procedimientos de índole médico-social. Estas enseñanzas, que forman la medula de la especialización, habrán de completarse con otras, tales como la Estadística, la Ingeniería sanitaria, la Legislación, la Epidemiología y cuantas ramas integran la higiene moderna.

Será además, la encargada de proporcionar instrucción sanitaria a todas las clases auxiliares que hayan de prestar servicios sanitarios, principalmente a las enfermeras de este nombre y a los desinfectores, así como también a los practicantes y subalternos que se requieran para la ejecución de operaciones profilácticas; y cuando el acopio de material didáctico le consienta, abrirá cursos especiales para mayor ilustración higienico-sanitaria de otras profesiones...

Real Decreto

Artículo 1.º A base del Instituto Nacional de Higiene de Alfonso XIII y del Hospital del Rey, se crea la Escuela Nacional de Sanidad, cuya misión será la siguiente:

a) Instruir y formar el Cuerpo de funcionarios médicos que en lo sucesivo haya de pertenecer a los organismos dependientes de la Dirección general de Sanidad.

b) Dar la enseñanza y preparación convenientes a cada uno de los grupos auxiliares hoy reconocidos y a los que en lo sucesivo se constituyan, empezando por los Practicantes, las enfermeras sanitarias, los desinfectores y el personal subalterno utilizable en la profilaxis antipalúdica y antipestosa.

c) Establecer cursos especiales de enseñanza higienico-sanitaria para Arquitectos, Ingenieros, Médicos libres, Farmacéuticos y Veterinarios...

Des d'aquest moment, a part de formar professionals sanitaris en tasques de millora de la salut pública, s'organitzaren de forma descentralitzada "escoles de professions sanitàries" que exerciren la docència en els diferents col·lectius sanitaris al llarg dels anys següents.

4) LA FORMACIÓ DE COMARES, PRACTICANTS I INFERMERS DES DE LA CONQUESTA DE MALLORCA FINS A LA GUERRA CIVIL. EL PAPER DELS COL·LEGIS PROFESSIONALS .

El domini d'uns coneixements específics entorn de l'embaràs, el part i la criança, va anar donant a les dones, a més de l'oportunitat d'atendre les seves congèneres, la de sortir de la pròpia casa i tenir ocasió de realitzar una ocupació, que fou el primer ofici de dones digne, remunerat i reconegut socialment. L'ocupació de les llevadores va ser una de les primeres professions exercida per dones a la qual es va exigir una completa formació teoricopràctica¹²⁷

Des del segle XIII hi ha referències iconogràfiques i literàries que permeten identificar la comare. Una de les primeres ocasions en les quals se cita una llevadora en un lloc destacat és en l'infantament del Rei Ferran II d'Aragó, el rei catòlic, que va ser portat al món per una comare anomenada "La Herradera". També en la processó que va acompanyar el bateig de Felip II, fill de la infanta Isabel de Portugal, que va néixer a Valladolid el 1527, hi figurava, en lloc destacat, la llevadora¹²⁸. Això ens permet assegurar que durant l'època en què l'assistència de les llevadores al part va ser hegemònica, aquestes dones foren visibles i reconegudes socialment.

Un manual per a comares escrit a Mallorca

Damià Carbó i Malferit va pertànyer a una saga de cirurgians documentada des de 1495¹²⁹, establerts a la ciutat de Mallorca. El seu pare Andreu Carbó era natural de la localitat mallorquina de Campos. Va obtenir el títol en Arts i Medicina a València. Va ser nomenat metge ordinari de sanitat o morberia del regne i de les Illes Balears,¹³⁰ el 1520 és titulat, segons la documentació de l'època "in medicina doctor" pel que sembla, en data anterior al seu doctorat que se suposa que va obtenir el 1528¹³¹. A l'hora d'avaluar la difusió del manual, cal tenir en compte que el nivell d'alfabetització de l'època no arribava al 20% i que els lletrats eren principalment homes. Per això pensam que en la seva època el tractat de Carbó va ser més aviat una obra difosa entre

¹²⁷ Gómez, M. D. (1997). "Matronas "¿ Cómo ha evolucionado una profesión?". *Revista Rol de Enfermería*, 20 (3) pp.71-74.

¹²⁸ Horno, M. (1980) "La matrona española. Un profesión en crisis". *Revista Rol de Enfermería*. 3 (28) ,pp. 53-64,

¹²⁹ Barceló, M.; Enseñat, G.. (2006). " Referències documentals sobre Damià Carbó". *VIII Trobada d'Història de la Ciència y de la Tècnica*. Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, pp. 211-214.

¹³⁰ Bover, José María (1868) *Biblioteca de escritores Baleares*. Tom I.

¹³¹ Contreras, Antonio (1994). "La atención médica en la crianza de los niños: alimentación y cuidados del recién nacido en la obra de Damián Carbo (1541)". *Medicina Balear*. 9 (1), pp.40-48.

metges o senyors cults, que un manual que poguessin consultar realment les comares¹³².

Carbó indica el propòsit d'instruir les comares o llevadores:

*"En esta obra les enseñaré su arte y las reglas y las formas que tiene que tener para ser suficientes y en buena conciencia puedan tal arte velar y aconsejar para la salud de las preñadas, paridas y criaturas al servicio de Dios, Nuestro Señor y su Bendita Madre"*¹³³

Una pretensió posada en dubte, no només per la inexperiència en parts de l'autor –en aquesta època el part era un esdeveniment que discorria exclusivament entre dones– sinó per com, igual que altres autors "doctes" medievals, pretenia relegar les intervencions de les dones en matèria de salut, en unes matèries que en gran part pertanyien al patrimoni cultural de les pròpies llevadores, escrivint en llatí els coneixements farmacològics de manera que s'impossibilitàs la transmissió, només entre els pocs que podien llegir aquesta llengua. A pesar d'això, Carbó pensà en les llevadores com a expertes en el seu art, amb bona disposició física, enginyoses, discretes, honrades i bones cristianes.

El Manual de Carbó és considerat com a una de les primeres obres d'obstetrícia de les poques que es publicaren en llengua vulgar durant el segle XVI. Anteriorment, Eucharius Roesslin va escriure en alemany, el 1513, una altra monografia sobre el tema, que va tenir gran circulació, de la qual, per comparació, Carbó no tenia coneixements. El text va ser imprès el 1541, a la impremta Hernando de Can Sales. Es componia de dues parts; la primera desenvolupa en 56 capítols, les cures que les llevadores haurien de prestar a la mare i al nin durant tot el procés d'embaràs, part i criança; i la segona, en 14 capítols, és un tractat sobre esterilitat. Carbó fa en el seu treball, una revisió d'obres d'autors clàssics: Hipòcrates, Aristòtil i Galè, entre els més importants. Va utilitzar tant els originals com les traduccions àrabs. El manual, més aviat es considera l'obra d'un copista medieval que un tractat renaixentista. D'altra banda, és evident que el text no suporta comparances amb altres tractats científics del segle XVI com el *Humani Corporis Fabrica* d'Andrés Vesalio, imprès en llatí, o el tractat quirúrgic escrit en francès pel cirurgià militar Ambrosio Paré. El llibre de Carbó es pot considerar com una obra de literatura científica

¹³² Moral de Calatrava, P. "Damián Carbón y la Instrucción de Comadres en la España del siglo XVI" A García C. (ed), *Mujeres y Educación. Saberes, prácticas, y discursos en la Historia*. Sevilla. Diputación Provincial.

¹³³ Carbón, D (transcripció de Francisco Susarte) (1995). *Libro del arte de las comadres o madrinas, del regimiento de las preñadas y paridas, y de los niños*. Alicante. Universitat d'Alacant.

vulgaritzada, que permet conèixer, no només els aspectes obstètrics que es pretenien transmetre, sinó també la mentalitat de l'època i la cultura popular sobre el tema obstètric. El 1995 la universitat d'Alacant va publicar la primera transcripció de l'obra al castellà actual. L'any 2000 es va realitzar un tiratge de més de 3.000 exemplars facsimil per a col·leccionistes,¹³⁴ realitzada sobre un original de l'obra, propietat de la Universidad Complutense de Madrid. Un altre original es conserva a la Biblioteca March de Palma.

La formació de llevadores

El primer intent general de regular la formació de les llevadores són els exàmens de comares que va realitzar el Reial Tribunal del Protomedicat establert pels Reis Catòlics a finals del segle XV. Un intent que es va constituir més com a un element de subordinació, aprofitat per metges i cirurgians per ascendir professionalment, que com una millora efectiva de la formació de les llevadores. Durant els anys en els quals va estar en vigor, el Protomedicat va exercir un control escàs sobre l'activitat professional de les comares i la millora de l'Art de llevar, i el seu paper més important va ser la consolidació professional i científica dels cirurgians a través del reconeixement de la seva autoritat en matèria obstètrica¹³⁵.

La instrucció de llevadores la van utilitzar els cirurgians per a la seva pròpia definició i ascens professionals i van acabar expropiant les comares del seu saber, del seu llenguatge, de la seva cultura i, en definitiva, de gran part del seu poder social¹³⁶.

En els textos obstètrics i ginecològics del segle XVI es posa de manifest el procés de reapropiació masculina dels sabers i les pràctiques femenines entorn de les cures de la dona embarassada, la partera, la puèrpera i els nounats.¹³⁷

Un procés de reapropiació que es manté fins a finals del segle XIX quan als manuals d'obstetrícia¹³⁸ es reconeix l'ús de les propietats oxitològiques del sègol cornut,

¹³⁴ Resum disponible en <http://www.vgesa.com/vgeant29.html>

¹³⁵ Ortiz, Teresa (1996). "Protomedicato y matronas. Una relación al servicio de la cirugía". *Dynamis.*, 16, p. 109-120.

¹³⁶ Ortiz, Teresa (1996) " La educación de las matronas en la Europa Moderna. ¿ Libertad o subordinación ? A: Segura,C.(ed) *De leer a escribir. La educación de las mujeres: ¿ Libertad o subordinación?* Madrid. Asociación Cultural Almudayna, pp.155-170.

¹³⁷ Resum disponible en: http://www.um.es/investigación/distinciones/marzo_04/paloma.php.

¹³⁸ Gallego,G.; Canaleta, E.; Miró, M.; Ferrer de Sant Jordi, P. (2006) "Manuales de obstetricia y ginecología en la Biblioteca del Colegio Oficial de Enfermería de Baleares (1833-1930). Contenido y discurso" A: *VII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica. Barcelona, pp.215-221.

“El cornezuelo del centeno... que desde tiempo inmemorial ha sido usado por algunas comadres de aldea para acelerar el parto y se recomienda su uso”¹³⁹.

El 1576 una disposició signada per Felip II prohibeix al Tribunal Protomedicat examinar les comares. Això comportà que aquest ofici pogués exercir-se lliurement per persones sense formació fins al 1750 en què Ferran VI va disposar que se suspengués la disposició de 1576.

L'any 1787 les ordenances del Reial Col·legi de Sant Carles reglamentaren els estudis de llevadora, i reberen l'aprovació del Protomedicat per Reial ordre de 13 de juliol de 1794.

Independentment dels intents que durant els segles XVI al XVIII van tractar de convertir l'art de llevar en un saber quirúrgic, científic i masculí, la pràctica va ser majoritàriament empírica i femenina fins a ben entrat el segle XIX.

Una praxi que no va estar lliure de conflictes. Quan van aconseguir controlar la formació de les llevadores, els metges entaularen plets i les acusaren d'intrusisme. Elles també varen tractar de defensar-se de la intromissió en la seva pràctica i acusaren del mateix delictes els cirurgians¹⁴⁰ que arribaren a perdre plets davant llevadores prestigiades.¹⁴¹

Al control dels metges i cirurgians, amb clars interessos econòmics i corporativistes, es va afegir el de l'Església que també va establir el seu poder¹⁴². Pretextant la possibilitat que les llevadores haguessin d'administrar el baptisme en cas d'urgència, els bisbes participen en el control. Durant la Il·lustració es va continuar triant les llevadores en funció dels seus bons costums¹⁴³.

A Mallorca les llevadores també eren supervisades pel Protomedicat, que era qui les examinava, assessorat per un cirurgià. El 1804 els apoderats del Col·legi de Cirurgia de Palma es dirigiren al rei per tal que aprovàs la transformació d'aquesta escola en Reial Col·legi, petició que va ser denegada. A partir del tancament de la Facultat de Medicina l'any 1824, a Palma només podrien concloure els seus estudis

¹³⁹ Monlau, Pere Felip (1833). *Elementos de obstetricia*. Barcelona. Imp. J. Verdaguer, pp.494-495.

¹⁴⁰ A l'època el títol de cirurgia, (comare) partera o sagnador era d'inferior consideració al de metge llatí.

¹⁴¹ Urmeneta Marín, Ana (2000). *“Comadronas y Cirujanos navarros en el siglo XVIII. Pleito de una partera ante el intrusismo de un cirujano”*. *Hiades. Revista de Historia de la Enfermería*. 7, pp. 317-325.

¹⁴² García Martínez, A. C.; García Martínez, M.J.; Valle Racero, J.I. (1994). *“Registro y control de las matronas en la Iglesia Hispalense”*. *Hiades Revista de Historia de la Enfermería*. 1, pp.13-33.

¹⁴³ Martínez Vidal, A.; Pardo Tomás, José (2001). *“Un conflicto profesional, un conflicto moral y un conflicto de género: los debates en torno a la atención al parto en la Ilustración”*. *Cronos*. 4. (1-2), pp 3-27.

els cirurgians romancistes i examinar-se els sagnadors (barbers) i les comares o llevadores.

Ja en el segle XIX, el 1804 la Reial Cèdula de Carles IV¹⁴⁴, desenvolupa en 19 capítols normes relacionades amb la cirurgia i els reials col·legis de cirurgians, designats per examinar els cirurgians, els sagnadors i les comares, anul·lant aquesta normativa l'Audiència de Cirurgia del Protomedicat, així com l'exclusivitat del Reial Col·legi de Barcelona en aquest assumpte. La cèdula va establir també els exàmens de llevadores i va disposar que l'Art de llevar i de llevadores, que es considerava com a branca subalterna de la cirurgia, només el poguessin exercir aquelles que obtinguessin el títol respectiu.

Els exàmens per a llevadores es regeixen per aquesta normativa fins que en el 1883 un Reial decret del Ministeri de Foment va aprovar el Reglament per a les carreres de practicants i llevadores, en desenvolupament d'allò que disposava la coneguda Llei d'instrucció pública del ministre Claudio Moyano del 9 de setembre de 1857.

El reglament per a les carreres de practicants i llevadores (1883) establí dues modalitats conduents a l'obtenció del títol de comare, una presencial amb una durada de dos cursos, impartida per catedràtics de parts, a porta tancada, i una altra denominada revàlida per a aquelles que acreditassin experiència durant quatre anys amb un metge o comare titulat. Els exàmens els podien realitzar comissions en els llocs on no hi havia col·legis de cirurgians. Entre els requisits per accedir als estudis es troben ser vídua o casada, l'autorització del marit i el certificat de bons costums del rector de la parròquia.

El programa d'estudis constava dels temes següents:

- Coneixement de les parts dures i toves que tenen relació amb les funcions pròpies del sexe femení.
- Coneixement de les parts que componen el fetus i faciliten o alenteixen la seva sortida.
- Dels senyals positius de l'embaràs i les notícies precises per conèixer el veritable part, i distingir el natural del laboriós o preternatural.

¹⁴⁴ Valle Racvero, Juan I. (1998). " Las matronas en la historia. Un estudio del siglo XIX". *Revista Rol de Enfermería*. N. 187, pp.61-67.

- De la manera d'assistir les parteres en aquests casos i de socórrer les criatures quan necessitin de l'auxili de l'art.
- De la forma i manera d'administrar l'aigua de baptisme als pàrvuls quan perilla la seva vida.

A l'article 9 s'encomana a la Junta Superior Governativa que publiqui un tractat o llibre de text amb tota la instrucció que requereixen aquestes dones comares.

La normativa estableix al final que la comare *"no podrá por sí hacer operación alguna ni disponer o recetar medicamentos de ninguna clase, debiendo llamar en los partos laboriosos y difíciles a un cirujano aprobado, para que disponga lo que juzgase conveniente"*¹⁴⁵

L'any 1904 es regulen els estudis i les condicions per adquirir el títol de comare, que es desenvoluparà en dos cursos acadèmics, i podrà realitzar-se a centres oficials i no oficials.

El 1930, amb data 1 de maig es fa obligatòria la col·legiació de les comares¹⁴⁶.

Amb anterioritat, el 17 de juliol de 1923, es constitueix el Col·legi Provincial de Llevadores de les Illes Balears en sessió en el Col·legi de Metges, presidit aleshores per Bernat Obrador; el que ens permet suposar l'existència de bones relacions entre ambdues corporacions. L'acta d'aquesta reunió, que va ser presidida per Catalina Homar, presidenta almenys fins a 1930, diu: *"Diose cuenta de haber presentado al Gobierno Civil el Proyecto de Reglamento por el que debemos regirnos esperando su aprobación"*

A les actes del Col·legi de Llevadores es menciona la presència de comares tradicionals, que són denominades com a intruses. En diferents sessions es refereixen a la vigilància i la persecució de l'intrusisme, demandant a les col·legiades que no se serveixin d'intruses en cap cas de part, puerperi, ni que se'ls permeti assistir al bateig. Consten demandes interposades sense que s'esmenti en cap cas el nom de la intrusa, només la seva procedència. Per exemple: *"La intrusa de Són Koch en la Soledad... "*

¹⁴⁵ Valle (1994), op. cit

¹⁴⁶ García Martínez, M. J. (1998-199). "Fechas clave para la historia de las Matronas en España". *Hiades, Revista de Historia de la enfermería*. Núm. 5-6, pp.243-260.

En conèixer la notícia de la col·legiació obligatòria el 13 de maig de 1930, les col·legiades "s'abracen i feliciten per tenir creada a la fi la col·legiació obligatòria".

Practicants

La professió de practicant té com a antecedents els oficis de cirurgià i barber sagnador. El 9 d'abril de l'any 1500, els Reis Catòlics dicten el reglament de l'activitat dels barbers sagnadors. Els nous cirurgians practicants són educats a les facultats de medicina i realitzen sagnies, extraccions dentàries, cures, aplicacions de ventoses i altres pràctiques mèdiques menors. Realitzen les seves activitats a domicili, de manera ambulant, per pobles i ciutats. Aquests són considerats, a Mallorca, durant la baixa edat mitjana, un estrat social inferior, ja que es dediquen al treball "manual" de l'assistència als malalts, sense posseir cap formació tècnica. La cirurgia es considera una tasca banal per als metges universitaris. Així, doncs, els cirurgians són els que practiquen les intervencions i els barbers sagnadors realitzen les sagnies sota prescripció mèdica.

Mentre que el 1860, a l'hospital londinenc de Saint Thomas, Florence Nightingale funda la primera escola d'infermeria, la *Nightingale Training School for Nurses*, a Espanya el 1857 sorgeix l'oficialització de les carreres de practicant i llevadora mitjançant la Llei d'instrucció pública o Llei Moyano. Es pot afirmar que el practicant ha dotat de significat una part fonamental de la història de les professions sanitàries i ha influït decisivament en la preservació del vessant més tècnic de la infermeria (Siles, 1999) Els practicants van desenvolupar la seva activitat principalment en l'àmbit extrahospitalari i si acudien als hospitals ho feien de manera puntual.

La primera referència legal que hi ha a l'Estat sobre la formació d'infermeria es troba a la Llei d'instrucció pública, de 9 de setembre de 1857, que en els articles 40 i 41 fa menció als títols de practicant i de comare. Mitjançant aquesta Llei es deroga el títol de cirurgià menor i es crea el de practicant, que ha de ser expedit per la Facultat de Medicina. Un poc més tard, a la Reial ordre de 26 de juny de 1860, es determinen els estudis necessaris per aconseguir el títol i s'especifica: «*que los aspirantes deberían acreditar haber hecho los estudios con matrícula previa, sirviendo de practicantes por espacio de dos años en un hospital que no tuviera menos de 60 camas*».

El novembre de 1861 es fa públic el reglament per obtenir el títol de practicant. Són requisits per a l'obtenció del títol haver complert els 16 anys i haver superat la primera educació elemental completa. Els continguts del pla d'estudis recullen anatomia, l'art dels embenatges i apòsits, l'art de guarir, la medicació tòpica,

la vacunació, la perforació d'orelles, les sagnies i l'art del dentista i del callista. Aquestes matèries no són estudiades sota una metodologia científica, sinó amb un llenguatge descriptiu molt elaborat. La durada dels estudis és de quatre semestres. Per a l'obtenció del títol, en finalitzar el quart semestre, cal superar una revàlida, a més d'un exercici teoricopràctic d'una hora de durada, un exercici sobre totes i cada una de les matèries objecte d'estudi i un examen públic. No pot oblidar-se el paternalisme que exerceix la medicina sobre el practicant. Els manuals d'estudi per a practicants eren escrits per metges. La professió és una professió auxiliar del metge. El practicant és només l'executor de les ordres mèdiques.

El novembre de 1866 es reorganitzen els estudis de medicina i farmàcia i queden suprimits els estudis de practicant. Es crea el títol de facultatiu de segona classe per lluitar contra l'intrusisme professional. Els requisits d'accés són més estrictes: haver cursat els dos primers anys del segon període de la segona educació. El pla d'estudis és l'equivalent als quatre primers cursos de medicina. El títol de facultatiu de segona classe només té vigència durant dos anys. Mitjançant el Decret de 25 d'octubre de 1868, queda restablert el títol de practicant de 1857. El 1875 l'art de dentista passa a constituir la professió de cirurgià dentista i deixa de ser objecte d'estudi del practicant. El 1888 es dicten noves normes per a la carrera de practicant que es tornaran a modificar el 1895. Per Reial decret de 16 de novembre de 1888 es regulà l'exercici de practicants i comares, a l'article primer és feia constar la condició de professió auxiliar de la medicina per als practicants, els quals podien seguir realitzant algunes operacions de cirurgia menor i l'autorització a les comares per atendre només parts naturals. Les diferències fonamentals amb el pla d'estudis de 1861 és que s'igualen els requisits exigits per als ensenyaments de practicant i comare, i s'ometen tots els articles que el 1861 establien diferències de gènere. S'estableix el requisit del certificat d'haver practicat en un hospital, i s'augmenta l'examen de revàlida amb un exercici pràctic determinat pel tribunal.

L'any 1901 s'introdueix un examen d'ingrés com a requisit previ per realitzar la matrícula, es divideix l'ensenyament en dos cursos, primer i segon any, s'amplien els coneixements teòrics (nocions d'obstetrícia, intoxicats i asfixiats), s'ha de realitzar una pràctica hospitalària d'un mínim de dos anys. El 1902 les matèries de l'ensenyament de practicant, s'inclouen a l'article 2 del Reial decret de 26 d'abril de 1901, i s'han d'estudiar amb caràcter no oficial i en dos anys. Els practicants són autoritzats per assistir parts normals.

La Instrucció general de sanitat pública de gener de 1904 en legitima i regularitza l'exercici professional, i impedi la pràctica a persones no titulades. Posteriorment, la

Llei de 10 d'agost de 1904 a l'article 11 expressava que el títol de practicant podria ser adquirit per aquelles dones que se sotmetessin a allò que prescrivia la llei.

El 9 de desembre de 1924 es crea l'Escola Nacional de Sanitat. A l'article 1 s'estableix: *"dar la enseñanza y preparación convenientes a cada uno de los grupos auxiliares, hoy reconocidos y a los que en lo sucesivo se constituyan, empezando por los practicantes, las enfermeras sanitarias, los desinfectores y el personal subalterno utilizable en la profilaxis antipalúdica y antipestosa."*

Per Reial ordre de 28 de desembre de 1929 s'estableix la col·legiació obligatòria. De manera que el 18 de gener de 1930 es constitueix el Col·legi Oficial de Practicants de Palma de Mallorca. Segons les seves actes, el 8 de juliol de 1932 es debat si s'ha de subvencionar una publicació oficial de sanitat protestant que les infermeres envaeixen el terreny dels practicants.

Posteriorment, Espanya viu l'esquinçadora experiència de la Guerra Civil. Els practicants viuen posteriorment a la guerra la marginació de la seva professió, amb una escassa valoració social i una molt dolenta retribució econòmica. Aquest estancament de la professió, des d'una òptica socioeconòmica, contrasta amb l'important avanç normatiu de l'època. Es creen els col·legis oficials d'auxiliars sanitaris, recollits a la Llei de bases de sanitat, de 26 de novembre de 1945, i per Reial decret, de 4 de desembre de 1953, (BOI 29 de desembre), s'unifiquen els estudis d'infermera, practicant i comare en el d'ajudant tècnic sanitari, masculí o femení.

Infermeres

No és fins al 1915, a instància de la congregació de les Servents de Maria, que apareix la titulació d'infermera, a la qual tengueren accés tant religioses com seglars, sempre que acreditessin, enfront d'un tribunal designat pel degà, i similar al dels practicants, els seus coneixements, d'acord amb un programa que constava de setanta temes i que solia ser avalat per institucions com la Creu Roja o congregacions religioses. Per obtenir l'acreditació havien de passar per un examen similar al dels practicants i les comares, realitzat per tres catedràtics de la Facultat de Medicina corresponent.

Entre les titulacions de practicants i infermeres existien algunes diferències, tant en els continguts, com en l'orientació de l'ensenyament. Les infermeres cursaven els seus estudis a escoles dependents d'hospitals i els practicants els cursaven a les facultats de medicina. Al programa de formació per a practicants s'inclouen assignatures amb una orientació més tècnica i mèdica, com per exemple, anatomia

descriptiva, medicació tòpica, nocions de fractures, embenatges i apòsits, cirurgia menor, autòpsia medicolegal (Fernández et al, 2000). En canvi, al programa per a infermeres, s'inclouen assignatures amb una orientació més espiritual i moral, com a moral professional, religió, acció social, higiene i prevenció i cures, segons simptomatologies (Domínguez, 1986; Fernández et al, 2000; Hernández, 1996).

Una altra variable fonamental per entendre les diferències entre les tres professions, practicant, comare i infermera, és el gènere dels estudiants matriculats i titulats. A les estadístiques s'aprecia una majoria d'homes en la titulació de practicant i una aclaparant majoria de dones en la titulació de comare i infermera (Hernández, 1996; Siles, 1999). En concret, en el curs 1952-1953, any en el qual es van assentar les bases per a la reorganització dels estudis, hi havia matriculades 11.586 infermeres i 1.008 comares, de les quals la totalitat eren dones i 4.874 practicants, dels quals 3.307 eren homes (Domínguez, 1986). Sembla que aquesta distribució no obeeix únicament factors intraprofessionals, sinó la divisió sexual del treball (Hernández, 1996).

En la literatura es pot evidenciar com entre ambdós col·lectius hi havia tensions i conflictes d'interessos. La creació de la titulació d'infermera va suposar un impacte negatiu per al col·lectiu de practicants, que ho van veure com un menyspreu als seus interessos. Els practicants consideraven que les infermeres incorrien en intrusisme i suposaven un detriment de les possibilitats laborals dels practicants (Domínguez, 1986). Per entendre millor les relacions entre els practicants i les infermeres en aquests anys, cal tenir present que hi havia metges que defensaven l'existència del col·lectiu professional dels practicants, mentre que uns altres preferien la labor auxiliar de les infermeres (Hernández, 1996).

Malgrat que l'any 1915 es va legitimar el títol d'infermera, publicant-se el programa oficial d'estudis, el 1923, vuit anys després de la normalització del títol, encara es destacaven les diferències entre ambdós:

"Hay una enorme diferencia entre un practicante y una enfermera y que debe hacerse resaltar para que aquellos sepan hacer sus derechos. El practicante es una persona perita, con un título profesional, de esfera más limitada, pero tan respetable como otra cualquier carrera oficial, que ejecuta las prescripciones del médico con arreglo a la ciencia. La enfermera es cualquier persona que hace lo que el médico ordena, con arreglo a la práctica".(Ventosa, 1984).

Entre 1925 i 1930 es posen en marxa programes de formació de visitadores puericultores a l'Escola Nacional de Puericultura.

Durant la Segona República, la Infermeria de Salut Pública va arribar a un important nivell d'institucionalització. A partir de 1933 es varen dur a terme a l'Escola Nacional de Sanitat programes de formació d'infermeres visitadores, que haurien de culminar amb la creació de l'Escola d'Infermeres Sanitàries i d'Assistència Pública, la inauguració de la qual estava previst dur a terme durant els primers mesos de 1936.

Així mateix, durant el primer quinquenni dels anys trenta, es completaria un altre aspecte important de la institucionalització, en crear-se, al maig de 1934, l'Associació Professional de Visitadores Sanitàries.

Després del parèntesi de la Guerra Civil i la instauració del nou règim polític, es truncaria aquell incipient procés.¹⁴⁷

Escoles d'Infermeria

La *Escuela de Enfermeras de Santa Isabel de Hungría*, creada per Federico Rubio Gali l'octubre de 1896 a Madrid, és la primera que es coneix a l'Estat espanyol. El programa teòric i pràctic tenia una durada de dos anys, al final dels quals es lliurava un certificat d'aptitud. Segons Domínguez Alcón (1986),¹⁴⁸ el primer requisit que s'exigia a les aspirants era la pràctica de la religió catòlica. Anaven descalces de peus i nues de cama, empraven espadnyes i eren obligades a tallar-se els cabells arran i tapar-se el cap amb birret.

Posteriorment, el 1917, es crea a Barcelona l'Escola d'Infermeres de Santa Madrona i l'Escola d'Infermeres Auxiliars de Medicina de la Mancomunitat de Catalunya. A Madrid s'obre l'*Escuela de Enfermeras de la Cruz Roja*.

Les comares tenien els seus propis centres de formació també lligats als hospitals, el primer es creà annexat a la *Casa de Salud Santa Cristina*, inaugurada el 1925 a Madrid.

El 1929 es fundà a Santander l'*Escuela de Enfermería de la Casa de Salud Valdecilla*.

Durant els anys de la Guerra Civil i fins que apareix el títol d'ATS, s'impartiren cursets d'infermeres hospitalàries i infermeres socials, es creà el títol de *Dama Enfermera Española* i el cos d'infermeres de la *Falange Española y de las JONS*, que

¹⁴⁷ Bernabeu Mestre, Josep; Gascón Perez Encarna. (1999) *Historia de la Enfermería de Salud Pública en España (1860-1977)*. Alacant: Universitat d'Alacant, p11

¹⁴⁸ Domínguez Alcón, C. (1986) *Los cuidados y la profesión de Enfermería en España*. Madrid: Pirámide.

agruparia diverses categories de personal d'infermeria, posteriorment, l'Ordre ministerial de 4 de maig de 1945 donaria validesa a aquesta titulació.

La primera escola d'infermeria que existí a les Illes Balears fou la de Santa Madrona, que depenia de l'escola del mateix nom, i que encara funciona a Barcelona¹⁴⁹. Fou inaugurada el 6 de febrer de 1930, es tancà durant la Guerra Civil i ja no tornà a funcionar. L'aportació d'aquesta escola, els seus propòsits i els valors que la sustentaren els defineixen els mateixos fundadors:

«Constituir un servicio social que con su técnica y su moralidad, puede afirmarse que tiene una actuación científica moderna y que realiza funciones de asistencia cristiana y generosa, pues su identidad y sus realidades prácticas se fundamentan en el credo católico y en las enseñanzas del Evangelio» (Vida Femenina Balear, 1930)

Les classes s'impartien durant dos anys, de set a vuit de la nit, i les assignatures del currículum eren ètica professional, física i química, anatomia i fisiologia i tècnica professional.

Els primers estudis d'infermeria a Menorca

Els estudis d'infermeria es varen poder fer a Menorca oficialment per primera vegada a partir de l'any 1932 en què es va posar en marxa a la Clínica de Santa Madrona de Maó com a delegació de l'Escola d'Infermeria de Santa Madrona de Barcelona. És a dir, sota el patronatge de "La Caixa". L'Escola va impartir cursos fins a l'any 1936 que la Guerra Civil les va aturar.

¹⁴⁹ El mes d'abril de 1917 es va inaugurar a Barcelona l'Escola d'Infermeria del Mont de Pietat de Santa Madrona. L'any 1920 fou absorbida per l'Obra Social i Benèfica de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i l'Estalvi de Barcelona (La Caixa). Es ja dins aquest paraigua amb el qual es crearen les escoles filials de Mallorca, Menorca i Eivissa els anys trenta. L'escola va tenir un ample desenvolupament fins a la Guerra Civil, creant estudis d'infermeria especialitzats. La Guerra Civil va paralitzar les activitats de l'Escola menys a Mallorca. Reiniciats els estudis a Barcelona a principi dels anys 40, va rebre l'any 1954 el reconeixement oficial com a Escola de Formació d'Ajudants Tècnics Sanitaris i des d'aquest moment va seguir els camins oficials dels centres d'ensenyament. Així l'any 1978 es va integrar a la Universitat de Barcelona com a Escola Universitària i va començar a donar els títols de diplomad d'Infermeria.

EPÍLEG

A la vista del que ha estat la història de l'ensenyança de les ciències de la salut a les Illes Balears al llarg d'aquests més de 700 anys, que van des de la Conquesta per Jaume I al començament de la Guerra Civil, s'han de posar en relleu tres grans fets:

- 1) Els illencs s'han vist amb les necessitat d'estudiar les ciències mèdiques fora de la comunitat per no existir aquesta ensenyança a les Illes Balears durant molts d'anys.
- 2) Les autoritats illenques i les institucions de professionals de ciències de la salut han intentat en tot moment que existissin institucions formatives pels sanitaris, però la falta de mitjans econòmics ha impedit en determinats moments que les institucions docents dels professionals de la salut es desenvolupassin adequadament i això ha repercutit en la qualitat de l'ensenyança.
- 3) Que en els moments en què ha coincidit que els mitjans econòmics aportats a les institucions docents per les institucions polítiques i socials han estat mínimament adequats juntament amb els moments d'empenta de les institucions dels professionals de la salut, s'ha conseguit formar a les Illes un bon plantell de professionals de la salut a l'altura de qualsevol país europeu i que això ha redundat en benefici de la salut dels ciutadans de les Illes.

Això du com a conclusió que, perquè es faci real qualsevol objectiu que es vulgui assolir, es necessita la conjunció de persones amb empenta per aconseguir els objectius i els mitjans econòmics suficients perquè es puguin organitzar les estructures adequades.

BIBLIOGRAFIA NO RESSENYADA A PEU DE PÀGINA

Badia Pàmies, Lola (2006). "Ramon Llull i la Ciència". Palma de Mallorca. A *Història de la Ciència a les Illes Balears. L'edat Mitjana*. Vol. I. Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació, pp. 69-100.

Bernabeu, J. y Gascon, E. (1999). *La enfermería de salud pública durante el primer franquismo (1941-1977)*. Alicante. En Bernabeu, J. y Gascón, E. En *Historia de la Enfermería de Salud Pública en España (1860-1977)*.(pp.102-127). Universidad de Alicante.

Castillo Martos, Manuel (2005). "Química y sociedad" dins Manuel Castillo Martos (coordinador): *Historia de los estudios e investigación en Ciencias en la Universidad de Sevilla*. Sevilla. Universidad de Sevilla.

Domínguez, C., Rodríguez, J. A., De Miguel, J. M. (1983). *Sociología y Enfermería*. Madrid. Piràmide.

Domínguez, C. (1986). *Los cuidados y la profesión de enfermería en España*. Madrid. Piràmide.

Fernández C., Garrido M., Serrano M. D. (2000). *Enfermería fundamental*. Barcelona. Masson.

Hernández, F. (1996). *Historia de la enfermería en España. Desde la antigüedad hasta nuestros días*. Madrid. Síntesis.

Lladó Ferragut, Jaume (1973) *Historia del Estudió General Luliano y de la Real y Pontificia Universidad Literaria de Mallorca*. Palma de Mallorca. Ediciones Cort.

Ramis y Ramis, Josep Miquel (1817). *Varones ilustres de Menorca*. Maó. Imprenta de Serra.

Llopis, Blai (2005) *La peripècia de la vida i obra del doctor Miquel Oleo Quadrado. Un metge menorquí del segle XVIII*. Ciutadella. Institut Menorquí d'Estudis.

Siles, José (1999) *Historia de la Enfermería*. Alacant. Aguaclara. pàg 123.

Sureda Blanes, Josep (1960) *Las Academias Médicas de Mallorca (1788-1831)* Palma de Mallorca. Impremta Mossèn Alcover.

Ventosa, F. (1984) *Historia de la Enfermería española*. Madrid: Ciencia 3.

Vidal Hernández, Josep Miquel (1998). *Una societat mèdica a la Menorca britànica*. Maó. Institut Menorquí d'Estudis.

ÍNDEX ONOMÀSTIC

- Abdalha, Aarón, 28
Abdalha, Araus, 28
Abdalha, Isaac, 28
Abentrevi, Jucef, 24
Abu al-Qasim al-Zahrawi, 15
Adrets, Joan Alexandre, 28
Alamany, Antoni, 30
Alderoti, Tadeo, 18
Alemany, Francesc, 81
Alfano, 16
Alfons II, Rei, 29
Alfons V, Rei, 30
Alfons X, Rei, 34
Ali Ibn al Abbas al-Majusi, 15
Almodóvar, Antonio, 80, 82, 83, 86
Al-Rhazi, 15
Alvarez, Julià, 94
al-Walid Mansuri, 15
Alzina, Jordi, 64
Amengual, Bernardo, 87
Amengual, Sebastián, 87
Amer, Rafael, 39
Anatoli, Jacob, 27
Arabí, Pere Joseph, 56, 89
Arbona, Antonio, 86
Aristòtil, 26, 42, 99
Armengol, Maties, 46
Arrizabalaga, Jon, 40
Averroes, 15, 26
Averrois, 26, 27
Avicena, 15, 17, 27, 30
Balenchana, Joan Andreu, 65
Barceló Crespí, Maria, 36, 37, 38, 44, 98
Barceló, Josep, 55
ben Meir Ibn Erza, Abraham, 26
Benedicte XIII, Papa, 30
Benejam, Llorenç, 64
Benjuha, Mosse, 28
Bernabeu Mestre, Josep, 108
Bernat, Claude, 21
Bestard Nadal, Bernat, 37, 38, 45, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60
Bestard, Jaume, 46
Bestard, Pau, 46
Boerhaave, Hermann, 54
Bofill, Jucef Salomón, 28
Bonanat, 28
Bonner, Antoni, 19, 20
Bonsenyor, Astruch, 28
Bonsenyor, Jafuda, 28
Borrell II, Compte, 15
Borgognoni de Lucca, Teodoro, (Teodorico), 17, 29, 30, 39
Borgognoni de Lucca, Ugo, 17
Bosch, Antoni, 95
Bover, Bartomeu, 86
Bover, José María, 98
Brown, John, 56
Bujosa Homar, Francesc, 54, 84
Busqueta, Josep Joan, 16, 32, 38, 42, 44
ça Flor, Joan, 28
ça Flor, Pere, 28
Caballero, 74
Cabanelles, Miquel Josep, 56
Caldentei, Guillem, 40
Calomarde, 75
Campells, Lucià, 30
Campins, Llorenç, 56
Camps, Gabriel, 64
Camps, Joan, 64, 65, 66
Canaleta, E., 100
Capellá, Pedro Juan, 87
Capó, Jaume, 46
Carbó, Andreu, 98
Carbó i Malferit, Damià, 40, 98, 99
Carchano, Antonio, 40
Carles I, Rei, 36
Carles II, Rei, 46

Carles III, Rei, 49, 53, 54
 Carles IV, Rei, 102
 Carles V, Rei, 36
 Carnotensis, Bernardus, 17
 Carré, Antònia, 24
 Carreras i Pons, Joaquim, 62, 64
 Carrió, Tofol, 56
 Caspi, Joseph, 27
 Castellà, Mateu, 89
 Castiglioni, Arturo, 16
 Cerdà, Josep, 95
 Cerdá, Juan, 87
 Cerdó, Rafel, 47, 56, 89
 Cibat, Antoni, 55
 Cifuentes Comamala, Lluís, 24, 34, 39, 41
 Clar, Miquel, 46, 47
 Claramunt Rodríguez, Salvador, 32, 35, 38, 43, 41, 45, 72
 Claramunt, Reina, 24
 Climent X, Papa, 46
 Cohen, Aaron, 28
 Condomina, Lucià, 30
 Constantí l'Africà, 16, 17, 30
 Contestí, Bernat, 47
 Contreras Mas, Antoni, 24, 98
 Correger de Mayorqa, Guillem, 29, 39
 Crespi, Joan, 92
 Crespi, Salomó Cohen, 29
 Cresques, Ferrer, 28
 Cugullaga, Pere, 44
 da Saliceto, Guglielmo, 17
 Darder, Tomàs, 94
 de Berriach, Bernat, 30
 de Bingen, Hildegarda, 17
 de Bresa, Jaume, 30
 de Capezzuti, Rolando, 17
 de Chartres, Bernat, 17
 de Chauliac, Guy, 18, 30, 41
 de Conches, Guillem, 17
 de Cremona, Gerardo, 17, 30
 de Cremona, Joan, 30
 de Foichis, Joan, 30
 de Fulgines, Joan, Mestre, 24
 de Gordon, Bernard, 18, 30
 de Koska Aguiló, Estanislau, 25, 26
 de la Cipièrre, Piere, 22
 de Limoges, Pierre, 22
 de Luzzi, Mondino, 18
 de Modeville, Henri de, 18
 de Pacs, Agnès, 35
 de Penyafort, Ramon, 19
 de Pinós-Milany, Beatriu, 35
 de Salisbury, Joan de, 17
 de Siena, Ugo, 40
 de Vilanova, Arnau, 18, 19, 30, 41
 Demòcrit, 40
 Desbrull, Joan, 30
 d'Olesa, Pere Bernat, 40
 Domínguez Alcón, C. , 107, 108
 Durán, Astruch, 29
 Elionor, Reina, 24
 Ensenyat, Josep, 92
 Enseñat, G., 98
 Escafí, Tomàs, 91, 92
 Escalas, Jaume, 90
 Estades, Mateu, 91, 92
 Esteva, Pere Onofre, 40
 Evinent, Rafael, 55, 81
 Fabregat, Pere, 30
 Fajarnés, Enric, 24, 94
 Faquim, Mahabuf, 28
 Fe, Miquel, 46
 Felip II, Rei, 36, 45, 101
 Felip IV, Rei, 45
 Felip V, Rei, 72
 Fernández, 107
 Ferragut, Francesc, 46
 Ferran VI, Rei, 101
 Ferran, el Catòlic, Rei, 35, 36, 38, 98

Ferrer de Sant Jordi, Francisco, 60
 Ferrer de Sant Jordi, P., 100
 Ferrer, Francesc, 55
 Ferrer, Guerau, 30
 Ferrer, Jaume, 31
 Ferrer, Marc, 55
 Ferrer, Marià, 84
 Fiol, Bernat, 55
 Fiol, Joan, 30
 Fiol, Rafel, 91, 92
 Fiol, Salvador, 44
 Florianana, Gabriel, 55, 89
 Font, Mateu, 46
 Font, Pere, 30
 Frau, Ramon, 55
 Frontera, Antoni, 92
 Galé, 21, 27, 30, 40, 41, 51, 52, 99
 Gallego Caminero, Gloria, 73, 74, 100
 Gamundí, Joan, 95
 Garau, Jaume L., 92
 García Martínez, A. C., 101
 García Martínez, M. J., 101, 103
 Garriga, Joan, 29
 Garriga, Ramon, 28
 Gascón Pérez, Encarna, 108
 Genovard, Josep, 46, 56
 Gerbert d'Orlhac, 15, 16
 Gómez, M. D., 98
 González-Cepeda, José, 94
 Gracietta, 26
 Gual, Joan, 39
 Guàrdia, Josep Miquel, 64
 Guàrdia, Nicolau, 64
 Guasp, Melcior, 46, 49
 Guilhem VIII, Senyor de Montpeller, 18
 Hernández, 107
 Hernández Mercadal, Rafael, 64
 Hernando de Can Sales, 99
 Herrada, La, 98
 Hipòcrates, 21, 27, 30, 52, 99
 Horno, M., 98
 ibn Ayoub, Salomó, 26
 Innocenci II, Papa, 18
 Isabel de Portugal, Infanta, 98
 Isabel II, Reina, 76
 Israeli, Isaac, el vell, 27
 Jacob b. Makhir, 27
 Jahuda, 25
 Jaquotot, Joaquín, 80
 Jaume I, Rei, 18, 19, 23
 Jaume II, Rei, 21, 23, 24, 29, 30, 38
 Jaume III, Rei, 28, 29, 30
 Jaume IV, Rei, 28
 Joan I, Rei, 28
 Joanes Jacobus, 24
 Jordá, Jaume, 87
 Jordà, Pere, 30
 Jordi, Mestre, 24
 Jornet, Bernat, 41
 Julià, Berenguer, 28
 Julià, Jaume, 46
 Kayserling, Meyer, 25, 26
 Koch, R., 94
 Konrad Von Urach, Cardenal, 18
 Lanfranchi (Lafranco), Guido, 18
 Laín Entralgo, Pedro, 16, 68
 Lévi, Israël, 25, 26
 Lionor, Reina, 28
 Llabrés, Josep, 46
 Lladó Ferragut, Jaume, 34, 46
 Linàs Rosselló, Francesc, 46
 Llobet i Portella, Josep M., 26
 Llopis Faner, 62
 Lull, Ramon, 19, 20, 21, 23, 37, 38, 58
 López Piñero, José M., 69, 75
 Magendie, François, 56
 Maimónides, 15, 27
 March Noguera, Joan, 55
 March, Mestre, 28
 Marcos, Jonathan, 28

Martínez Vidal, A., 101
 Martorell i Rubí, Gabriel, 90
 Martorell, Joan I., 92
 Mas, Joan Baptista, 46, 80
 Masferrer, M., 66
 Mata, Pere 73, 74, 75
 Mayol, Joan, 46
 Mercadal i Juanico, Joan, 62
 Mestre, Mateu , 92
 Miró, Margalida, 100
 Monlau, Pere Felip, 101
 Moral de Calatrava, P., 99
 Morey, Antoni, 92
 Mosconi, Juda, 25
 Mosconi, Lleó, 25, 26, 27, 28, 29
 Moshé ben Maymon Maimonides, 15
 Moyano, Claudio, 74, 76, 102, 104
 Munar, Joan, 94
 Muntaner, Llorenç, 91, 94
 Muntaner, Miquel, 89
 Muntaner, Sebastià, 86
 Na Gog, 29
 Nadal, Antoni, 40
 Narbonne Juda b. Jacob, 27
 Narváez, General, 76
 Nicolau, 31
 Nicolau IV, Papa, 18
 Nicolau, Antoni, 91, 92
 Nicolau, Joan, 47, 55, 56, 87, 89
 Nightingale, Florence, 104
 Noguera de Superna, Miquel, 51, 57, 89
 Obrador, Bartomeu, 55
 Obrador, Bernat, 103
 Oleo i Carrió, Francesc, 56, 62, 64, 89
 Oleo i Quadradro, Miquel, 47, 56, 62, 63, 65, 89
 Oliva, Abat, 16
 Oliver, Gabriel, 95
 Oliver, Joaquim, 46
 Oms, Jaume, 92
 Orfila, Mateu, 56, 64, 65
 Orozco Acuavivia, Antonio, 76
 Ortiz, Teresa, 100
 Pagès, Jaume, 30
 Palou, Jeroni, 46
 Paniagua, Juan Antonio, 19
 Pardo Tomás, José, 101
 Paré, Ambrosio, 99
 Parpal, Antoni, 62
 Pascual, Miquel, 46, 55
 Pastor Díaz, 76
 Pemán, Joan, 16, 32, 42
 Pere d'Aragó, Bisbe, 46
 Pere IV, Rei, 24, 26, 28, 30
 Peset, José Luís, 54, 68
 Peset, Mariano, 54, 74
 Philippe Auguste, 18
 Philippe II , 18
 Pidal, Pedro José, 74, 74, 75, 76
 Piquer, 62
 Pius IV, Papa, 45, 53
 Pomar Fuster, Jaume, 36, 45, 49, 51
 Pons i Flaquer, Gaspar, 62
 Pons Pons, Joan, 64
 Pons Pons, Pere, 64
 Pons Portella, Pere, 62
 Pou, Agustí P., 46
 Ptolomeu, 17
 Pueyo, Raymon, 30
 Puget, Esteva, 91
 Puig, Francisco, 81, 86
 Puig, Jaume, 86
 Puig, Josep Maria, 55
 Raimundo, 17
 Ramis i Ramis, Bartomeu, 62, 63, 64
 Ramis, Pedro Juan, 87
 Rapapa, Jucef Salomon, 28
 Reis Catòlics, 29, 100, 104
 Remos, Mosse, 28
 Rhazes, 15, 27

Ribalta, Francesc, 30
Ribas, Rafel, 94
Ribot, Guillermo, 86
Rico, Gabriel, 91, 92, 93
Riera Palmero, Juan, 77
Riera Ramis, Rafael, 46
Riera, Bernat, 95
Riera, Jeroni, 46
Riera, Miquel, 46, 59
Rodríguez Tejerina, José María, 19, 24,
26, 33, 40, 44, 92, 93
Rogent, Elies, 72
Roig, Maties, 39, 46, 47
Ros, Salvador, 39
Rosselló, Rafel, 56, 84
Rotger i Triay, Thomas, 63
Rubí, Joan, 46
Rubio Gali, Federico, 108
Ruiz de la Torre, Josef, 80
Ruiz Zorrilla, Manuel, 77
Sa Riera, Arnau, 30
Sagarriga, Joan, 29
Salvà, Jaume, 55, 56
Sancho, Constantí, 64
Sancho, Francesc, 94
Santamaría, Álvaro, 35, 36, 50
Sardà, Pere, 30
Sastre, Gaspar, 39
Saura Eymar, Rafael, 64
Seguí Pons, Pere, 64
Seguí, Pere Josep, 55
Segura, C., 100
Seija Lozano, 76
Serra, Guillem, 94
Servera, Pere, 46
Siles, 104, 107
Silvestre II, Papa, 15
Socies, Francesc, 81
Steinscheneider, Moses, 25, 26
Suñer, Miguel, 44
Sureda Blanes, Josep, 24, 84, 90
Sureda de Sanmartí, Domènec, 50
Susarte, F., 99
Taltavull Torres, Cristòfol, 64
Terrados, Francesc, 40
Terrers, Antoni, 82
Tibbon, Moses, 26
Togores, Antoni Pau, 55, 81
Tolrà, Joan L., 92
Torrancell, Bernat, 91, 92
Trias, Joan, 55, 56, 89
Trias, Pedro, 92
Urgell Hernández, Ricard, 36
Urmeneta Marín, Ana, 101
Valentí, Joan Ignasi, 95
Valle Racero, J. I., 101, 102, 103
Vallès, Joan, 46
Vallespir, Jaume, 46
Ventosa, 107
Verger, Damià, 89
Vich, Miguel, 86
Vidal, Josep, 92
Vidal, Mestre, 28
Vidal, Pere Martí, 55
Villalonga i Ametller, Llorenç, 62
Vives, 81
Vives, Antoni 46
Weyler Laviña, Fernando, 90, 91, 92
Xulleli, Maymín (Xulleli ò Xullell), 26

DOCUMENTS

de recerca en salut

Govern de les Illes Balears

Conselleria de Salut i Consum